

Mededelingen

van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw

nummer 34
december 2023

Uit het archief

Kasteelarchief Bornem, KAB_S3_D139

ADVERTENSIE VOOR DE GHELANDE

Ghelegen onder den geheelen Ommerinck der Generaële
Dyckagie vanden Graefschap van Bornhem, Hingene,
Marie-kereke, Weert, &c.

Aer dien dat diversche gegoeyde onder de voor-
schreve Dijkagie tot noch toe in faute gebleven sijn
van te betaelen hunne Gheschoten by de Heeren
Dijkgrave ende Dijk-schepenen geordonneert den
12. Augusti 1684. tot vijf guldens op jeder Bunder lants
omme daer mede te quijten seker capitale somme van Pennin-
ghen ende betaelen de verlopen croifen van diere ende pres-
ferende schulden als andere Geschoten, te weten de gone van
21. stuy. per Bunder als de gone vande particulier Polders voor
defen ghefelt, niet tegen itaende diversche Kerck-geboden,
Plaek-brieven van Advertentie ende andere devoiren van Sit-
daeghen daer over gedaen, Soo ist dat de voorschreve Heeren
Dijk-grave ende Dijk-schepenen gehoort hebbende de elach-
ten van Iacobus Bannaert Penninck-meeftter, ende andere Pen-
ninck-meeftters, hebben geresolveert ende geordonneert dat
men de Landen vande gone die ghebrekelyck fullen gheble-
ven sijn van hunne gefeyde Geschoten op te brengen in handen
van voors. Penninck-meeftter ende andere, In voldoeninge van
diere, publickelyck ende à la hauche fullen worden vercocht
binnen den voorschreven Grafschape van Bornhem ten huysse
van de Weduwe Peeter van Royen op den 17. Mey van defen
Jaere 1685. ten 8. uren voor noene volghens Dijk-recht ende
den Inhout van het Octroy aende selve Dyckagie vergunt by
sijne Conincklycke Majesteyt, waer van de Pachters hunne
Meeftters sijn gehouden d' Advertentie te doen.

Actum ter Vergaderinghe vande voorschreven Heeren Dijk-grave
ende Dijk-schepenen den 17. April 1685.

J. B. Elck wacht hem van schade

Gedruuckte in Antwerpen by MANSCHART PAARZ.

Den Eenen seg get den Anderen voorts.

Verzoek aan de ingelanden van de polders om hun belastingen te betalen (1685)

Verantwoordelijke uitgever: Luc Rochtus, Van Breestraat 33, 2018 Antwerpen

Zetel van de Vereniging: Erfgoedhuis VHKB, Oud-Gemeentehuis, W. d'Urselstraat 20, 2880 Hingene-Bornem

Secretaris: Achiel Calus, e-mail: heemkundekleinbrabant@gmail.com Rek. nr.: BE63 0682 0091 4208

Cover: Winters beeld van de Bornemse Abdijkerk (© J. Winckelmans)

Redactie: Benny Croket

Realisatie en druk: N.V. Drukkerij Baeté, Puurs

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de vorm en de inhoud van de door hen ondertekende bijdragen.

Artikels mogen overgenomen worden mits bronvermelding en toestemming van auteur of uitgever.

Voorwoord van de voorzitter

L.S.,

Eerst was er de corona-plaag. Daarna werden we geconfronteerd met de oorlogshandelingen aan de grenzen van Europa, zonder dan nog te gewagen van kwalijke klimaatrevoluties.

Daartegenover brengen wij, als schrille tegenstelling, onze nieuwe Mededelingen met op de kaft een idyllisch beeld dat vrede en gezondheid uitstraalt.

Botsend met de broosheid en onzekerheid van het leven kunnen wij alleen maar de zekerheid bieden dat bestuurslid Benny Croket ons opnieuw en minstens eenmaal per jaar een boeiende Mededelingen klaarstoomt. Mededelingen waaruit wij leren dat in het verleden er ook steeds nieuwe conflicten en onheil opdoken, waarop de mens – zonder teveel te relativiseren – toch telkens weer het conflict overwon met in het vooruitzicht hoop op een betere toekomst en wereld.

Naast de vertrouwde pen van sommige auteurs kunt U in deze Mededelingen kennismaken met enkele nieuwe penhouders. Vergeet niet dat ook Uw bijdrage hier had kunnen verschijnen.

Alvast veel leesgenot bij deze nieuwe aflevering.

Luc Roctus, voorzitter van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw,
december 2023

Voor onderzoek in Erfgoedhuis VHKB ben je elke zaterdag welkom van 9u tot 12u30.

Bij voorkeur reserveren via heemkundekleinbrabant@gmail.com

Cadeautip

Een kroniek van het Land van Bornem

In dit recent uitgegeven jaarboek richt auteur Julien Pauwels zijn heemkundige aandacht op het zuidwesten van het voormalige Land van Bornem, zijnde Mariekerke, Branst en Boskant. En dit vanaf de Middeleeuwen tot het einde van het Ancien Régime of acht eeuwen plaatselijke gebeurtenissen in het algemene kader van onze nationale geschiedenis.

Vooraf dankzij het Bornemse kasteelarchief de Marnix de Sainte Aldegonde kreeg deze kroniek vorm. Tal van oude kaarten uit diverse archieffondsen versterken bovendien de detailrijke tekst, waarin tal van namen van plaatselijke families voor het eerst uit de verre vergetelheid naar boven worden gehaald. Dit boek is daardoor niet enkel een historisch naslagwerk, maar tevens een rijke bron voor genealogen.

Een jaarboek dat je moet gelezen hebben!
We hebben er nog slechts enkele over. Wees er dus snel bij.

Voor inlichtingen en bestellingen: zie cover achteraan

In Memoriam Abt Leo

Gert Van Kerckhoven

(foto J. Winckelmans)

Op 24 februari 2023 overleed in het Bornemse ziekenhuis Armand Van Schaverbeeck, beter bekend als abt Leo. Armand Van Schaverbeeck werd in 1939 in Temse geboren en trad in 1960 toe tot de orde van de cisterciënzers. In 1967 werd hij tot priester gewijd. Hij werd eind 1993 verkozen tot abt van de Sint-Bernardusabdij en op 17 april 1994 gewijd als negende abt, de 57ste abt voor de volledige periode van de abdij, vanaf de stichting in 1243 tot 2023. Als wapenspreuk koos hij *"Estote invicem benigni"* (Wees goed voor elkaar).

Ook als abt bleef hij actief in de parochiepastoraal. Sinds 1994 was hij een vaak geziene gast op de bedevaart en de openluchtmiss in Koksijde, twee tradities die in ere worden gehouden door het Genootschap van de Zalige Idesbald. Daardoor verleende het gemeentebestuur van Koksijde hem in 2017 het ereburgerschap van de kustgemeente.

Vanuit een diepgelovige overtuiging droeg hij velen mee in zijn hart en in zijn gebed. Bij het vieren van de sacramenten, kon men aan hem zien dat het gemeend en doorleefd was. Zo werd hij een vriend van velen. Hij was pastoraal actief als proost van vele verenigingen, als onderpastoor van Oppuurs, als medepastoor en later pastoor van de Sint-Bernardusparochie, als administrator van Branst en na zijn emeritaat bleef hij dienstbaar aan de mensen en de Kerk van Klein-Brabant.

Als jonge monnik trad hij toe tot het bestuur van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, dewelke jarenlang haar zetel had in de abdij.

Paul Servaes getuigt hierover:

"Dankzij de gastvrijheid in de abdij konden de Vereniging voor Heemkunde en de V.V.V. Klein-Brabant-Scheldeland, vele tentoonstellingen en andere manifestaties in de abdij met succes organiseren. De lange lijst laten we achterwege, maar de opvoering in openlucht in de abdij van het toneelstuk "Het Klooster" van Emile Verhaeren mag als één van de hoogtepunten wel worden aangehaald."

In 2017 werd de abdij overgedragen aan de gemeente Bornem en verlieten de laatste cisterciënzers de abdij. Voor abt Leo was die overdracht een pijnlijk, maar noodzakelijk gebeuren. Hij had daarbij een dubbel gevoel: enerzijds het afsluiten van een monastiek tijdperk, anderzijds bracht de restauratie en herbestemming een nieuw elan. Zo bleef abt Leo sterk betrokken bij de werking, waarbij de abdijsbibliotheek zijn grootste passie was.

Gert Van Kerckhoven mocht de laatste jaren nauw samenwerken met abt Leo:

"Pas aangesteld als archivaris kwam ik vanaf 2001 regelmatig op de zolderkamers de archieven inventariseren en raadplegen. In het begin werd ik hierbij nauwlettend in het oog gehouden door abt Leo, maar gaandeweg groeide het vertrouwen. Vele jaren later, toen de vrijwilligers in 2013 aan de slag gingen in de abdijsbibliotheek, werd abt Leo de inspirator en vertrouwenspersoon voor alle vrijwilligers."

Met het overlijden van abt Leo werd een hoofdstuk in de geschiedenis van de cisterciënzororde in de Lage Landen voorgoed afgesloten. De abdijsgemeenschappen in Bornem en Kerniel waren de enige twee die het contemplatieve leven in België na de Franse Revolutie nieuw leven inbliezen.

De abdij van Bornem, de oude rechtsopvolger van de voormalige abdij van Hemiksem, herkent men aan de wapenspreuk met de reiger *"Omtrent den oever gheneer ick my"*. Men kan het ook vertalen als *"Aan de oever vind ik mijn voedsel"* of *"Aan de oever voel ik mij goed"*. En net zoals de Scheldegetijden met eb en vloed zal ook de Bornemse Abdij deze golfbeweging kenmerken en het culturele en spirituele erfgoed van de cisterciënzers verder uitdragen.

Kroniek van een verhuis

Achiel Calus

De Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant (VHKB) verhuisde eind 2022 van De Casteleyn naar het Oud-Gemeentehuis van Hingene.

Nadat ettelijke jaren de Abdij van Bornem in de Kloosterstraat de vaste stek was van VHKB, had ze in 2011 haar intrek genomen in de sfeervolle bovenverdieping van Erfgoedhuis De Casteleyn in de Wolfgang d'Urselstraat 5 in Hingene, aan de inkompoort van kasteel d'Ursel. Maar geleidelijk aan werd dit onderkomen te krap.

Op de beperkte – wegens de 'Coronamaatregelen op samenkomsten' – buitengewone vergadering van 26 maart 2021 werd door Benny Croket voorgesteld om ballast uit de aanwezige documentatie in De Casteleyn te verwijderen wegens plaatsgebrek. En alsof deze verzuchting was uitgelekt, kwam toen op de eerste vergadering na de Coronaperikelen eind juni 2021 de melding dat de gemeente Bornem plannen had om gemeentepatrimonium, waaronder De Casteleyn, te gelde te maken. Dat zou gebeuren in overleg met de betrokken partijen. We wisten al een tijdje dat dit er zat aan te komen, maar niemand maakte zich daar echt zorgen over. Want wie kon dat gebouw en zeker de bovenverdieping benutten?

Het bleef dan een tijdje stil rond dat onderwerp. Tot op de vergadering van oktober 2021, dankzij informele contacten tussen bestuursleden van VHKB en verantwoordelijken van het gemeentebestuur, gemeld werd dat de plannen om De Casteleyn te verkopen aan het Provinciebestuur van Antwerpen – tevens eigenaar van kasteel en park d'Ursel – zeer concreet werden. Daar werd dan ook voor de eerste keer de mogelijkheid van het Oud-Gemeentehuis van Hingene als nieuwe locatie voor VHKB gesuggereerd. Alhoewel het op dat ogenblik de voorkeur van onze heemkundige vereniging bleef om in De Casteleyn te blijven.

Op de bestuursvergadering van januari 2022 kwam meer duidelijkheid over de alternatieven voor De Casteleyn. De oude bibliotheek van Hingene werd voorgesteld, maar na een bezoek aan deze site, werd deze optie meteen afgevoerd. Ook de kerk van Branst werd genoemd en het Oud-Gemeentehuis van Hingene.

Ook in de volgende vergadering van maart 2022 was er nog steeds geen concreter nieuws. De spanning liep op omwille van de onduidelijke signalen (of géén signalen) vanuit het gemeentebestuur. Tot er eind april 2022 de keuze van de nieuwe locatie werd toegespitst op twee mogelijkheden: blijven in De Casteleyn of verhuizen naar het Oud-Gemeentehuis van Hingene.

Door het bericht in september 2022 dat de Provincie Antwerpen De Casteleyn had verworven en de directie van kasteel d'Ursel haar intentie kenbaar maakte om zo spoedig mogelijk over De Casteleyn te kunnen beschikken – om de nodige renovaties uit te voeren – werd het Oud-Gemeentehuis Hingene eerste keus. Ofschoon er in de coulissen nog an-

dere mogelijkheden circuleerden zoals het Landhuis van Bornem en het voormalig gemeentehuis van Sint-Amands. We voelden dat de tijd begon te dringen en half september werd op een spoedvergadering besloten een verhuis voor te bereiden, zonder exact te weten waar naartoe.

Vanaf dan kwam alles in een stroomversnelling terecht en werd begin oktober alles ingezet op de verhuis. In alle verwarring werden een aantal

maatregelen getroffen om naar de overkant van de straat te verhuizen, naar het voormalige Hingense gemeentehuis, Wolfgang d'Urselstraat 20. Bestond op dat ogenblik nog altijd geen duidelijkheid over een alternatief, toch startten we met alles in te pakken en werd gezocht naar genoeg handen en sterke ruggen om de verhuis te realiseren.

Een voorlopige toezegging van het Bornemse gemeentebestuur gaf VHKB een voorzichtige zekerheid dat we in het Oud-Gemeentehuis van Hingene terecht konden, wat later omgezet werd in een huurovereenkomst. En op zaterdag 8 oktober 2022 begon met man en macht de verhuis.

Een huzarenstukje werd gepresteerd door de "ploeg van Koen Grolus", die in één dag de voorraad publicaties van VHKB (wel 1.000 kg.) van de zolder van De Casteleyn, twee verdiepingen lager over de straat naar het Oud-Gemeentehuis bracht. Meubels, boekenkasten en de massa's documenten in archiefdozen en classeurs, alsook de ganse bibliotheek werden door de vele medewerkers en vrijwilligers van de vereniging met steekkarretjes over de straat gebracht, in verschillende beurten op dinsdagen en zaterdag gedurende de daarop volgende weken.

Eind november kon Benny Croket, die de ganse verhuis coördineerde, op de vergadering melden dat De Casteleyn volledig was ontruimd en dat nu de inrichting in het Oud-Gemeentehuis kon beginnen. Intussen organiseerden de gemeentediensten nog een opkuis en voerden enkele aanpassingen aan het interieur uit. Eindelijk op de bestuursvergadering begin januari 2023 volgde de mededeling dat de werking van het documentatiecentrum weer stilaan op gang kwam in de nieuwe locatie.

De algemene teneur van de bestuursleden is positief over de nieuwe ruimtes, verdeeld over de twee verdiepingen van Erfgoedhuis Oud-Gemeentehuis, een gebouw dat een zekere status uitstraalt. Ook de bezoekers voelen zich al meteen thuis. Hier kunnen we met de vereniging weer op weg voor een decennium erfgoedwerking, met dank aan alle trouwe medewerkers, vrijwilligers en talloze sympathisanten.

Oproep

Beste lezer, "Mededelingen 34" is weerom gevuld met vele interessante artikels. En al zijn deze "Mededelingen" via onze website digitaal beschikbaar, toch vinden we een gedrukte versie nog altijd een meerwaarde. Als appreciatie voor het feit dat u ofwel regelmatig een jaarboek van onze vereniging koopt of interesse toont in onze werking, ontvangt u deze "Mededelingen" gratis.

En we hopen dit nog lang te kunnen blijven doen. Toch is het uitgeven van heemkundige boeken en tijdschriften, hoe interessant ook, maar zelden een kostendekkende culturele activiteit. Steun is daarom welkom. Dit kan u doen door vrijblijvend een gift over te maken op rekeningnummer BE63 0682 0091 4208. De Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw is u zeer erkentelijk voor uw gift.

De ridders van Coolhem

Chris Apers

Het Hof van Coolhem te Kalfort als refuge van de abdij van Sint-Bernards
(uit Landboek van Judocus Bal, 1669)

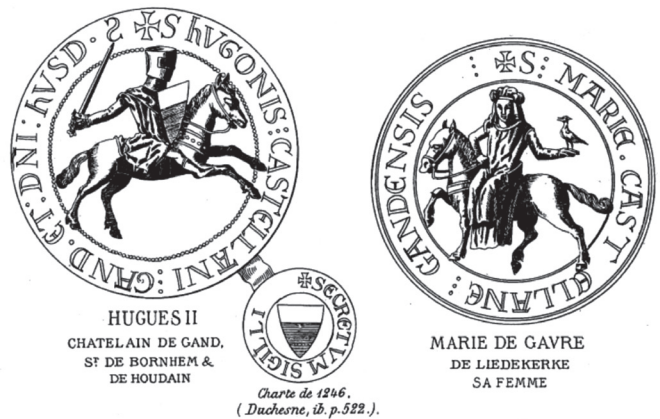
In Mededelingen 33 van VHK (2022)¹ werden de middeleeuwse generaties van de heren van Oyenbrugge geanalyseerd, in de hoop om op die manier de geschiedenis van het Hof van Coolhem te onthullen. De stamboom van de familie van Oyenbrugge toont aan dat de band tussen die familie met Coolhem pas ontstaan was halverwege de 14de eeuw door het huwelijk van Bouden van Oyenbrugge en Beatrijs van Coolhem. En dus lag het voor de hand dat ook de familie van Coolhem onder de loep moest genomen worden. Na vele zoektochten in rijksarchieven en in oude abdijarchieven is het gelukt om die familie in beeld te brengen en zo geeft het Hof van Coolhem weer enkele van zijn middeleeuwse geheimen prijs.

De oudste naamdragers van Coolhem

De naam van Coolhem verscheen een eerste keer in een document van 1198. Toen schonk burggraaf Zeger II van Gent twee derde deel van zijn tienden in Vremdijke aan de abdij van Affligem. Tussen de getuigen stonden enkele personen die we kunnen identificeren als kleine leenmannen uit het huidige Klein-Brabant, waaronder een zekere Habinus van Coolhem.² Toen de abdij van Kornelimünster in 1207 gronden in Puurs verkocht aan Gerard IV van Grimbergen en zijn neef Arnold III van Grimbergen was ene Impinus de Cholam een van de getuigen. Dezelfde Impinus was in 1214 weer aanwezig toen Dirk van Altena de tienden op zijn allodiale gronden in Nattenhaasdonk, Hingene en Bornem verpandde aan de abdij van Affligem. Albert van Coolhem, wellicht een verwant, was in 1211 present toen Arnold III van Grimbergen en zijn echtgenote Sofie van Altena de tiende schoof op hun land in Grimbergen schonken aan de kerk aldaar.³

De eerste van Coolhem, Habinus, zou zich omstreeks 1202 samen met een honderdtal andere leenmannen bij de Vlaamse graaf Boudewijn IX hebben gevoegd in Valenciennes om in groep op kruistocht te vertrekken. Maar die oorkonde is zonder twijfel een van de vervalsingen waarvoor het werk van Miraeus gekend is.⁴

De transacties die ze bijwoonden waren verbintenissen die allemaal gesloten werden door leden uit het geslacht der burggraven van Gent, of door een van hun verwanten van Altena en hun nakomelingen. Alicia van Gent, een dochter van burggraaf Zeger I, was gehuwd met Steppo van Viggezele. Uit hun huwelijk stamde onder meer Margaretha van Gent, bijgenaamd van Bornem. Zij huwde met Boudewijn van Altena en hun dochter Sophie trouwde met Arnold III van Grimbergen, degene die in 1207 gronden kocht in Puurs.⁵

Het zegel en tegenzegel van burggraaf Hugo van Gent en zijn echtgenote Marie Van Gavere. Hij verkocht in 1250 de burcht en het Land van Bornem aan de Vlaamse gravin Margaretha van Constantinopel
(uit E. Best, 'Bornhem, sa chatellenie, son chateau, ses seigneurs; notice historique', 1877)

Olivier I van Coolhem, heer en ridder

Het duurde een halve eeuw vooraleer de naam Coolhem weer opdook in een document. Dit keer was het Olivier van Coolhem, een man die duidelijk heel wat meer aanzien genoot in Puurs dan Habinus of Impinus van Coolhem. Behalve zijn naam verbond niets deze Olivier met de oude familie van Coolhem. Beiden zijn ze genoemd naar het toponiem Coolhem, de plaats waar ze verbleven, maar ze waren niet verwant.

Toen de abdij van Kornelimünster in 1277 het abtjodomein Puurs had verkocht aan Felicia de Traynel, liet de Duitse abt zijn getrouwen (*fidelibus suis*) en mannen in Puurs officieel op de hoogte brengen van die overdracht. De voornaamste van zijn vazallen daar somde hij bij naam op, te weten: '*domina Maria, comitessa Vianensi, domino Bernardo de Gandavo, milite, domino Olivero de Colen, milite, Constantino de Gandavo*'⁶

Zegelafdruk van Bernard van Gent alias de Mera, 1276 (©ARAB)

(cit. 1250 - tot 1277).⁷ Van hem zijn geen kinderen bekend. Na ridder de Mera volgde Olivier van Coolhem, ook een heer en ridder. Die titel "ridder" in combinatie met de aanspreektitel "heer" wijst op een adellijke rang, op een persoon behorend tot de ridderadel. Na Olivier volgde een zekere Constantijn, ook uit het geslacht *de Gandavo*. De voornaam Constantijn is niet gekend tussen de nakomelingen van de burggraven. Bovendien was hij geen ridder en werd hij niet aangesproken als heer. Meer dan waarschijnlijk was hij een van de bastaardzonen van burggraaf Hugo III van Gent (†1265) en werd hij genoemd naar de Vlaamse gravin Margaretha van Constantinopel, de kleindochter van graaf Boudewijn IX van Vlaanderen.

Olivier genoot in eigen rangen zoveel aanzien dat zijn voornaam meermaals werd doorgegeven in de familie; om hem te onderscheiden van zijn latere naamgenoten noemen we hem Olivier I van Coolhem.

Olivier I werd aangesproken als getrouwe leenman van de Duitse abt, bijgevolg moet hij in Puurs landgoed gehad hebben onder de feodale heerschappij van de abdij van Kornelimünster. Dat was meer dan waarschijnlijk het Hof van Coolhem. Dergelijke feodale gronden kon men op verschillende manieren bekomen. Hij kan het als leengoed verkregen hebben door aankoop of door vererving, maar het kan ook zijn dat hij zijn oorspronkelijk vrijheerlijk goed vrijwillig had onderworpen aan de abdij. In dat geval zal het niet geweest zijn om zich onder militaire bescherming te stellen van een machtig leenheer, maar wel om onder het neutrale statuut te vallen die domeinen van abdijen toen meestal genoten, om zo onschendbaarheid te bekomen.

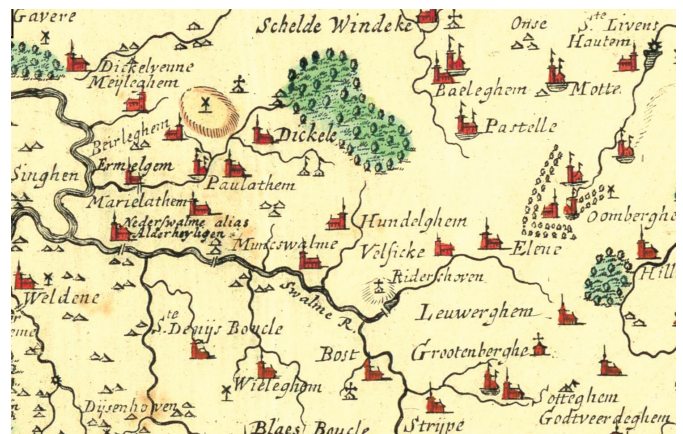
Olivier I werd een laatste keer genoemd op 25 januari 1306 toen Maria van Hameiden, de echtgenote van Jan I Berthout, een leen verhuurde voor Gilles Berthout, heer van Mechelen. De plechtigheid werd bijgewoond door enkele leenmannen van de heer van Mechelen als getuigen; dat waren onder meer Hendrik Berthout, heer van Geel, Jan Berthout de jonge, Olivier van Coolhem, Gilles de Stoevere en nog enkele anderen.⁸

De kinderen van Olivier I

Van Olivier I zijn twee kinderen gekend, met name Prudencia en Willem van Coolhem. Prudencia, of Proede zoals ze genoemd werd, werd de echtgenote van Gilles I van Marselaer. Dit echtpaar maakte in 1341 een testament op en het document bleef bewaard. Het vangt aan met de woorden '*lc, her Gilys van Marslaer, riddere, ende Prouide, minre vrouwe*'.⁹ Een kanttekening onderaan het testament, in een eigentijds handschrift, ver-

meldde dat zij '*Proede van Coolhem*' was. Door het anachronistische denkbeeld dat Coolhem al vanaf de eerste generaties bezit was van het geslacht van Oyenbrugge, hebben biografen haar geïdentificeerd als Prudencia van Oyenbrugge, onterecht zo weten we nu.

Willem van Coolhem, de zoon, nam al tijdens het leven van zijn vader eigen bestuursfuncties waar. Toen Filips II van Vianden, heer van Rumst en voogd van Puurs, en de abt van Sint-Bernards op 19 juni 1295 de overeenkomst lieten neerschrijven die ze getroffen hadden in verband met de voogdij van Puurs, waren Willem van Coolhem en een zekere Hendrik de Boc '*de mannen die de zegelen hadden*'. Bovendien maanden de twee zegeldragers de schepenen: '*ende wi, Willem van Coelem ende Henryc de Boc, manen*'.¹⁰ Verscheidene telgen uit het geslacht (de) Boc of de Bouc tekenden present in oorkonden van de heren van Grimbergen. Hendrik de Boc zelf was in 1286 getuige voor een transactie van Marie van Perwez (†1289), gravin van Vianden en voogdes van Puurs.¹¹ Als Hendrik de Boc het zegel van haar zoon Filips II van Vianden bewaarde, dan moet Willem van Coolhem zegelhouder geweest zijn van de tegenpartij, de abt van Sint-Bernards.

Het dorp Velzeke-Ruddershove lag drie kilometer ten noordwesten van Zottegem. Detail uit de Fricx-kaart, 1712 (© KBR)

Willem van Coolhem bezat ook landgoederen en rechten in het huidige Oost-Vlaanderen. Hij was heer van een domein in Velzeke-Ruddershove, nu een deelgemeente van Zottegem. Zijn vader Olivier I werd er voordien al genoemd: '*Oliviers molen van Kolem*' in Ruddershove (in 1291 en 1303) en '*Willems meers van Coleem*' (in 1345). Willem stond daar aan het hoofd van een cijnshof: '*..vive dachwant ende up een alf buunre lands, liggende in de prochie van Velseke, up de Steincautere.. dwelke land men al houdende es van Willemme van Coelem...*'. Hij hield er daar een aantal schepenen op na. Volgens het renteboek van het Onze-Lieve-Vrouw hospitaal van Oudenaarde stond in 1372 een andere naam genoteerd als het hoofd van dit domein, die van het geslacht van der Hoyen.¹²

In het Waasland bezat hij diverse domeinen met gronden verspreid over de dorpen Bazel, Waasmunster, Belsele en Sinaai. In Bazel stond nog eeuwenlang het hof van *Colem* bekend. Het bestond uit een hoeve met 24 bunder grond en een cijnshof waar hij cijns hief op 30 bunder cijnsgronden. De landerijen in Waasmunster, Belsele en Sinaai waren waarschijnlijk afkomstig uit het bezit van Gilles van Waasmunster. Die stond in het denombrement van 1306 nog genoteerd als eigenaar van een leen van 80 bunder land met cijnshof, verspreid over de drie dorpen. Aan dit leen was

krijgsdienst voor de Vlaamse graaf verbonden door één gepantserde ruiter (*te verdienne met enen parde ende met enen yserre*). Willem van Coolhem had dit domein verkocht aan Floris Mulaert: *'Floreins Mulaerd houd van minen heere een leen dat hy cochte jeghen Willeme van Coolem'*. Floreis was in de periode 1366-1383 eigenaar toen het leenboek van de graaf van Vlaanderen werd opgemaakt.¹³ In 1364 was het domein in Waasmunster gekend als 'De Heide van Colen', toen waren er 15 cijnsmannen aan verbonden.

Willem van Coolhem genoot ook inkomsten uit losse cijzen. Zo verkocht hij op 28 februari 1341 aan een zekere Jan Goedweert een cijns op de weide De Holm buiten de Winkelpoort bij Mechelen.¹⁴ In Ruddershove werd in 1345 nog een laatste keer over *Willems meers van Colem* gesproken. Later komt zijn naam niet meer voor.

Joos van Coolhem, een ridder in dienst van de Brabantse hertog

In de helft van de 14de eeuw vinden we behalve Beatrijs die met Bouden van Oyenbrugge huwde nog een Joos, Roeland en Olivier II van Coolhem. Rekening houdend met hun zegelwapen en hun status stamden ze alle vier af van dezelfde stamvader, maar het is niet zeker of Joos van Coolhem een zoon ofwel een neef was van Willem van Coolhem.

In de jaren 1336-1337 brak een dynastieke strijd los om de Franse kroon tussen de Engelse koning Eduard III en de Franse kroonpretendent Filips van Valois, een conflict dat de Honderdjarige Oorlog inluidde. Aanvankelijk koos de Brabantse hertog partij voor zijn neef, de Engelse koning; in de zomer van 1337 sloot hij een politiek en militair verdrag met de Engelse vorst. Hij verbond zich om met een leger van 1.200 man de Engelse koning bij te staan. Die laatste ontschepte op 22 juli 1338 in Antwerpen, met de bedoeling om in de omliggende landen bondgenoten te zoeken, leningen af te sluiten en krijgsvolk te werven.¹⁵

In 1338 bood een ridder, Joos van Coolhem, zich aan om met een zeven man sterke ploeg de hertog van Brabant op het krijgsveld te dienen zolang de oorlog tussen Engeland en Frankrijk duurde. In het document noemde men hem bij zijn Latijnse aliasnaam Judocus de Lille of Lillo, maar het randschrift van zijn zegel waarmee hij de verbintenis valideerde vermeldt zijn echte naam, Joos van Coolhem.¹⁶ Edelen werden toen vaak genoemd naar de heerlijkheid die ze bezaten. De zes andere ridders werden niet bij naam genoemd. Joos ontving op 14 augustus 1338 de som van 24 pond oude groten als voorafbetaling voor hun diensten. Alle zeven moesten ze zich te paard aanbieden, gewapend en degelijk bepantserd. Het moeten allemaal bemiddelde mannen geweest zijn want een paard en wapenuitrusting waren duur. Dikwijls beschikten zulke ridders ook over een of meerdere wapen knechten die de paarden en de kleding verzorgden. Zo tekende Hendrik IV Berthout in dezelfde periode een

In het zegel van Joos uit 1338 staat het familiewapen van Coolhem gevat in een trilobe: een vol schild met drie boompjes in het schildhoofd (© ARAB)

contract om met drie ridders en twintig knapen mee op te trekken.¹⁷ Het wedervaren van de zevenkoppige ploeg van Joos is niet gekend. De Brabantse hertog schipperde een tijdje tussen de twee rivaliserende vorsten om uiteindelijk in 1347 definitief de kant van de Franse koning Filips te kiezen. Deze oorkonde is het enige document dat bewaard is van Joos van Coolhem.

Roeland van Coolhem, nog een ridder

Dat Roeland een zoon was van Willem van Coolhem, is af te leiden uit een inschrijving in een schepenregister van Mechelen. De stadsklerk schreef op 7 april 1351 dat Jan van Acker, Walter van Molkene en Hendrik Rommelen 68 oude Franse schilden schuldig waren aan Willem van Coelem, zoon van wijlen Roeland.¹⁸ De klerk had zich vergist en de namen van vader en zoon omgewisseld.

Zegelafdruk van Roeland van Coolhem, 1364 (© ARAB)

Volgens een perkamentrol opgemaakt tussen 1340 en 1350 waarin de poorters en meiseniers van de hertog werden opgesomd, was Roeland van Coolhem meisenier van de Brabantse hertog in Puurs.¹⁹ Hij moet daar zijn woonst gehad hebben, in een domein dat niet afhing van de hertog. Het dorp Puurs was een vrijheerlijk gebied van de abdij van Sint-Bernards. Het behoorde niet tot het hertogdom Brabant, maar door zich ten dienste te stellen van de Brabantse vorst, genoot Roeland wel de voordelen die aan het statuut van hertogelijk meisenier verbonden waren.

In 1364 ontving hij in de maanden maart, juli en november telkens 40 oude ecu als vergoeding voor zijn diensten voor de hertog. Of dit krijgsveld was of andere diensten is niet te achterhalen; wel staat vast dat hij geen deel uitmaakte van het Brabantse leger dat in 1371 de Brabantse hertog was gevolgd naar Baesweiler.²⁰ Roeland, een ridder, waarmerkte de ontvangstbewijzen met zijn zegel. Enkele afdrucken zijn bewaard gebleven. Het familiewapen van Coolhem staat erin afgebeeld, het volle schild met drie boompjes in het schildhoofd. Op 5 februari 1396 ontving hij een eerste schijf van het aanzienlijke bedrag van 800 oude ecu dat hertogin Joanna hem schuldig was. De oorsprong van die schuld is niet gekend. Vier maanden later was hij dood. Zijn zoon ontving op 22 juli 1396 nog een schijf en twee jaar later de rest.²¹

De naam van Roelands echtgenote staat nergens geschreven, maar zijn zoon, waarover hierna meer, voerde een gevierendeeld wapen. De kwartieren linksboven en rechtsonder geven het wapen van Coolhem weer, in de twee overige kwartieren staat het familie-embleem van zijn moeder, vergelijkbaar met de opstelling in het zegel van zijn neef Hendrik II van

Oyenbrugge. Het is het blazoen van het geslacht de Montignies, een ridderfamilie uit het graafschap Henegouwen. Roelands echtgenote moet een dochter geweest zijn van Jean IV, heer van Montignies en Gammerage, en diens tweede vrouw Marie van Gavere, de dochter van Filips van Gavere, heer van Liedekerke. Roelands schoonvader was een vertrouweling van de Henegouwse graaf, hij was onder meer in 1305 getuige bij het huwelijk van graaf Willem II van Henegouwen met Jeanne de Valois.²² Hoogstwaarschijnlijk woonden Roeland en zijn vrouw in Henegouwen; dat zal de reden geweest zijn waarom hij zijn vergoedingen ontving uit handen van de baljuw van 'le Roman-Pays de Brabant', het Franstalige deel van het hertogdom Brabant.

Afdruk van het zegel uit 1310 (links) en van het tegenzegel uit 1313 (rechts) van Jan, heer van Montignies-Saint-Christophe (© ARAB)

Het zegel van zoon Olivier III hangt nog steeds aan het ontvangstbewijs van 1396: een gevierendeeld schild gevat in een zeslobbige figuur (© ARAB)

Roelands huwelijk bracht een dochter Margriet voort en een zoon, Olivier III van Coolhem. Olivier III, die ook ridder werd genoemd, ontving het overblijvende tegoed van zijn vader in twee schijven van de rentmeester van de centrale rekenkamer, vermoedelijk in Brussel. De ontvangstbewijzen waren opgesteld in het Oudnederlands, in tegenstelling tot die van zijn vader die in het Frans geschreven waren. Dat kan er op wijzen dat Olivier toen nog ten noorden van de taalgrens woonde. Later manifesteerde hij zich echter als een Henegouws vazal door zijn deelname aan

de belegering van Gorinchem in 1402. De aanleiding tot dat beleg was een dispuut tussen Albrecht van Beieren die tegelijk graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen was, en Jan V van Arkel die zijn zetel had in Gorinchem. De graaf had twaalf weken lang de stad omsingeld met een heir van 122 edelen en hun manschappen, maar op 18 september 1402 verliet hij het krijgstoneel en de strijd bleef onbeslist. De vorst liet zijn wapenheraut Claas Heynzenzoon de blazoenen van zijn wapenheren in dit beleg optekenen. Het werk werd drie jaar na de feiten voltooid, aan de authenticiteit van deze reeks afbeeldingen valt dus niet te twijfelen.²³ Het wapen van Olivier III staat erin weergegeven, in kleur, en tevens dat van een neef van hem, Henri de Montignies. Daardoor krijgen we niet alleen de zekerheid van de verwantschap met de familie de Montignies, maar het levert ook de kleuren op van het wapen van Coolhem: een zilver (wit) schildhoofd en de voet in sabel (zwart). De drie rode stukken in het schildhoofd zijn moeilijk te identificeren, maar door vergelijking met de bewaarde zegels van de overige familieleden zijn ze toch te herkennen als bomen, meer bepaald als knotwilgen.

Details uit het wapenboek Beyeren, 1405: het blazoen van Olivier III van Coolhem links en dat van zijn aangetrouwde verwant Henri de Montignies rechts (© Koninklijke Bibliotheek Nederland)

Olivier III was een leenman van de Henegouwse graaf. Op 7 juli 1410 zegelde hij mee de oorkonde waarin graaf Willem een uitgebreide Vrijheidskeure toekende aan het graafschap Henegouwen. In die oorkonde werd Olivier heer van Angre genoemd, nu een deelgemeente van Honnelles in Henegouwen, net op de Franse grens. Daar bezat hij een huis genoemd 'La Loquetière' en het hoge, middelste en lagere recht over het dorp Angre.²⁴ Angre ligt maar 20 kilometer van Aymeries vandaan. Waarschijnlijk was zijn neef Hendrik II van Oyenbrugge in 1377 hem of zijn vader komen opzoeken en had de kasteelheer van Aymeries door de bemiddeling van Roeland van Coolhem contact gelegd met diens neef om het geldtransport naar de hertog van Brabant te verzorgen.

Galliot noemde Olivier III ook als eigenaar van een heerlijkheid in Libin, in de huidige provincie Namen, maar spijtig genoeg noemde hij geen bron en kan dat ook niet bevestigd worden.²⁵ In Ressaix, nu een deelgemeente van Binche, was hij in 1410 eigenaar van de heerlijkheid 'Seigneurie à Clocher' die het grootste deel van het dorp Ressaix uitmaakte. Dit domein bestond uit 44 bunder bos, 110 bunder landbouwgrond, vijvers en heide en met een cijnschot dat 30 pond waard was. De heerlijkheid Ressaix was vroeger bezit van de familie de Montignies, wellicht zal hij het domein ge-

erfd en/of ingekocht hebben bij een erfdeling. Olivier III moet gestorven zijn in 1415 want zijn zus Margriet, toen weduwe van Obert de Cibly, erfde de heerlijkheid op 4 juli 1415. Zij verkocht het domein direct aan Jean de Quiévrain.²⁶ Daarmee eindigde de tak van Roeland van Coolhem.

Olivier II van Coolhem

De tweede zoon van Willem van Coolhem, Olivier II, werd voor het eerst genoemd op 20 mei 1349: zijn echtgenote Katelijne van Foreest verkocht toen een erf in de Begijnenstraat in Mechelen. Zij en haar zus Beatris, een begaardenzuster, bezaten in Mechelen twee erven in de Begijnenstraat en cijnzen op erven aan de Korenmarkt, op het huis Den Aer aan de Grote Markt, op het Schepenhuis en op een erf in de Zakstraat.²⁷ Katelijne was eerder weduwe van Liedekin van Baerdeghem, een ridder die net zoals Joos van Coolhem krijgsvaardigheden had verricht in dienst van de Brabantse hertog in de strijd tussen de pretendenten van de Franse kroon.²⁸ Het moet deze Olivier geweest zijn die samen met zijn vrouw Katelijne op 21 juni 1382 de terugbetaling had ontvangen van een jaarcijns die rustte op het huis van Bernissem, een commanderij van de Duitse Orde.²⁹ Hij werd toen *armiger* genoemd, een jonker. Van Olivier II is niet veel meer gekend dan dat hij na de dood van zijn echtgenote Katelijne hertrouwd was met Aleide van Houthem. Zij was weduwe van Olivier toen ze op 2 mei 1399 het vruchtgebruik van een perceel grond in Rijmenam overdroeg aan Jan Viltre.³⁰

Zegelafdruk van Jan I van Coolhem onder het ontvangstbewijs van de vergoeding in 1374 (© ARAB)

Olivier II liet twee zonen achter, Jan I en Olivier IV van Coolhem. Zoon Jan I van Coolhem trok ook mee op in het leger van de hertog van Brabant tegen de hertogen van Gelre en Gulik in 1371. Hij was ingedeeld in het rot (legerafdeling) van Diederik van Horne, heer van Perwijs. Jan van Coolhem werd na het debacle bij Baesweiler in augustus 1371 gevangen genomen. Als vergoeding voor de onkosten tijdens de strijd en in gevangenschap werd hem vanwege de hertog een som van 84 mot-

toenen toegekend.³¹ Zijn losgeld moet dus betrekkelijk klein geweest zijn. Aan het ontvangstbewijs hangt zijn zegel, afgedrukt in groene was. Het familiewapen van Coolhem is herkenbaar, maar het middelste boompje werd vervangen door een liele. Na de slag van Baesweiler moet hij al snel terug in vrijheid gesteld zijn. Jan Verbesselt vermeldt in zijn serie over het parochiewezen in Brabant een zekere Jan van Coolhem als pastoor van de parochie Zemst in 1372, maar het is helemaal niet zeker dat hij het was.³²

Op 6 maart 1391 kocht Jan I een domein in Liezele, het hof Het Steentje, met een stenen woning en percelen die feodaal onder de hertog vielen en andere percelen onder de heer van Grimbergen. Er hoorde een cijns-hof bij met veel cijnsmannen.³³ Huwelijkspartners zijn niet gekend, maar Jan had wel een natuurlijke dochter Elisabeth. Zij liet na haar dood geen echtgenoot achter en geen kinderen, wel schulden. Bij leven had ze op 9 februari 1413 Jan en Hendrik Smets en Gilles van Asse een aantal bunder

grond gegeven die bij het hof in Liezele behoorden, om een schuld van 200 pond oude groten te delgen. Haar vader was toen al gestorven.³⁴ Na haar dood wilden nog andere schuldeisers beslag leggen op dit eigendom, maar de schuld werd aangezuiverd door haar achterneef, Hendrik III van Oyenbrugge alias van Coolhem, die als borgstelling een hypotheek op het hof verkreeg.

Jans broer Olivier IV van Coolhem had wel wettelijke kinderen. Hij was gehuwd met Margriet de Stoevere alias van Ter Bruggen. Het geslacht de Stoevere had naam gemaakt als officieren van de familie Berthout. Een voorvader, Gilles de Stoevere, getuigde in 1271-1272 in een onderzoek aangaande de betwisting tussen Wouter van Zottegem en Wouter Berthout over de rechten van het goed ter Elst in de parochie Duffel. Een volgende Gilles stelde zich in 1311 mee borg voor de huwelijksvoorwaarden tussen Reinout II van Gelderen en Sofie Berthout, de dochter van Floris.³⁵ De familie de Stoevere had een groot patrimonium opgebouwd in de driehoek Schelle-Aartselaar-Niel, in grondbezit en in herenrechten. Hun cijnzen bleven nog eeuwenlang gekend als de Stoevercijns. In 1310 kochten ze het visrecht op de Schelde tussen Bordebure en Rupelmonde en sinds de 13de eeuw bezaten ze een deel van het oorspronkelijke Hellegat, de donken tegen de rechteroever van de Rupel. Die hadden ze, waarschijnlijk in de late 13de eeuw, laten afdammen, zodat het Nielerbroek ontstond. Het moet allodiaal bezit geweest zijn, want pas in 1323 onderwierp Willem de Stoevere deze grond als een feodaal leen aan Floris Berthout: *'siin broeclant te Niele metten watre binnen diix, metten dijk ende buten dijk, ghelijc dat daer gelegen es'*³⁶

Zegelafdruk van ridder Gilles de Stoevere uit 1347 (© ARAB)

Margriet de Stoevere had het Nielerbroek geërfd. Op 27 september 1378 verkocht ze samen met haar echtgenoot Olivier van Coolhem de helft van het Nielerbroek aan Joos van de Perre. Een nieuw te graven gracht moest hun beider helften scheiden.³⁷ Er moeten nog grote vlakten blank gestaan hebben en de koper en de verkoper mochten zoveel vissen als ze wilden in die waters.

In tegenstelling tot zijn broer is van Olivier IV geen enkele krijgsvaardigheid gekend. Zowel Olivier als zijn dochter begunstigten het gasthuis van Kalfort met een legaat. Olivier liet het gasthuis enkele percelen grond na en zijn dochter Avezoete voorzag de zusters van een rente van 2 rijns-gulden.³⁸ Olivier is gestorven tussen maart 1378 en april 1382 en zijn echtgenote tussen april 1389 en februari 1391. Na de dood van Olivier ging het financieel bergaf met het gezin. De weduwe en haar zonen beloofden op 27 april 1389 de helft van 5 motoenen schuld terug te betalen aan hun nicht, Katelijne van Oyenbrugge alias van Coolhem, weduwe van Goly Cooman.³⁹

Olivier IV en Margriet lieten vier kinderen na, twee zonen: Olivier V en Jan II, en twee dochters: Liesbeth en Avezoete van Coolhem. Een zekere Jan van Schelle voorzag op 20 juni 1406 een legaat van 100 Franse schellingen die na zijn dood moesten betaald worden aan Liesbeth van

Coolhem, de dochter van Olivier, en dit wegens alle goede diensten die ze hem al had bewezen.⁴⁰ Haar zus Avezoete was kamermeid geweest van hertogin Joanna van Brabant (†1406). Na de dood van de hertogin had de volgende hertog, Antoon van Bourgondië, op 13 september 1407 aan Avezoete een pensioen toegekend van 10 Franse kronen, te heffen op de ontvangst van het bodemgeld (heffing op scheepsvrachten) van Rumst. Die toekenning werd bevestigd door Antoons' zoon hertog Jan IV. Aangezien de opbrengst van het bodemgeld in 1427 niet meer toereikend genoeg was om te voorzien in dit pensioen, verzekerde hertog Filips van Saint-Pol haar hetzelfde bedrag, te heffen op de inkomsten van de stad Lier.⁴¹ Avezoete investeerde in lijfrenten ten laste van de stad Mechelen. Op 16 juli 1408 schreef de stadsklerk de intekening in vanwege 'Avezoete, dochter van wijlen Olivier van Coolhem en wijlen Margriet diens echtgenote'. Jaarlijks ontving ze daarvan drie uitkeringen, tot haar dood, op 2 september 1438.⁴² Haar broer Olivier V van Coolhem kocht in december 1404 twee lijfrenten van de stad Mechelen, samen goed voor een uitkering van 30 schellingen per jaar. Die trok hij telkens in juni en december, meestal samen met zijn vrouw Liesbeth van der Nulen. In juni 1417 ontving hij zijn uitkering nog, maar in hetzelfde boekjaar schreef de klerk dat hij het verschuldigde saldo van de uitkering had uitbetaald wegens de dood van Olivier van Coolhem.⁴³

Olivier V liet drie kinderen na: Jan III, Hubrecht en Margriet van Coolhem.⁴⁴ Jan III en Hubrecht verkochten in 1437 als naaste bloedverwanten en erfgenamen van wijlen hun oudoom Jan van Coolhem en diens bastaarddochter het goed Het Steentje in Liezele aan Frank van Halen, de zoon van wijlen Andries. Jan III van Coolhem stierf vóór 5 februari 1449. Hij liet een weduwe achter, Joanna Schernier, en enkele niet bij naam gekende kinderen. Zijn zus Margriet en zijn broer Hubrecht zijn waarschijnlijk ongehuwd gebleven. Zij werd laatst genoemd in 1452 en Hubrecht in 1467.⁴⁵

Enkele nabeschouwingen

De bovenstaande stamreeks maakt duidelijk dat de familie van Coolhem het voornaamste herengeslacht was in het 14de-eeuwse Puurs. Van de heren van Oyenbrugge is in de eerste helft van die eeuw geen spoor terug te vinden in dat dorp. Mogelijk hadden die toen wel als vazallen van de heren van Grimbergen een vesting opgetrokken op de motte in Ruisbroek, het latere Hof ter Zielbeek.

De kans is groot dat Willem van Coolhem het vertrouwen van de abt van Sint-Bernards behield als zegelhouder en maanderheer van de schepenen in Puurs, ook na de aankoop van de Voogdij in 1312. Vanaf dat jaar kreeg de abt de uitoefening van alle rechten over Puurs in eigen handen, onder andere de belangrijke hoge, middelste en lagere rechtspraak. Bijgevolg behoorden al die rechten sindsdien tot de verantwoordelijkheid van haar eigen zegeldrager ter plaatse. Met andere woorden, Willem van Coolhem zal regent van Puurs geweest zijn in naam van de abt, of stadhouder zoals zijn nakomeling Hendrik V van Oyenbrugge genoemd werd in 1470.

Stadhouders bleven meestal hun functie voor onbepaalde tijd uitoefenen, soms tot het einde van hun dagen, maar het ambt was niet erfelijk. Na de dood van Willem van Coolhem, half 14de eeuw, wordt de opvolging onzekerder. Toponiemen zoals het Galgenveld, dat in de buurt lag van

het moer van Coolhem, wijzen erop dat het machtscentrum van Puurs in de late middeleeuwen steeds in de buurt van het domein Coolhem heeft gelegen. Als één van de twee zonen van Willem van Coolhem zijn vader heeft opgevolgd, dan komt vooral Olivier II in aanmerking. Het uitoefenen van het ambt van stadhouder vereiste immers de regelmatige aanwezigheid van de ambtsdrager. Zijn broer Roeland van Coolhem woonde vóór zijn huwelijk wel in Puurs, maar als meisenier van de Brabantse hertog stelde hij zich beschikbaar om de wapens op te nemen ten dienste van de hertog, waardoor hij langere periodes afwezig kon zijn. Van Olivier II zijn daarentegen geen krijgsverrichtingen gekend en van zijn gelijknamige zoon Olivier IV ook niet. Rond of net vóór de eeuwwisseling 1400 moet het ambt overgegaan zijn op hun neef, Hendrik III van Oyenbrugge alias van Coolhem.

De leden van de familie van Coolhem waren de oorspronkelijke bewoners van het Hof van Coolhem. Mogelijk hadden financiële problemen hen gedwongen om het Hof van Coolhem te verkopen aan hun achterneef Hendrik III van Oyenbrugge of diens vader.

De grote vraag blijft echter wie Olivier I van Coolhem was. Waar kwam hij vandaan en waaraan dankte hij zijn hoge aanzien als heer en ridder? Tot hiertoe is geen enkel document gevonden waarin zijn familie genoemd wordt. Toch geven bepaalde gegevens in de bovenstaande beschrijvingen een idee over zijn afkomst.

De belangrijkste sleutel is het familiewapen van Coolhem. De basisfiguur van hun embleem, het gedeelde schild met zilver (wit) hoofd en de voet in sabel (zwart) zonder de knotwilgen, is identiek aan het familiewapen dat de burggraven van Gent in de 13de eeuw voerden; de eerste die daarmee zegelde was burggraaf Zeger III van Gent (†1227). Heraldische wapens waren ontstaan vanaf het einde van de 12de en het begin van de 13de eeuw, toen machtige heren een herkenningsteken lieten aanbrengen op hun wapenrok en het dekkleed van hun paard om zich kenbaar te maken als ze ten strijde trokken. Ook wanneer jongere broers bijvoegingen in hun wapen aanbrachten om zich te onderscheiden van het hoofd van de familie, moest het familie-embleem herkenbaar blijven voor hun voetvolk. In de 13de eeuw bestonden die bijvoegingen ofwel uit abstracte vormen, zoals de barensteel in het wapen van de heren Vilain, ofwel uit vormen ontleend aan de natuur. De afbeelding van een dier in zo'n wapen wees altijd op een karaktereigenschap van de heer. Hetzelfde gold voor bomen zoals de eik, die stond voor kracht, en de olijfbom voor onsterfelijkheid. Aan de wilg kan echter geen enkele menselijke geaardheid toegeschreven worden. Emblemen met afbeeldingen van planten kwamen enkel voor in gebieden met een rijke landbouwtraditie. Daar gaven sommige hoge heren hun bron van rijkdom weer in hun schild, een bron die meestal ook zichtbaar was in het landschap.⁴⁶ Dat kan wel van toepassing geweest zijn voor het wapen van Coolhem: wilgen werden algemeen gebruikt als versteviging van oevers van waterlopen en binnenwaters. De overeenkomst van hun basiswapen met dat van de burggraven wijst erop dat de familie van Coolhem van vaderskant een bloedband had met de burggraven van Gent of met het geslacht Vilain. De telgen Vilain waren de nakomelingen van Wouter van Gent, een zoon van burggraaf Hugo I van Gent (cit. 1218-1232) en ze voerden hetzelfde basiswapen.

De bezittingen van de familie van Coolhem versterken deze theorie. In het Waasland lagen hun domeinen allemaal in gebieden waar de burggraven

Links: schematische weergave van het blazoën van Olivier III van Coolhem. De kwartieren 1 en 4 bestaan uit het wapen van Coolhem. Rechts: het wapen van de burggraven van Gent. Onder: het blazoën van Daniel Vilain. Uit het wapenboek van Beyeren, 1406. (©Koninklijke Bibliotheek Nederland)

van Gent oorspronkelijk de opperste leenheren waren. Pas in 1299 had de laatste burggravin haar heerschappij met de 'burggraven genechte' verkocht aan de Vlaamse graaf.⁴⁷ Het cijnsghof in Bazel was waarschijnlijk erfgoed dat de familie van Coolhem was toegekomen uit de burggravenfamilie, rechtstreeks of via hun nakomelingen Vilain. De domeinen van Willem van Coolhem in Waasmunster, Belsele en Sinaai waren in de 13de eeuw ook ondergeschikt aan de *burggraven genechte*. De kans is dus groot dat ze afkomstig waren uit het bezit van de burggraven, dat in de tweede helft van die eeuw verdeeld was geraakt door erfdelingen. De nalatenschappen van de kinderloos gestorven Bernard van Gent en de zoon van Gerard de Duivel, zonen van burggraaf Zeger III van Gent, waren op die manier in diverse handen terecht gekomen. Mogelijk had Willem van Coolhem zich terug machtig gemaakt van de rechten van Gilles van Waasmunster door terugkoop uit diens nalatenschap. In Puurs strekte het domein Coolhem zich uit tot aan de Vliet: de watermolen aan de brug van Eikevliet behoorde begin 15de eeuw nog tot het erfgoed van Hendrik III van Oyenbrugge alias van Coolhem. Dit bezit sloot aan op het gehucht Eikevliet en op de Vliet, waar de heren Vilain tot het begin van de 14de eeuw soevereine opperheren waren.⁴⁸ In Lillo, waar Joos van Coolhem toch aanzienlijke herenrechten moet gehad hebben aangezien hij naar die heerlijkheid genoemd werd, had Godevaert Vilain (†1482) ook herenrechten, hij bezat er onder meer het erfelijk dijkgraafschap.⁴⁹

Een tweede aanwijzing is de voornaam van de eerste Olivier van Coolhem. Dat de vernoeming naar de voorouders belangrijk was bij de doop van een kind, is voldoende aangetoond door de latere generaties van Coolhem. In de 14de eeuw tellen we niet minder dan vier homoniemen. Die naamgeving gold evengoed langs moederszijde. De naam Olivier kwam in de 13de eeuw haast nooit voor in Vlaanderen of Brabant. Een van de weinigen die hem met die naam vooraf ging was Olivier van Zottegem (1190-1220), een ridder uit het adellijke geslacht van Zottegem. Bovendien bezat de familie van Zottegem in het begin van de 13de eeuw onder meer landgoederen in Velzeke, het dorp waar ook Olivier van Coolhem een domein bezat. In 1212 had een broer van Olivier van Zottegem een domein in Velzeke geschonken aan de abdij van Ninove.⁵⁰ Van Olivier van Zottegem zijn drie kinderen bekend, drie zonen. Dochters zijn in die tijd veel moeilijker op te sporen. Het is dus best mogelijk dat hij ook een dochter had die gehuwd was met een nakomeling uit het huis van de burggraven van Gent en dat uit dit echtpaar het riddergeslacht van Coolhem stamde. Het cijnsghof in Ruddershove/Velzeke kan via haar vererfd zijn op haar zoon Olivier I van Coolhem en nadien diens zoon Willem van Coolhem.

Eindnoten

- 1 C. APERS, 'De Heren van Oyenbrugge en het domein Coolhem te Puurs', in: *Mededelingen van VHKB* 33, p. 18-24
- 2 E. DE MARNEFFE, *Cartulaire de l'abbaye d'Affligem et des monastères qui en dépendaient*, Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique. Section 2, 1894-1901, p. 312, nr. 229
- 3 F. HOOGHE, W. VERSTRAETEN, L. ROCHTUS, *Het kasteel van Bornem*, dl. 1, 2007, p. 97; *Abdijarchief Grimbergen*, *Cartularium* 2, 165 & 203; R. LAURENT, *Het Cartularium en het Oorkondenboek van de abdij van Affligem bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel*, dl. 1, Brussel, 2000, nr. 4627, f°506; E. REUSENS, C. B. DE RIDDER & J. BARBIER, *Analectes pour servir à l'histoire de la Belgique*, dl. XI (1874), op basis van afschriften uit de cartularia van Grimbergen, VI, p. 25
- 4 A. MIRAEUS, *Diplomatum Belgicorum Nova Collectio sive supplementum ad Opera Diplomatica*, dl. 3, Brussel, 1734, pp. 72 en 73; Vervalsingen Miraeus: G. DECLERCQ, *Van privaatoorkonde tot vorstelijke oorkonde. De oorkonden van de eerste graven van Vlaanderen, inzonderheid voor de Sint-Pietersabdij te Gent*, VU Brussel, p. 45. De meeste van die vervalsingen zijn de ongedateerde

documenten, zoals de kopie van het document in kwestie.

- 5 HOOGHE e. a., *Het kasteel van Bornem*, dl. 1, p. 82-83.
- 6 P.J. GOETSCHALCKX, B. VAN DONINCK, *Oorkondenboek van Sint-Bernards*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis Bijzonderlijk van het aloude Hertogdom Brabant*, 12de jg., Ekeren, augustus en september 1913, pp. 351-352.
- 7 E. WARLOP, *The Flemish Nobility*, dl. 2, Kortrijk, 1974-1976, p. 831 & 835
- 8 G. CROENEN, *De oorkonden van de familie van Berthout 1212-1425*, Brussel, 2006, p. 213-215
- 9 ARAB, *Familie Archief van Marselaer*, T305, *Cartularium* II, 2, f°8v
- 10 RAA'pen, *Archief Sint-Bernardsabdij*, T14/039, nr. 2, *Chartiers 1290-1320*; C. APERS, *De voorgedij van Puurs*, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde van Klein-Brabant, een lees oefening, Puurs, 2016, pp. 16-19
- 11 P. CHARRUADADS, *Aux origines de l'aristocratie Bruxelloise, XIe-XIIe siècle*, ULB-Brussel, 2012, p. 132
- 12 L. VAN DURME, *Toponymie van Velzeke-Ruddershove en Bochoute*, onuitgegeven doctoraats thesis doctor in de Germaanse filologie, U-Gent, 1982, met dank aan Geert Segers; L. VAN DURME,

- Toponymie van Velzeke-Ruddershove en Bochoute, dl. 1, *Verklarend glossarium*, Gent, 1986, p. 141; ANONIEM, *Het godshuis van Sint-Jan & Sint-Pauwel te Gent, bijgenaamd de Leugemeete. Oorkonden*, uitgegeven door J.B. Bethune en A. van Werveke, Gent, 1902, p. 20
- ¹³ Rijksarchief Gent (RAG), Charters van de graven van Vlaanderen, GW1, nr. 1148: Denombrement in het Land van Waas ca. 1306, onder de vierschaar van Waasmunster; A. J. DE SCHOUTHEETE DE TERVARENT, *Livre des feudataires des comptes de Flandre au Pays de Waes aux XIVe, XVe, et XVIIe siècles*, Sint-Niklaas, 1873, Regesten van het grafelijk leenboek van 1385, p. 5 & 323; RAG, Varia D, VZ10, nr. 305: rekening van onterving vande Heide van Colen
- ¹⁴ STADSARCHIEF MECHELEN (= SAM), Archief OCMW, nr. 6836
- ¹⁵ H. LUCAS, *The Low countries and the Hundred years' war: 136-1347*, p. 279-293; J. VILLALON, D. KAGAY, *The Hundred Years War: A wider focus*, dl. 1, Leiden-Boston, 2005, pp. 218-221
- ¹⁶ ALGEMEEN RIJKSARCHIEF BRUSSEL (=ARAB), Charters van Brabant 1338-1357, 1042, nr. 506, 14/08/1338: *cum septem viris, una nobiscum, bene et decenter (aangepast) cum galeis (helmen) armatis et equitatis (te paard)*
- ¹⁷ G. CROENEN, *Familie en Macht. De Familie Berthout en de Brabantse Adel*, Universitaire Pers Leuven, 2003, p. 204
- ¹⁸ J. MEUTERMANS, *Schepenakten*, deel 3, Mechelen, p. 165
- ¹⁹ P. BONENFANT, *Un dénombrement inédit du XIVe siècle: gens de ménie et bourgeois forains dans l'ammunie de Bruxelles*, uit *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, Brussel, 1960, p. 324; ARAB, Rekenkamers, toegang T 120, rolrekeningen, nr. 2561
- ²⁰ ARAB, Oorkonden van de hertogdommen van Brabant, Limburg en Overmaas, I 044, nrs. 2144 en 2183 en 2208; J. Th. DE RAADT, *Sceaux armoriés des Pays-Bas et des pays avoisinants. Recueil historique et héraldique*, deel 2, Brussel, 1899, p. 250
- ²¹ A. VERKOOREN, *Inventaire des chartes et cartulaires des Duchés de Brabant et du Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse*, deel 1, Brussel, 1961, p. 293, nr. 6930; VERKOOREN, *Inventaire des chartes et cartulaires des Duchés de Brabant*, deel 3, 1396-1404, Brussel, 1961, I 143, nr. 6872; ARAB, Oorkonden van de hertogdommen van Brabant, Limburg en Overmaas (1396-1404), I 157, nr. 7021, 22/07/1396 en nr. 7158, 9/06/1397 en nr. 7303, 23/08/1398
- ²² MICHEL HALLEZ, *Villes et villages de la vallée de le Haine. Histoire. Montigny (famille de)*, online 10/2021: <http://www.valleedelahaine.be/wp/montigny-famille-de/>; graaf Willem II van Henegouwen is ook gekend als Willem IV, graaf van Holland
- ²³ KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK NEDERLAND, Middeleeuwse Handschriften, Wapenboek van Beyeren (1405), f°59r
- ²⁴ A. SCUFFLAIRE, *Les fiefs directs des Comtes de Hainaut de 1349 à 1504*, ARAB, 1984, p. 472-473; T. BERNIER, *Recherches historiques sur le village d'Angre*, Mons, 1875, p. 30, de naam Coolhem werd weliswaar verbasterd als of gelezen tot de Colesme, een familie die niet bestond, maar af en toe werd de juiste naam genoteerd, online 10/2021: <https://books.google.be/books?id=rWnN8nMikC&pg=PA30&dq=olivier+de+solesmes&hl=nl&sa=X&ved=2ahUKEwjF6ZXq8K3zAhUmqaQKHdYfBzkQ6AF6BAgKEAL#v=onepage&q=olivier%20de%20solesmes&f=false>
- ²⁵ M. GALLIOT, *Histoire générale, ecclésiastique et civile de la ville et province de Namur*, dl. 4, Luik, 1789, p. 45
- ²⁶ E. PONCELET, *Sceaux et armoiries des villes, communes et juridictions de Hainaut ancien et modernes. Sceaux communaux conservés aux archives de l'Etat à Mons*, in *Annales du Cercle archéologique de Mons*, deel 25, Bergen, 1905-1906, p. 269; A. GRAUX, *La structure féodale de Ressaix, ses seigneurs*, online oktober 2021: <http://tavaubinche.blogspot.com/2016/12/la-structure-feodale-de-ressaix.html>
- ²⁷ J. MEUTERMANS, *Schepenakten ambtsjaren 1346-1349*, deel 2, uit de reeks Genealogisch Repertorium van het Mechels District, deel 72, uitgave van De Vrienden van het Archief, Hombeek, 2015, p. 182; *ibidem*, *Schepenakten ambtsjaren 1349-1351*, deel 3, Genealogisch Repertorium, deel 77, 2016, p. 30; *ibidem*, *Schepenakten ambtsjaren 1351-1353*, deel 4, Genealogisch Repertorium, deel 78, 2016, p. 51
- ²⁸ ARAB, Charters en cartularia van het hertogdom Brabant, Limburg en Overmaas, dl. 1, 1154-1338, I 282, nr. 493: op 10/10/1338 hadden Herman van Osse en Jan van Meldert hem 15 pond oude groten overhandig als voorafbetaling van hemzelf en vier andere ridders
- ²⁹ J. GRAUWELS, *Regestenlijst der oorkonden van de Landcommanderij Oudenbiezen en onderhorige Commanderijen*, RA Hasselt, T 716, nr. 1431
- ³⁰ SAM, Schepenregister 14, f°16v: Aleide de Houthem, relicta quondam Oliveri de Coelhem
- ³¹ ARAB, Oorkonden en cartularia van de hertogdommen van Brabant en Limburg en Overmaas, deel VI 1372-1374, I 047, nr. 3480
- ³² ARAB, Oorkonden van de hertogdommen van Brabant, Limburg en Overmaas, I 047, nr. 3480; S. GOVAERTS, 'Mannen van Wapenen'. *The Baesweiler campaign and the military labour market of the County of Loon in the fourteenth century*, in *Viator, Medieval and Renaissance Studies*, 2016 47/3, p. 48; J. VERBESSELT, *Parochiewezen van Brabant tot het einde van de 13de eeuw*, deel 10, Pittem, 1969, pp. 202 en 212
- ³³ ARAB, Rekenkamer, Afschrift van het hertogelijk leenboek van Nicolaes Specht (1374-1410), 1001, nr. 543, f°21v: leenverheffen in Oppuurs, Lippelo, Ursel en Liezele
- ³⁴ Stadsarchief Leuven, Schepenregister 1437, SAL8109, f°26r-27r
- ³⁵ M.A. ERENS, *De oorkonden der abdij van Tongerlo*, dl. 1, Tongerlo, 1948, p. 287-290; G. CROENEN, *De oorkonden van de familie Berthout 1212-1425*, Brussel, 2006, p. 426-427; J.B. STOCKMANS & J.T. DE RAADT, *Geschiedenis der gemeente Schelle: de heerlijkheden van het Land van Mechelen*, Lier, 1886, p. 15-16 & 117-118
- ³⁶ RA Antwerpen, Archief Sint-Bernardsabdij, nr. 3, oorkonde 302bis, 1/10/1310: aankoop visrecht
- ³⁷ RA Antwerpen, Oud Gemeentearchief Niel, nr. 32
- ³⁸ AAM, Inventaris van kloosterarchivalia in het Aartsbisdom Antwerpen, C. VAN DE WIEL, deel 1, p. 385: Kalfort, Inventaris uit 1480 der eigendommen van het gasthuis van Kalfort: een rente van 2 Rijngulden, geërfd van Avezoete van Coolhem, op vijf vierde deel land op de Brant in Puurs. Dit gasthuis ging ten onder in het begin van de Tachtigjarige Oorlog en alle eigendommen werden overgedragen aan het nieuw opgerichte Groot Seminarie van Mechelen.
- ³⁹ Koninklijke Bibliotheek Brussel, Handschriftenkabinet, Fonds Houwaert, MsII 6496, f°135 & MsII, 6487, f°73, f°121, f°290
- ⁴⁰ Stadsarchief Antwerpen (= FEL), Schepenregister SR1, f°266v
- ⁴¹ A. VERKOOREN, L. DE MECHELEER, *Inventaris van het archief van de Rekenkamer van Brabant. Oorkonden van de hertogdommen Brabant en Limburg en van de Landen van Overmaas, 1427-1438*, I 515, Brussel, 2012, p. 50, nr. 10 593
- ⁴² SAM, Renten, Register der renten, K Serie nr. 5, Register stadsrentes 1363-1450, p. 24v; SAM, Stadsrekening nr. 114, Register 1437-1438, f°158: [Ontvangen] van de dood Avezoete van Coolhem, obiit 2 september 1438
- ⁴³ SAM, Stadsrekeningen 81, f°6v en f°10v; *ibidem*, nr. 82, f°29r en f°73r; *ibidem*, nr. 93, f°106v en f°184v
- ⁴⁴ STADSARCHIEF LEUVEN, Schepenregister 1437, SAL8109, f°27v: *Johannis et Huberto, filii Oliveris quondam de Coelhem*; SAM, Schepenregister 67, f°106v: 12/01/1451, Hubert van Colem, zoon van wijlen Olivier, en zijn zus Margriet van Colem
- ⁴⁵ SAM, Schepenregister 66, f°23r; *ibidem*, nr. 72, f°18r; SA ANTWERPEN, Schepenregister 1467, SR72, f°217v
- ⁴⁶ H. ROTTIER & M. VAN DE CRUYS, *Heraldiek. Wapens kennen en herkennen*, Leuven, 2004, 180-182
- ⁴⁷ RA GENT, Inventaris J. de Saint-Genoit, *Inventaire des chartes des comptes de Flandre*, Gent 1846, GW1, nr. 1148: Denombrement ca. 1306 van de lenen in het Land van Waas 1) van oudsher onder de graaf van Vlaanderen 2) gekocht van de borggraaf van Gent
- ⁴⁸ C. APERS, *De heren Vilain en de Schelde*, in Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde en Klein-Brabant, Puurs, 2021, pp. 4-10
- ⁴⁹ SAM, Schepenregister 161, f°4r: na de dood van Godevaert Vilain werd het bezit van het dijkgraafschap onder sekwestre gesteld tot de rechtmatige erfgenamen gekend waren
- ⁵⁰ E. PUT & C. PEERSMAN, *Inventaris van het archief van de Sint-Cornelius en Sint-Cyprianusabdij te Ninove*, Nr. 706; Site Medieval Lands: http://fmq.org/Projects/MedLands/FLEMISH%20NOBILITY.htm#_ftn2472

Emile Verhaeren in de Canon van Vlaanderen

Dit jaar verscheen de lang verwachte Canon van Vlaanderen. De bedoeling van dit deskundig samengesteld boek is het brede publiek een aantal ijkpunten aanreiken bij de vorming van hun historisch bewustzijn. De Canon van Vlaanderen bestaat uit 60 vensters, gegroepeerd in zeven hoofdlijnen. Eén van die vensters betreft Jacques Brel en de Franstalige cultuur in Vlaanderen. Het is een interessant item geworden omdat men vanuit Brel terecht komt bij de figuur van Emile Verhaeren, die op zijn beurt wordt toegelicht in een apart thema over de dichtbundels 'Toute la Flandre' en dat besluit met: 'Door zijn beroemdheid plaatste de in het Frans schrijvende Verhaeren Vlaanderen op de literaire kaart van Europa.' Een opsteker voor het Verhaerenmuseum!

Wat heeft Lippelo met Moretusburg in Hoboken?

Jos Winckelmans

Door een gelukkig toeval en de oplettendheid van een bevriend echtpaar in Lippelo werden interessante en belangrijke documenten van vernietiging gered. Tot voor enkele jaren haalde de plaatselijke voetbalvereniging oud-papier aan huis op. Dat werd bij de toenmalige voorzitter opgestapeld in een speciale container. Toen één der dozen openscheurde, kwamen er oude plannen en andere documenten vrij. Na overleg met wijlen Jos Boggaerts, begaan met al wat Lippelo betreft, werd besloten de doos beter na te kijken. Zo is ze uiteindelijk bij de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant terechtgekomen, waar deze archivalia geïnventariseerd werden en onder de fondsnaam 'Familie Van Ingelgem - Lippelo' bewaard worden.

De burgemeestersfamilie Van Ingelgem genoot een groot aanzien bij de plaatselijke bevolking. Arnold Van Ingelgem was van 1896 tot 1919 burgemeester in Lippelo en was tevens rentmeester van de grafelijke familie de Beughem. Beiden waren grootgrondbezitter te Lippelo, zodat secretaris Jos Vermeiren en later zijn zoon Robert, vooral na de jaarwisseling drukke dagen beleefden met het innen van de pachten.

Het rentmeestershuis van de familie Van Ingelgem, begin 20de eeuw, toen het zijn huidige uitzicht kreeg met een cementbezetting. De zetel van de N.V. l' Auxiliaire du Progres et Commerce bevond zich in de woning van de familie Van Ingelgem. (Verzameling Harry Van Lent)

Maar met uitzondering van deze laatsten wisten weinigen in de gemeente van zijn handel en wandel. Hij genoot wel veel respect. Arnold Van Ingelgem huwde in 1885 met de Luxemburgse Helena Kontz. Dat gaf een beslissende wending aan zijn professionele carrière, want hij raakte meer en meer bekend bij en betrokken in de zaken van adellijke families.¹ In de Franse Tijd, net vóór 1800 en kort erna, hadden die families massaal generationaliseerd onroerend goed opgekocht, tot dan eigendom van zowel geëmigreerde edelen als van kloosters, abdijen en andere kerkelijke instellingen, het zogenoemde 'zwart goed'. Die families wilden die her en der verspreide gronden nu ook wel te gelde maken. Dat werd de taak van Arnold Van Ingelgem.

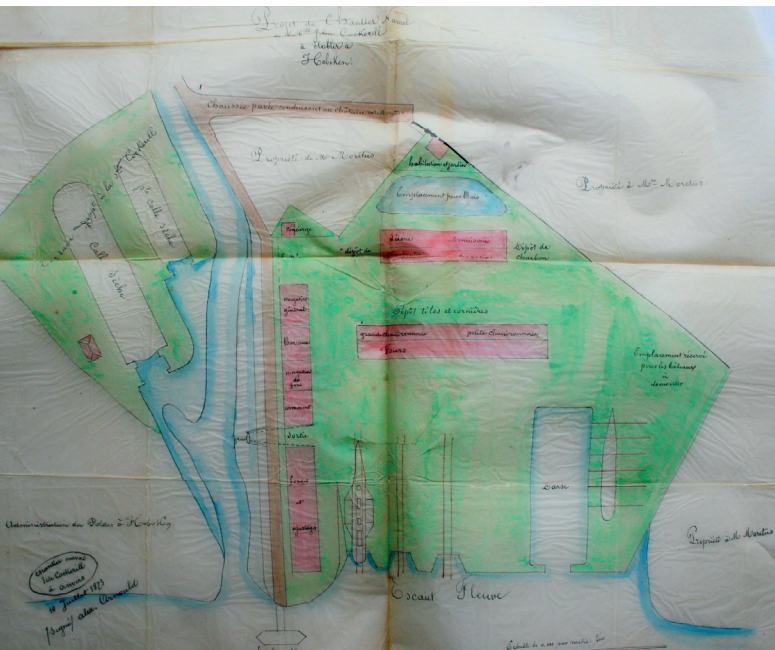
Midden 19de eeuw kreeg de groot-industrie een 'boost'. Ook in en rond Antwerpen toen de Belgische regering, gesteund door een aantal andere naties, de Scheldetol kon afkopen van de Nederlanders. Dit gaf enorme kansen aan de economische ontplooiing van een groot deel van Vlaanderen en zelfs voor het hinterland en hierdoor was de zware industrie vooral op zoek naar gronden gelegen aan de stroom. Het was voor de grondbezitters een opportuniteit om nu 'groot' geld te verdienen.

Zware industrie en verontreiniging

De gemeente Hoboken haalde de laatste jaren geregeld het nieuws, spijtig genoeg meestal in negatieve zin. Intussen weet iedereen wat historische loodvervuiling in de wijk Moretusburg voor zowel de bewoners als beleidsverantwoordelijken betekent. Voor velen onder ons was het een ver-van-mijn-bedshow, tot we zelf geconfronteerd worden met asbest en PFAS en stikstof, enzovoort.

Hoboken was zoals de meeste Antwerpse randgemeenten een rustig landbouwdorp. In 1859 werd die rust een eerste maal grondig verstoord door de bouw van 'Fort 8', onderdeel van de eerste fortengordel rond Antwerpen. Het fort, gebouwd naar de plannen van Henri Brialmont, werd ingeplant net naast het kasteeldomein van graaf Moretus. Daar bleef het niet bij, rondom de forten werd een zone van militaire erfdiensbaarheid voorzien. In die zone van 585 meter rondom het fort mocht niet meer gebouwd worden in steen. Enkel een houten 'servituten'-gebouw werd nog toegestaan. Kasteel Moretusburg en omzeggens het ganse domein van graaf Moretus werden aldus rood ingekleurd. Veel werkgelegenheid was er al niet in Hoboken en de militaire erfdiensbaarheid betekende bovendien de doodsteek voor de enkele steenbakkerijen langs de Schelde te Hoboken. Maar daar kwam nu op korte tijd verandering in door de interesse van drie nieuwe bedrijven.

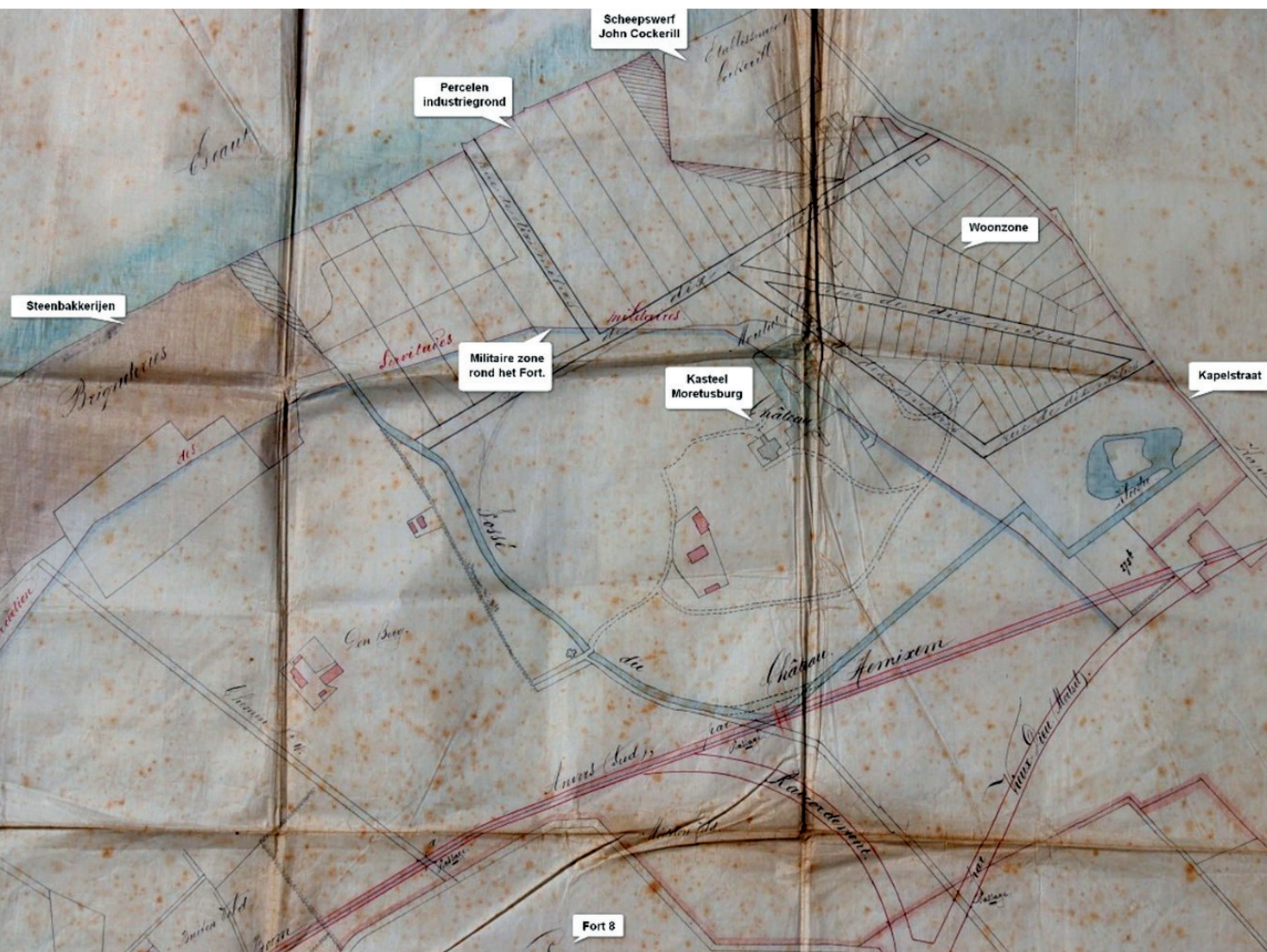
Sinds 1870 was een scheepswerf van Cockerill gevestigd aan het Antwerpse Kattendijkdok. Daar was echter geen plaats voor de nieuwbouw van steeds grotere schepen. Na moeizame onderhandelingen kocht de N.V. John Cockerill in 1873 een perceel van 6,3 hectare van hertog d'Ursel, die niet

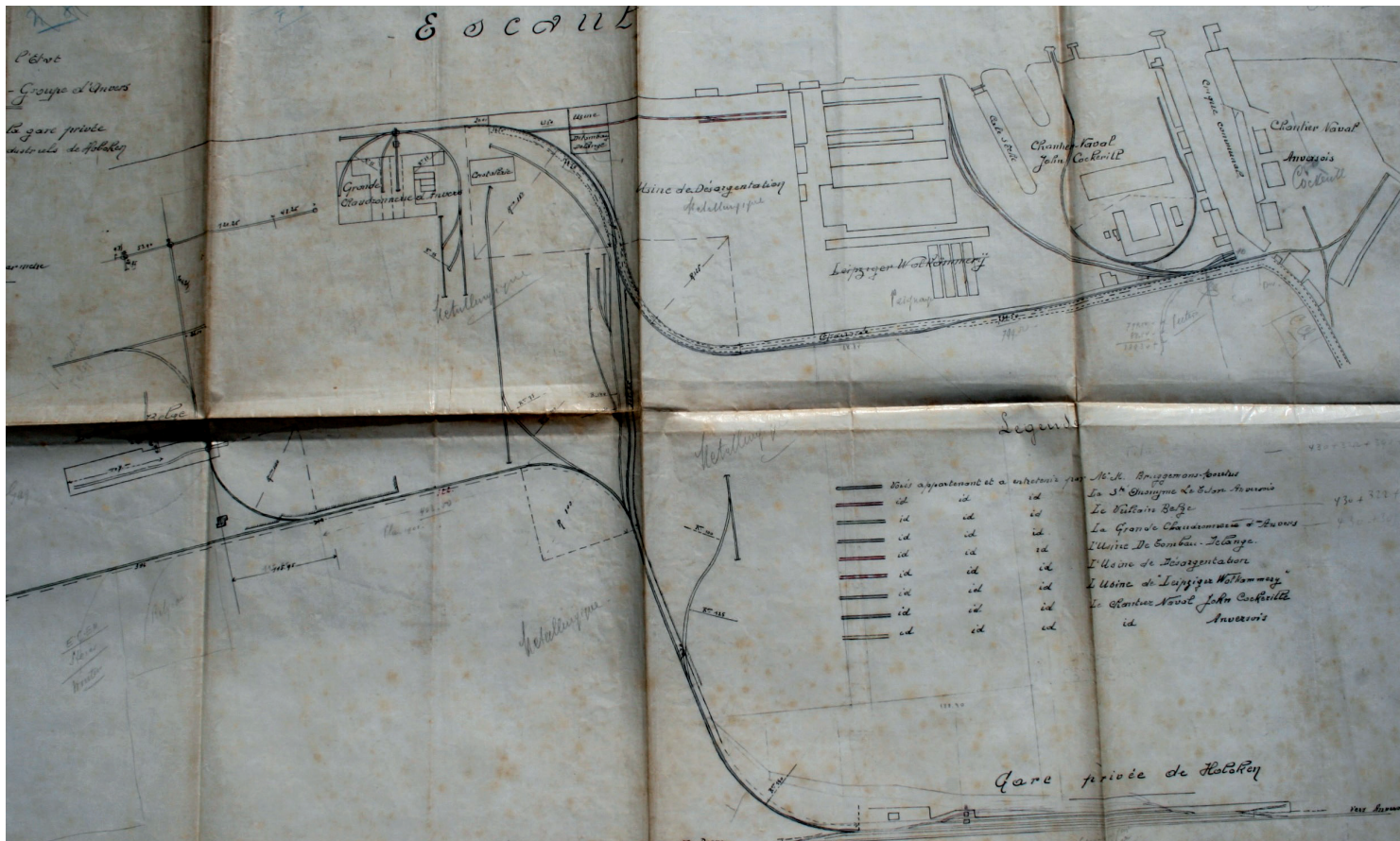
Het origineel plan van de scheepswerf Cockerill uit 1873
(©VHKB-Archief fam. Van Ingelgem Lippelo)

alleen in Hingene maar ook in Hoboken heel wat grond bezat. Een jaar later werkten al 600 scheepsarbeiders op de nieuwe werf.² In mei 1885 werd door de Antwerpse wolfirma's een naamloze vennootschap opgericht. Op een terrein van 6 hectare werden ateliers gebouwd die tot het begin van de Eerste Wereldoorlog verhuurd werden aan de 'Leipziger Wolkaemmererei'. Eind 19de eeuw waren 800 mensen in dienst, vooral vrouwen. In 1887 voegde zich een derde en erg belangrijke speler aan het rijtje aan de Scheldeoever toe. Het Duitse bedrijf Degussa bouwde er een ontzilveringsfabriek. De firma zuiverde looderts en recycleerde edele metalen. Zo werden eind 19de eeuw 40.000 ton lood en 100 ton zilver geproduceerd. Het leverde de fabriek de naam 'de Zilver' op. Na een aantal overnames en fusies ontstond 'Union Minière', welk later opging in de 'Société Generale Metalurgique de Hoboken'. In 2001 ontstond hieruit Umicore, een wereldspeler in het recyclen van edele metalen.

In deze periode, eind 19e eeuw, waren omzeggens 2.000 werklieden bij deze drie firma's tewerkgesteld. Net voor de eeuwwisseling vestigden nog een aantal bedrijven zich op de Hobokense Scheldeoever. Naast de 'ontzilveringsfabriek' kwam Detombaey (1895), een bedrijf voor stoomwerktuigen. Verder een glasblazerij (Cristalleries Soverby Ellison), een

Het eerste plan van de industrialisering rond 1873, met de steenbakkerijen aan de Schelde die kort daarna zullen verdwijnen, de scheepswerf Cockerill met de percelen gekocht van hertog d'Urzel. De fictieve cirkel die de zone van erfdiensbaarheid rond het fort aanduidt. Verder de spoorlijn Boom- Antwerpen-Zuid en Brussel (1875)- Antwerpen-Oude God (1836). Verder zijn er langs de Schelde industriegebonden gronden en tegen de Kapelstraat zijn kleinere percelen voorzien voor woningbouw. Alles verbonden door wegen van tien meter. De komst van de drie grote bedrijven en vooral Degussa, het latere Metalurgique de Hoboken, zal dit plan naar de papiermand verwijzen (©VHKB-Archief fam. Van Ingelgem Lippelo)

De private spoorverbindingen tussen de bedrijven en de aansluiting op het openbaar net, met het private stationsgebouw (©VHKB-Archief Van Ingelgem Lippelo)

ketelmakerij (des Grandes Chaudronneries de Vulcain), enzovoort. Het bevolkingscijfer van Hoboken was dankzij de industrie eveneens meegroeid naar meer dan 10.000 inwoners.

Ferdinand Moretus en zijn vrouw Mathilde Geelhand waren met hun kasteeldomein Moretusburg ingesloten tussen de nieuwe industrie en het fort. Wel hadden zij al enkele lapjes grond van hun domein verkocht, onder andere aan Cockerill voor diens uitbreiding. In 1892 hadden Ferdinand Moretus en ondernemer François Bruggemans een aanvraag gedaan voor de bouw van een spoorverbinding tussen de nieuwe bedrijven, met aansluiting op het nationaal spoornet, en een privaat stationsgebouw. De toelating werd verleend op 19 oktober 1892. Het station en de aansluiting kwam op de lijn Boom-Oude God. Het is moeilijk uit te maken sinds wanneer beroep werd gedaan op Arnold Van Ingelgem. Alle documenten betreffende de spoorverbindingen en het station zitten wel in zijn dossier 'Hoboken'. François Bruggemans vinden we nog terug in andere projecten met Arnold Van Ingelgem.

L'Auxillaire du Progrès et Commerce

Arnold Van Ingelgem en graaf Ferdinand Moretus legden de basis van de N.V. l'Auxillaire du Progrès et Commerce, waarbij het kasteel Moretusburg aan de vennootschap toekwam en samen met het kasteeldomein van 64 hectare als borg werd gebruikt. Het kapitaal van de maatschappij bedroeg 500.000 BEF. Maar in januari 1899 stierf Ferdinand Moretus op 59-jarige leeftijd. Zijn vrouw Mathilde Geelhand en haar kinderen beslisten de samenwerking voort te zetten. Het resultaat was dat op 25 juli 1901 Van Ingelgem als mandataris optrad bij de stichting van de vennootschap 'Le

Progrès Industriel et Commercial' te Lippelo. Hij tekende als administrator. Mevrouw Ferdinand Moretus-Geelhand en haar kinderen Leon, Frederic Ferdinand, Marie (mevrouw Iwan Biolley) en Genevieve, zorgden

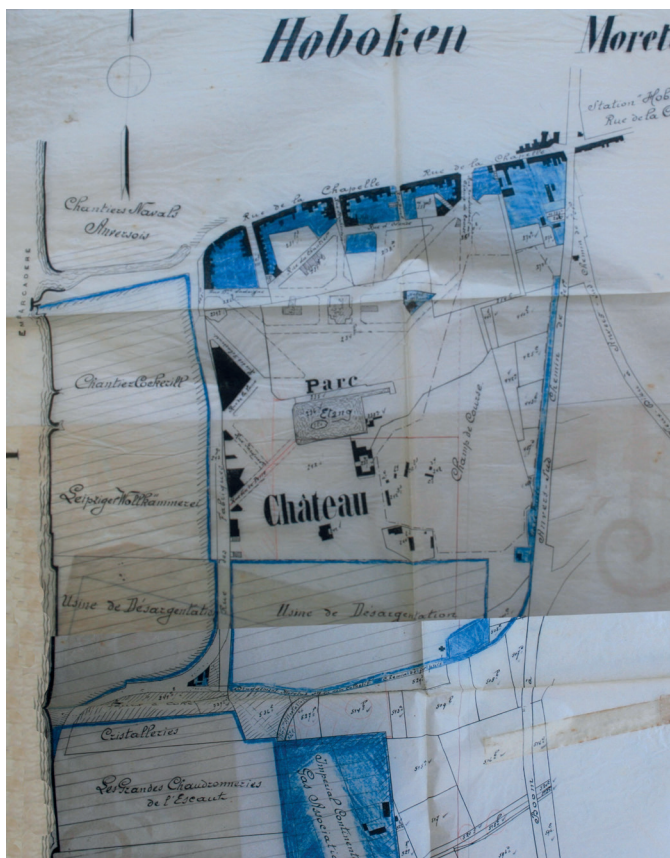

voor het grootste deel van de kapitaalsinbreng. Deze maatschappij, met als zetel het huis van Van Ingelgem te Lippelo, verkavelde in Hoboken het domein Moretus voor sociale woningbouw voor de arbeiders, compleet met wegeninfrastructuur, spoorverbindingen, station en kerk, de huidige wijk Moretusburg.

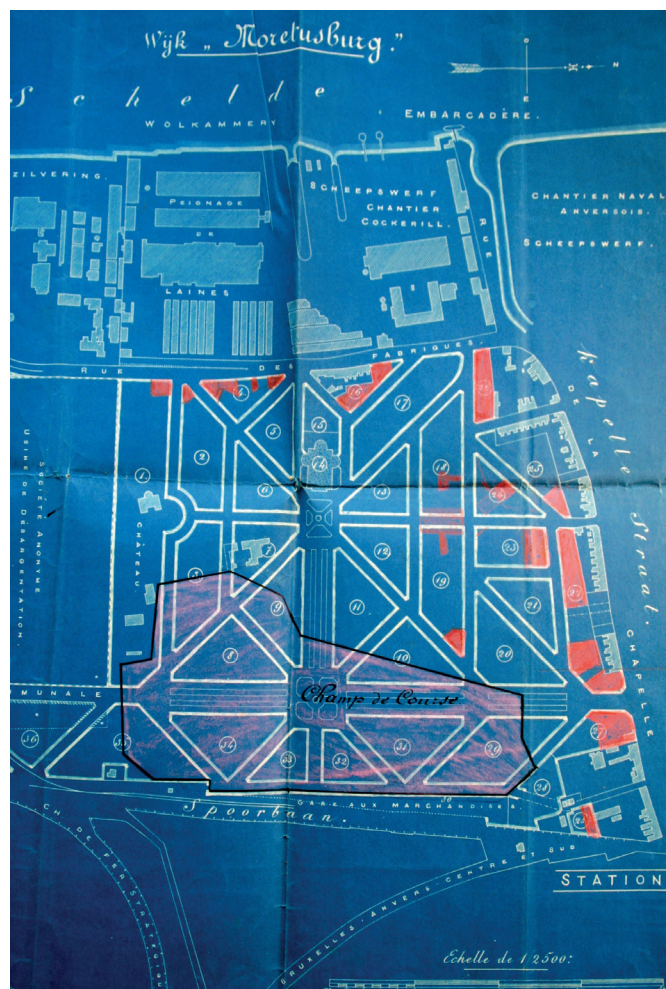
Mevrouw Moretus verbleef na de dood van haar man in Brussel en haar zoon Leon in Hoboken. Zij wou haar gezin herenigen, maar moest dan wel op zoek naar een ander optrekje hun status waardig. In Lippelo stond het Gravenkasteel leeg en leek een waardig alternatief. In juli 1900 nam mevrouw Moretus samen met haar dochter Maria-Josepha (Marie) haar intrek in Lippelo en zoon Leon volgde enkele weken daarna. Een maand later, op 7 augustus 1900, huwde Marie te Lippelo met Iwan de Biolley.³ Na de dood van zijn moeder huwde Leon met zijn dienstmeid Josephine De Laet. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het Gravenkasteel verwoest, maar werd door de familie Moretus heropgebouwd. Op 5 oktober 1927 werd het kasteel verkocht aan de l'Auxilliaire du Progrès.

Moretusburg

De geschiedenis van kasteel Moretusburg gaat terug tot de 17de eeuw, maar zijn uiteindelijke vorm kreeg het in 1825. Jean Paul Moretus kwam door erfenis in het bezit van het 'Groot Hof' en bijhorende hoeven. Hij liet op die plaats het kasteel Moretusburg bouwen en breidde het domein met de helft uit tot 132 hectare. In 1862 kwam het na een jarenlange familiestrijd in handen van Ferdinand Moretus en Mathilde Geelhand. Na de

Plan net voor de dood van Ferdinand Moretus: de ontzilveringsfabriek heeft het zuidelijk deel van het kasteelpark bijgekocht en aan de kant van de Kapelstraat worden nieuwe straten gecreëerd; ook de Sint-Jozefskerk (1911) werd al voorzien.
(©VHKB-Archief fam. Van Ingelgem Lippelo)

Het verkavelingsplan van het domein Moretus: het kasteel ontsnapt nog even aan de afbraak en het rood gemarkeerde duidt op bestaande bebouwing. De rest is het nieuwe 'Moretusburg' waarbij het ganse kasteeldomein en de renbaan(1904) zijn ingekleurd als woonzone; onderaan het station. (©VHKB-Archief fam. Van Ingelgem Lippelo)

dood van Ferdinand ging het over naar N.V. Le Progres Industriel et Commercial. De beheerders vormden het kasteel om tot een café-restaurant met ernaast een paardenrenbaan. In 1979 werd het afgebroken. Het was toen al eigendom van 'de Zilver'. Heel veel beslissingen en plannen in verband met Moretusburg gebeurden ten huize van Arnold en later Philip Van Ingelgem, in het huidige rentmeestershuis in Lippelo.

Het kasteel gaf zijn naam aan de tuinvijk Moretusburg. Deze kwam er op initiatief van N.V. Le Progrès industriel et Commercial. Het had tot doel de werknemers van de nabijgelegen industrie waardige huisvesting te bieden. Voor de Eerste Wereldoorlog werden de schoolgebouwen en de Sint-Jozefskerk (1911-1913) gebouwd en de wegen aangelegd. Architect was Francois Van Rompaey, bouwmeester van Hoboken. De gronden voor kerk en school werden afgestaan door de N.V. De verkoop van het verkavelings-deel, zijnde 11 percelen tussen de Maalbootstraat en Oostendestraat was voor de N.V. bestemd.

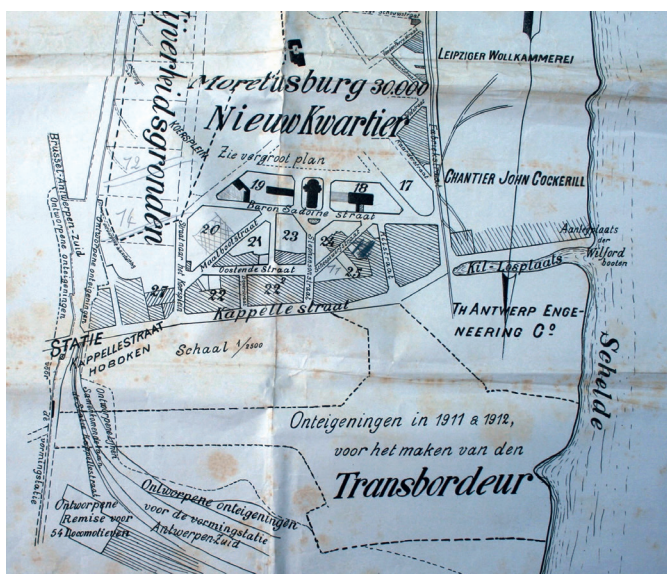
Moretusburg werd een dorp naast en later in de industrie. De verkaveling van het kasteeldomein zorgde voor 315 bouwpercelen. De plannen kregen hun definitieve vorm op de tekentafel te Lippelo, de invulling gebeurde in Hoboken. In 1921 werd, in samenwerking met de 'Maatschappij voor Goedkope Woningen' uit Hoboken, gestart met de bouw van de burgerhui-

zen, in een eerste fase 179 eengezinswoningen en één meergezinswoning. In 1928 aangevuld met 50 en in 1929 nog eens met 49 eengezinswoningen. Er volgden nog uitbreidingen in 1949 en 1965. De bouw van de tuinvijk moet gezien worden in het tijdsbeeld. Sinds de komst van de industrie was het aantal inwoners van 4.147 (863 gezinnen) in 1880 gestegen naar 10.202 (2.117 gezinnen) in 1900.

Milieuregels waren van ondergeschikt belang en de industrie was vooral geïnteresseerd in de ligging aan het water. Openbaar vervoer was beperkt en dus verkoos de werknemer zo dicht mogelijk bij het bedrijf te wonen. Jarenlang was er geen vuiltje aan de lucht, of werd dat vuiltje onderschat. Toen in 1973 enkele koeien dood in de weide vlakbij lagen, kwam de ontuchtering. Een teveel aan lood werd als doodsoorzaak opgetekend. Het was niet ver zoeken naar de oorzaak: de 'Zilver' of Umicore met hun hoofdactiviteit, het ontzilveren van looderts. Jaarlijks werden tonnen lood gezuiverd. Sinds 1978 laat de provinciale overheid tweemaal per jaar het loodgehalte in het bloed meten in de wijk Moretusburg en Hertogvelden. De inzet van het bedrijf en alle bevoegde instanties werpt zijn vruchten af. Momenteel zijn de waarden op zijn laagste peil sinds de metingen. Umicore is daarenboven begonnen met het opkopen van de woningen het dichtst bij het bedrijf. Intussen is het overgrote deel van de huizen op Moretusburg in hun handen: 183 in zone 1 en 90 in zone 2. Begin mei, dit jaar begon het bedrijf met de afbraak van de eerste 17 woningen.

De transbordeur

Door één der plannen werd mijn nieuwsgierigheid geprikkeld omdat er een zone was vrijgehouden voor een 'transbordeur'. Na wat opzoekingen werd duidelijk dat het een bewegend ponton betrof, hangende aan kabels, welk horizontaal tussen twee oevers heen en weer gaat. De hoge metalen constructie liet de doorvaart van zeeschepen toe. In Hoboken werd er wel over gedacht en gesproken, was er zelfs een openbaar onderzoek in 1910 met de mogelijkheid van onteigeningen, maar de transbordeur verhuisde terug naar de plannenkast, waarschijnlijk om reden van de Eerste Wereldoorlog.

Plan van de onteigeningen voor de transbordeur
(©VHKB-Archief fam. Van Ingelgem Lippelo)

De transbordeur in Rochefort als voorbeeld

De eerste 'zweefbrug' dateerde van 1893 en werd gebouwd in het Baskenland door een plaatselijk architect, leerling van Gustave Eiffel. Momenteel zijn wereldwijd nog acht 'transbordeurs' (van de 18) in gebruik, de meeste zijn intussen uitgeroepen tot 'Beschermd monumenten'.

Bibliografie

- DIERCKX, H., *Geschiedenis van Hoboken*, (Gemeentebestuur Hoboken), Hoboken 1982
 DIERCKX, H., *Geschiedenis van Hoboken evolutie van plattelandsgemeente tot industrieel centrum 1100-1950*, (De Sikkel), 1954
 Verslag Prov. Antwerpen: Bevolkingsonderzoek lood in bloed - Hoboken wijk Moretusburg
 WIKI - zweefbrug
 VHKB- Archieffonds familie Van Ingelgem Lippelo
 VHKB- Archieffonds Jos Bogaerts Lippelo

Eindnoten

- Hij was o.a. rentmeester van de familie de Croy, de la Faille, de Beughem, Z.H. Mgr. prins de Ligne, markies de Loubespain
- Bij de inhuldiging werkten er al 600 werknemers; tijdens zijn hoogtepunt in 1936 werkten er 3.000 scheepsbouwers. In 1964 wordt de firma omgevormd tot de N.V. Cockerill Yards-Hoboken. In 1976 wordt het droogdok (478x65m) in gebruik genomen. Gelijktijdig werd de portiekkraan met een spanwijdte van 125m geplaatst. Op 9 februari 1982 werden de boeken neergelegd en waren 2.500 arbeiders en 500 bedienden slachtoffer van het faillissement.
- Marie Moretus °Hoboken 5/09/1865, +Brussel 20/05/1934 met Ywan de Biolley °Verviers 22/07/1869, +20/12/1923.

Dichteres Renica uit Puurs 100 jaar!

Paul Servaes

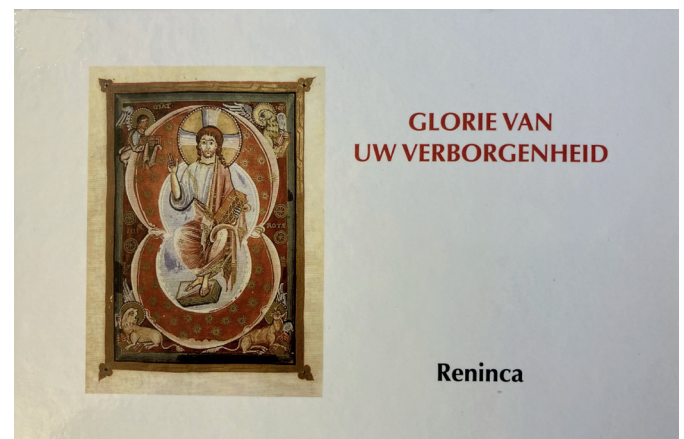
Op 13 september 2023 mocht de Puurse dichteres Renica haar 100ste verjaardag vieren in een woonzorgcentrum te Oostende. Geen enkele Vlaamse krant die hierover berichtte, hoewel haar literair oeuvre tussen 1945 en 1960 hoge toppen scheerde. Alleen de onafhankelijke nieuwssite "Doorbraak" wijdde aan haar en vooral aan haar werk een kort maar degelijk portret onder de titel "Ooit bejubeld als de 'nieuwe Hadewijch'" van de hand van Dirk Roctus, professor van KU Leuven Campus Antwerpen. Hij schrijft: "Een 'Geheimtipp' zou je zoiets kunnen noemen: het lyrische werk van Renica. Renée Lauwers zag een eeuw geleden het levenslicht te Puurs. Ze debuteerde in 1945 met de bundel 'Wassend getij' onder het pseudoniem Renica (wat staat voor 'renata in caritate', 'herboren in liefde'). Hij situeert deze eersteling kort na een traumatische ervaring uit de oorlogse jaren die haar voor de rest van haar leven moet hebben getekend en vervolgt met haar huwelijk met een professor van de universiteit van Rijsel (Lille). Van haar poëtisch oeuvre noemt hij nog de verzameling aforismen 'Zaad in den wind' en na een zevental bundels in de jaren tot 1960 de bibliofiele uitgave 'Openbaar geheim' uit 1993. Hij verwijst verder nog naar priester Dirk Van der Linden die zich heden ten dage om haar werk bekommert en niet alleen de heruitgave bezorgde, in eigen beheer, van haar bundel 'Brandend heden', waarvan de oorspronkelijke editie dateert van 1947, maar hij publiceerde ook nieuw werk van Renica in 'Gouden garven' (2018). Het zijn 154 bladzijden meestal recente gedichten uit de jaren van 2010 tot 2017, vergezeld van commentaren van zijn hand.

Nu, ter gelegenheid van haar 100ste verjaardag, liet hij opnieuw een bundel met vele korte en enkele langere gedichten verschijnen. 151 kleine bladzijden onder de titel 'Glorie van Uw verborgenheid'. Alle teksten hebben 'Enige God' als titel en als eerste regel. Deze teksten zijn eigenlijk 'gebeden tot de meest nabije God' zoals ze zelf op de laatste bladzijde van het boek neerschrijft. Ze dateren uit 1975 en werden door Renica opgedragen 'aan de Kerk'. Ook proza van Renica liet Van der Linden verschijnen, in 2021 de prozabundel 'Gave Gods. Ware minne verwoord in proza', geschreven tussen 1944 en 1994, telkens voorafgegaan door een korte inleiding van de priester. We vinden erin zowel een radiotoespraak voor Kerstmis in 1944 als een tekst over Guido Gezelle en teksten over maagdelijkheid, sterven, de genade van staat en psalm van de Gave Gods. De schrijfster mijmert en denkt na over wat er gebeurt vanaf de geboorte tot de dood. Sommige teksten zijn gelegenhedsgeschriften zoals die bij haar zestigste verjaardag waarin zij de redenen aangeeft waarom zij de benoeming tot 'Ereburger van Klein-Brabant' aan haar moest laten voorbijgaan omwille

van het leed haar en het gezin waartoe zij behoorde aangedaan bij het einde van de Tweede Wereldoorlog. Dit jaar nog verzamelde priester Van der Linden 41 toespraken van Renica die hij publiceerde onder de titel 'Ingetogen Opgetogen Uitgetogen. Toespraken 1951-1960'. Het werd een uitermate verzorgd boek van 440 bladzijden, met voor de vuist weg uitgesproken teksten voor een publiek op plaatsen in Vlaanderen en in Nederland, nauwgezet op band opgenomen en nadien genoteerd.

In zijn artikel verwijst Roctus naar het vroegere succes van Renica omwille van haar bijdrage tot de vernieuwde katholieke poëzie. Citaten van Urbain Van de Voorde, destijds literair criticus van *De Standaard* en van de bekende Nederlandse dichter Anton van Duinkerken hebben dit bevestigd. Toch waren er ook stemmen die haar het verwijt maakten van hoogdravendheid in de vele metaforen en de rijke beeldentaal die ze gebruikte.

Doordat ze sedert 1960 zo goed als totaal uit de literaire wereld verdween en een teruggetrokken leven leidde, is ze totaal vergeten geraakt en "De kans dat haar 100ste verjaardag in de Vlaamse pers wordt opgepikt, is zo goed als nihil", aldus Roctus. Haar oeuvre blijft evenwel tot het culturele erfgoed van Vlaanderen behoren en krijgt de kans, dankzij de onverminderde inspanningen van priester Dirk Van der Linden, met nieuwe publicaties en heruitgaven een geïnteresseerd publiek te bereiken en haar plaats in de Nederlandse letterkunde te herbevestigen. De Lage Landen en vooral haar geboortestreek Klein-Brabant mogen er blijvend trots op zijn.

725 jaar Keure van Ruisbroek

Dirk Binon

Op 22 juni 1298 verkreeg Ruisbroek zijn eigen keure of privilegiebrief. Daarom werd in 2023 het 725-jarige bestaan van de keure van Ruisbroek gevierd. Ruisbroek bestaat al heel wat langer. Het vormt al sinds 1177 een zelfstandige parochie met een eigen schepenbank onder de heren van Grimbergen. De geestelijke bedienaars waren norbertijnen (witheren) van de abdij van Grimbergen. Het is ook logisch dat er al een gemeenschap of dorp bestond vooraleer die een eigen keure kreeg. Zoiets moest je verdienen.

Laat ons eerst die toenmalige Ruisbroekse gemeenschap even bekijken vooraleer dieper in te gaan op de keure. De Ruisbroekse grenzen in 1298 waren: de Vliet, de Rupel, en de Zielbeek. De huidige Sint-Katharinastraat en de Beemdstraat vormden de grens tussen Puurs en Ruisbroek. Tot in 1806 bleef dat ongewijzigd. Heel groot was Ruisbroek toen niet: ongeveer 244 bunder. Dat is 293 hectare of een kleine drie vierkante kilometer. Eigenlijk maar een derde van de huidige (deel)gemeente Ruisbroek. Het

grootste deel daarvan was poldergebied: het zogenaamde Kleinbroek en het Grootbroek, waaruit later het Gansbroek is ontstaan. De oudst bekende bevolkingscijfers gaan slechts terug tot 1435. Toen waren er in Ruisbroek 76 belastingplichtige huishoudens en 16 arme huishoudens.

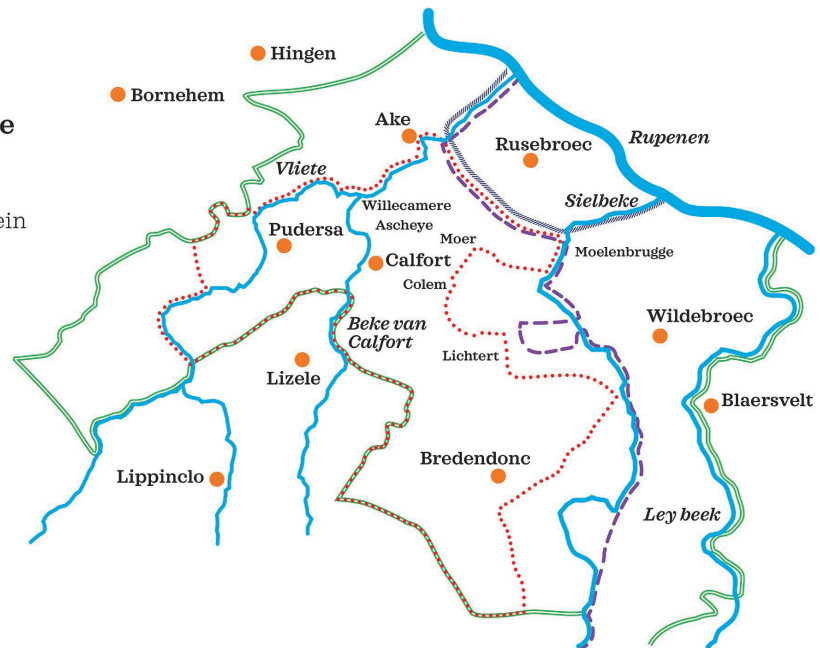
Overstromingen zijn altijd een rode draad gebleven doorheen de geschiedenis van Ruisbroek. Getuigen van de strijd tegen het water zijn vandaag de kunstmatige heuvels waarop de kerk, de pastorie en het verdwenen kasteel Hof ter Zielbeek gebouwd werden. Dankzij de keure uit 1298 werd het voor de bewoners ook gemakkelijker om zelf dijken aan te leggen.

Wat is dat eigenlijk, een keure?

Een keure, soms ook charter, handvest of oorkonde genoemd, is een document uit de middeleeuwen, waarmee de plaatselijke heren aan hun onder-

Kaart van Puurs en Ruisbroek, met de in 1298 reeds gekende plaatsnamen.

- Oorspronkelijk Cornelimunsterdomein van Puurs (9e eeuw). Domein- en parochiegrenzen lopen gelijk.
- - - Oostelijke parochiegrens vanaf de 12e eeuw
- · · · · Gebied waarbinnen de keure van Puurs gold.
- - - Gebied waarbinnen de keure van Ruisbroek van toepassing was, tussen Vliet, Rupel, Zielbeek en de huidige Sint-Catharinastraat, Sauvegardestraat en Beemdstraat.

danen bepaalde vrijheden schonken en wetsbepalingen oplegden. Er waren verschillende soorten keuren. Die van Ruisbroek was een vrijheidsbrief gegeven door de landsheer, Filips Van Vianden. Ze bevat dus een aantal rechten en vrijheden waarover de inwoners van Ruisbroek voortaan konden beschikken. De keure van Sint-Amands (uit 1266) en die van Puurs (uit 1292) waren eerder verordeningekeuren met een aantal specifieke regels inzake burgerlijk- en strafrecht.

De keure van Ruisbroek is op perkament geschreven in vroeg gotisch handschrift. Eeuwenlang werd dit kostbare stuk bewaard bij de meier van de gemeente en zijn schepenen. Onderaan het perkament kan men nog duidelijk de plaats zien waar de lakzegels hebben gehangen. Maar de zegels zelf zijn helaas verdwenen. Het oorspronkelijke stuk bevindt zich nu in het Rijksarchief in Antwerpen. In 2017 werd het, dankzij de tussenkomst van het Puurse gemeentebestuur, vakkundig gerestaureerd. Het resultaat mag gezien worden.

Wat staat er nu eigenlijk in de keure van Ruisbroek?

Eerst wordt gemeld dat ze wordt geschonken door landsheer Filips van Vianden, heer van Rumst, en Sofie van Schoores, zijn wettige vrouw.

Dan wordt beschreven waarover het eigenlijk gaat: namelijk de verkoop van vrijgebied aan de lieden van Ruisbroek, voor een bepaald bedrag dat wettelijk voldaan is. In dat vrijgebied zullen de inwoners voortaan kunnen beschikken over een aantal vrijheden die verder in het document worden toegelicht.

Daarna wordt aangegeven op welk grondgebied en op welke mensen de keure juist van toepassing is: meer bepaald de mensen die wonen of zullen wonen tussen de molenbrug (de huidige nog bestaande stenenbrug op de scheiding Sint-Katharinastraat met het Ooievaarsnest) en de Vliet, haar loop tot haar monding in de Rupel, deze volgend tot aan de sluis van de Zielbeek en zo verder tot het vertrekpunt (genoemde stenenbrug).

Vervolgens bepaalt de keure welke vrijheden de betrokkenen krijgen binnen dat grondgebied: het gaat om weiden, velden, beemden, braakliggende gronden en bossen; ze mogen er huizen bouwen waar ze willen. Ze mogen alle middelen en benodigdheden inzetten voor de verbetering van de gronden.

Dan volgt de verzekering van die rechten in de tijd: het voorrecht zal eeuwig geëerbiedigd worden.

Maar er zijn ook een aantal voorwaarden en verplichtingen: de heer zal in bepaalde omstandigheden straffen mogen blijven opleggen en boetes heffen. Hij mag een belasting opleggen en hij mag soldatendienst opeisen bij opstand of oproer.

Ook de datum waarop de keure is opgesteld en van kracht wordt, is aangegeven. Dit document is gemaakt en gegeven in het jaar ons Heer Jezus Christus dat men schreef 1298 die woensdag voor Sint-Jansdag in de weidemaand. En dat is dus 22 juni.

En tot slot is er de bevestiging en de letterlijke 'bezegeling' bij wijze van handtekening: het perkament is bezegeld met lakzegels van Filips Van Vianden, meier Jan De Boeck, drossaard Boudewijn Walhez en schout Willem van Rumst.

Hoe belangrijk die keure was, blijkt uit het feit dat er meer dan 300 jaar later nog een aangepaste versie van werd gemaakt. Op 18 maart 1619 werd de bestaande keure uitgebreid omdat de grensaanduidingen bijna allemaal verdwenen waren. Verder moest het weinige bijgekomen gebied opgenomen en omschreven worden.

En dat de keure ook na 725 jaar nog in ere wordt gehouden, bleek uit het mooie en uitgebreide feestprogramma rond dit jubileumjaar.

Cursus Familiekunde

Ben jij nieuwsgierig naar het verhaal van je familie?
Of wil jij de stamboom van je familie vervolledigen?

Tijdens onze cursus familiekunde vind je vast en zeker de nodige inspiratie en informatie!

Gedurende zes weken, met een onderbreking tijdens de paasvakantie, neemt lesgever Philippe Van den Eynde (Familiekunde Vlaanderen) je mee op ontdekkingsreis naar het verleden van je familie. Hij geeft een overzicht van alle bronnen, zowel geschreven als digitaal, waar je uit kan putten tijdens deze boeiende zoektocht.

Nadien helpt de Vereniging voor Heemkunde je verder met de praktische uitwerking van jouw eigen stamboom, waarbij je gebruik kan maken van het uitgebreide archief van deze vereniging.

Data: Dinsdagen 5 maart, 12 maart, 19 maart, 26 maart, 16 april en 23 april, telkens van 19u30 tot 21u

Plaats: Erfgoedhuis VHKB, Oud-Gemeentehuis Hingene, Wolfgang d'Ursestraat 20 te Hingene

Prijs: 35 euro (handleiding en PowerPoint-lessenreeks inbegrepen)

Inschrijven kan via heemkundekleinbrabant@gmail.com
Maximaal aantal deelnemers: 15

Voor meer informatie:
<https://www.heemkunde-klein-brabant.com/actueel>

Jan Hammenecker, 'Zanger van Christus, Vlaanderen en de Schelde'

Danny Flies

Jan Hammenecker is, zoals vele Klein-Brabantse iconische figuren dezer dagen, een eerder vergeten naam. Er is wel een straat naar hem vernoemd, hij werd geëerd met een standbeeld en op de Scheldedijk vind je enkele gedichten van hem. Maar probeer vooral geen dichtbundel met zijn werk te kopen. Hoop ook niet dat je lokale bibliotheek jou in deze kan helpen. Vraag ook niet aan poëzie minnend Vlaanderen wat men van Hammeneckers oeuvre vindt, want je vraag zal beantwoord worden met een holle niet-begrijpende blik.

Dit lot verdient Hammenecker echt niet. Akkoord, een deel van zijn gedichten zijn anno 2023 misschien minder leesbaar en wat gedateerd. Maar kunnen we dat bijvoorbeeld ook niet zeggen over sommige gedichten van van Ostaijen? Van Gezelle? Verhaeren? En toch krijgen dezen nog wel in grote of mindere mate aandacht.

Naast zijn poëtisch werk is Hammenecker natuurlijk ook een belangrijke schakel in de Vlaamse literatuurgeschiedenis. Zo ligt hij mee aan de basis van de literaire carrière van Gerard Walschap. Die heeft zelf meermaals gesteld dat er zonder Jan Hammenecker van de schrijver Gerard Walschap geen sprake zou zijn geweest. Hammenecker behoort zo met zijn leven en zijn werk tot het cultureel erfgoed van niet alleen Klein-Brabant maar van heel Vlaanderen.

Paul Servaes verdient dan ook ons aller dank om Hammenecker terecht terug onder de aandacht te brengen met zijn recente boek, een biografie van Jan Hammenecker. Eer komt ook Luc Rochtus toe die het hele project persoonlijk financierde.

De basis voor dit boek waren de teksten en research die Frans Holemans zaliger schreef en deed en die hij bij leven ook zelf grotendeels publiceerde. Holemans' overlijden zorgde ervoor dat zijn volledige Hammenecker-biografie er nooit kwam. Paul Servaes heeft met bravoure afgemaakt wat Holemans begonnen was. Het siert Paul Servaes ook dat Holemans naam terecht naast de zijne op de omslag staat.

Servaes' uitgebreide biografie over Emile Verhaeren (EPO 2013) is wat mij betreft nog steeds de meest toonaangevende Nederlandstalige publicatie over leven en werk van deze poëet. Zijn nieuwste Hammenecker-biografie mag voor mij qua belang naast die Verhaeren-biografie komen te staan. Mensen die geïnteresseerd zijn in Hammeneckers werk hebben vanaf nu een belangrijke bron van informatie over het leven en oeuvre van de priester-dichter. Maar ook geïnteresseerden in onze streek, in onze literaire geschiedenis zullen dit werk weten te appreciëren. Ik ben er zeker van dat wijlen Frans Holemans, die intellectueel gezien aan de basis ligt

van dit werk, dit boek met veel trots en dank in de hand zou nemen.

Het boek leest, zoals we dat van Paul Servaes gewend zijn, erg vlot. Je voelt de Schelde stromen door Hammeneckers oeuvre, maar ook door dit boek. Hammenecker, Verhaeren, maar ook die andere Klein-Brabantse dichter Bert Peleman, allen hebben ze die Schelde gemeen. Is het daarom misschien dat Paul Servaes een groot pleitbezorger van alle drie is?

En voor ik de kritiek zou krijgen te enthousiast te zijn over dit boek, toch enkele kleine minpuntjes. Zo bevat het boek geen namenregister. Is dat een drama? Wat mij betreft niet, maar ik besef dat sommige lezers dit wel verwacht hadden. Ik vermoed trouwens dat Paul dit zelf ook liever anders gezien had, maar dat praktische beslommingen dit misschien onmogelijk maakten. Bij elk hoofdstuk vinden we wel een omvangrijke appendix waarin we natuurlijk ook namen terugvinden.

De wat moeilijkere beschikbaarheid van dit boek is jammer. Je kan het, zeg maar, niet zo maar even gaan inkijken en kopen bij je lokale boekhandel, je moet er wat moeite voor doen. Maar wees gerust. Eens je het boek in bezit hebt, zal het je snel deelgenoot maken in Hammeneckers leven en werk.

En als ik even luidop mag dromen. Laat er na deze biografie nu maar snel een bloemlezing van Hammeneckers beste werk volgen. Ik ben ervan overtuigd dat veel mensen aangenaam verrast zullen zijn bij het lezen van Hammeneckers Scheldespoëzie. Poëzie waarin de liefde voor zijn streek, rivier en volk duidelijk naar boven komt.

Het boek bevat vele originele en zelden getoonde foto's en telt 383 bladzijden. Het kost 49 euro en is verkrijgbaar bij Luc Rochtus, Van Breestraat 33 te 2018 Antwerpen of bij de auteur zelf: paul.servaes@telenet.be.

Landuytes en zijn buren

Benny Croket

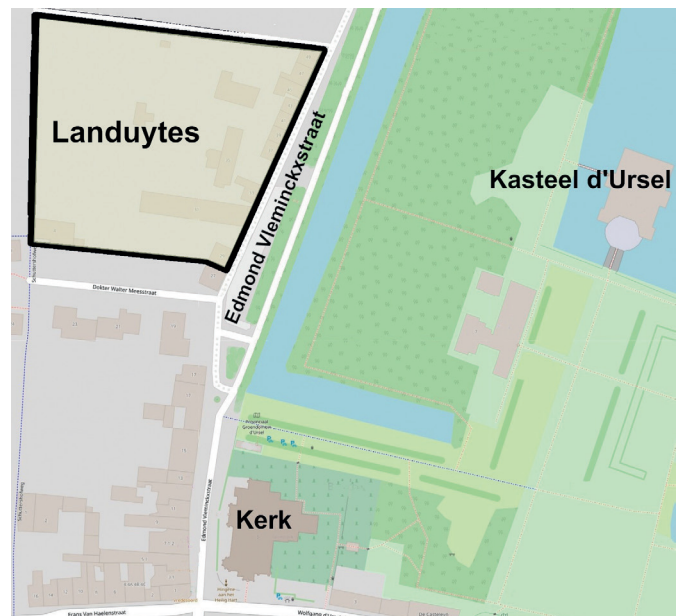

Begin 21ste-eeuws zicht op 'Landuytes' in volle breedte langs de Edmond Vleminckxstraat in Hingene (©J. Winckelmans)

Voor de meeste Hingenaren klinkt de roepnaam 'Landuytes' niet onbekend, want refererend naar de familienaam Landuyt. Het betrof een familie, al sinds lang actief in de landbouw in Hingene en vanaf de jaren '50 van de 18de eeuw zich settelend op een hofstede in de Dorpsstraat – nu Edmond Vleminckxstraat genoemd naar een 'voor het vaderland gesneuvelde held'. Op dat moment was de site, zich situerend tussen een kerkwegel in het noorden, de Dorpsstraat in het oosten, de gronden langs de 'Schuttershofweg', toen een smal paadje in het westen, en de eigendommen Toebent in het zuiden, al deels verkaveld en had al vele eigenaars zien komen en gaan. Tot eind 16de eeuw kunnen we afdalen in die complexe transformatie van splitsen en samenvoegen, alsook het oprichten van woningen en krijgen we inzicht in tal van bewoners en eigenaars. 'Landuytes' is echter geen historische benaming, maar gebruiken we om de site te kunnen situeren ten overstaan van de Sint-Stefaankerk en het kasteel d'Ursel in het centrum van Hingene. Vandaag gaat het om een restaurant, enkele woningen en tuinen en een achterliggende boomgaard in de Edmond Vleminckxstraat, de huisnummers 29 tot en met 47, en de woning Schuttershofweg 4.

Voor we aan de historische reconstructie van dit één hectare grote gebied beginnen, kunnen we niet voorbij het feit dat de Dorpsstraat met imposante dreef niet altijd was wat we vandaag ervaren en daarom wat meer

uitleg verdient. En omdat de overdracht van eigendom frequent plaatsvond via openbare verkopen, willen we enigszins het systeem van verkoop met verdierenstelling toelichten.

Situering van de 'Landuytes'-site in het centrum van Hingene

Een groots project

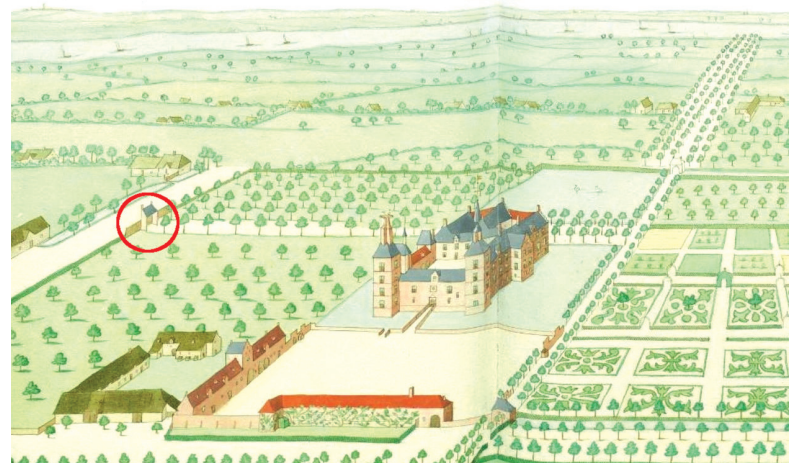
Conrard-Albert graaf d'Ursel oordeelde eind 17de eeuw dat zijn zomerverblijf in Hingene wat meer adellijke allure mocht uitstralen. Een warande en een park met parterres omringd door brede grachten leken hem ideaal. Een dreef van aan de kerk tot aan de woning van de weduwe van notaris Jan de Meyer – de huidige herberg In d' Oude Poort – zou het pittoreske beeld nog accentueren. Ook zijn voorgangers hadden al dreven laten trekken in hun heerlijkheid. Zo begon aan de hoeve Ter Coolputte in Eikevliet een kaarsrechte dreef doorheen de heide tot op de Grote Kouter en kort na 1600 werd een dreef aangelegd richting Schelde – de 'allée de l'Escout' of 'Notelaer'dreef – en nog wel over de dorpsdries heen. En terwijl deze avontuurlijke vrijgezel zich uitleefde in militaire expedities en het koninklijk hof in Madrid frequenteerde, liet hij via zijn intendant François Aertsens grootse werken uitvoeren aan zijn domein in Hingene. Om aan de wensen van de graaf tegemoet te kunnen komen, was wel een akkoord nodig met de notabelen van het dorp en een aantal particulieren, want het plan voorzag in het inpalmen van zowel privégronden als gronden voor gemeenschappelijk gebruik, zoals de Dries.

De Dries, rechts begrensd door de huidige Leopoldstraat en onderaan door de L. Segersstraat, met de omliggende hoeves en al doorsneden door de Notelaerdreef. De kaart is naar het zuiden georiënteerd en het noorden is bijgevolg onderaan (kopie van Semeelenkaart, 1637) (©VHKB)

Een dorpsdries was een bijzonder iets. Bijzonder omdat dit begraasd plein, waarop de dorpingen hun ganzen, varkens, geiten en schapen dreven en waar ook een drinkplaats voor het vee was voorzien, openbaar was voor

de gehele Hingense gemeenschap en welk de dorpsheer feitelijk niet tot zijn privé-eigendom kon rekenen. Bij het eenzijdig verwerven van dergelijke gemeenschapsgronden waren afspraken noodzakelijk. Erg moeilijk deden de notabelen en de dorpingen er niet over, want in de laatste decennia van de 17de eeuw had graaf d'Ursel hen bijgestaan in tal van rechtszaken en ook zijn invloed en geldelijke middelen benut ten voordele van Hingene, waardoor ze minder te lijden hadden gehad van opeisingen en inkwartieringen van legers, die in die periode het land ruïneerden.¹

De Dorpsstraat links van het kasteeldomein met de oude toegangspoort en ten noorden de Dries met enkele hofsteden en de foutief georiënteerde 'Notelaer'dreef (uit Sanderus, Flandria Illustratia III, 1645) (©KBR)

Omheen de Dries stonden een aantal hofsteden. Conrard Schetz-d'Ursel, overgrootvader van graaf Conrard-Albert, en zijn zoon hadden de gebouwen oostelijk van de Dries al eerder verworven. Deze werden verhuurd, buiten de brouwerij die de heer voor zichzelf reserveerde, al konden de herbergiers van het dorp er hun bier brouwen à twee gulden per brouwsel. Ten zuiden van de Dries stonden eveneens woningen, zoals Het Groenvisken.

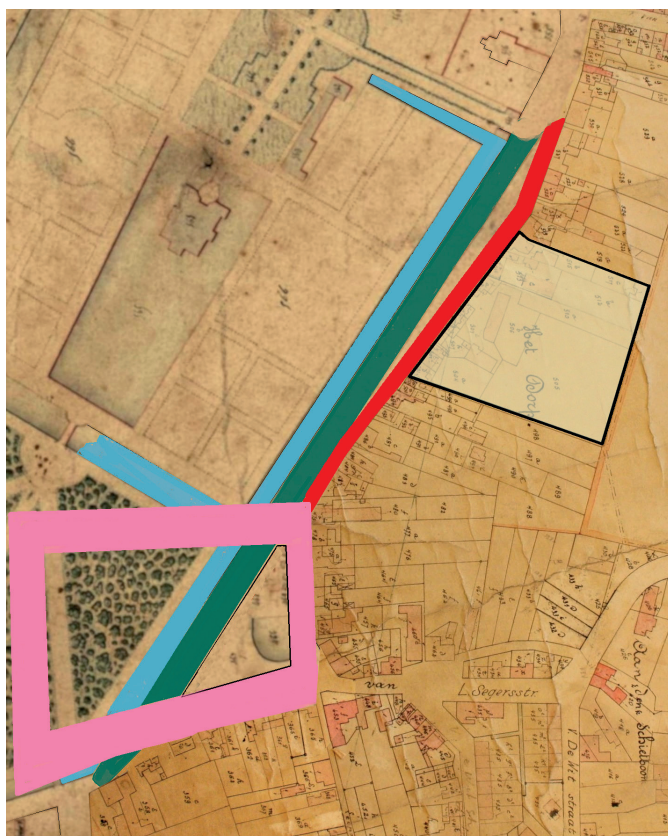
Naast het maken van akkoorden en het bekomen van de nodige gronden voorzag het project in het rooien van bomen, het nivelleren van gronden, het realiseren van de dreef, het bebossen van de warande, het vullen van oude grachten en het graven van brede wallen. De watervoorziening van deze wallen was een heikel punt waarvoor een uitgekende oplossing moest bedacht worden. De bestaande grachten aan het kasteel werden van water voorzien door een houten goot en een gracht vanop de hoger gelegen Kouter, welk nog een initiatief was geweest van François graaf d'Ursel, maar dit voldeed niet meer. Water vanuit de Vliet, toch meer dan twee kilometer verwijderd van het kasteel, zou via een grachtensysteem een oplossing kunnen bieden. Nabij de Vliet lag middenin de heide immers een vijver, de Groote Visscherije, eigendom van graaf d'Ursel. Via een greppel en een goot stond deze waterbuffer in verbinding met de Vliet. Het was dus te proberen. Maar eerst moesten de afspraken op papier worden gezet.²

De eerste overeenkomst was een contract voor de aanleg van de dorpsdreef, op 20 mei 1699 bekrachtigd door intendant Aertsens, pastoor Grootaert, baljuw Maximiliaen Van Damme, griffier Toebent en 42 inwoners van Hingene.³ Het akkoord was duidelijk voorgedrukt door de intendant, want al bij aanvang wordt graaf d'Ursel bewierookt en bij zijn voorstel om 'tot merckelycke versieringhe ende schoonheyt deser prochie

eene breede straete ofte baene van aende kercke tot aende dreve loopende naer de Schelde' te leggen, worden eerst de negatieve effecten voor de graaf benadrukt. Want die moest een brede strook van zijn boomgaard opofferen, bovendien in die boomgaard nog een wal laten graven en alle kosten dragen. Daartegenover stond dat de bomen in deze nieuwe dreef zijn eigendom bleven en dat hij dan ook het plantrecht in de toekomst voor zich reserveerde. De dorpingen gunden hem het deel Dries om zijn warande de gepaste vorm te geven. Eén opmerking in het akkoord: de bewoners van de twee huizen ten zuiden van de Dries bleven toegang hebben tot hun huis en erf. Dat probleem zou echter in de kortste keren door Jan-Baptist Van Damme, zoon van de overleden rentmeester Peeter Van Damme, uit de weg worden geruimd. Hij ging een verregaand akkoord aan met Christoffel de Decker, een van de bewoners in kwestie: in ruil voor de woning en grond aan de Dries zou Van Damme op een perceel aan de andere kant van de Dries een woning optrekken, inclusief schuur en stallen. Met Adriaen Van Damme, eigenaar en bewoner van het Groenvisken, werd eveneens een overeenkomst beklonken. Jan-Baptist Van Damme ging voor een perceel grond zorgen nabij de Dries waarop Adriaen Van Damme dan naar eigen goesting een huis kon bouwen, met nog een som geld er bovenop. Daarvoor diende hij wel het Groenvisken af te breken, de stal te verwijderen en de bomen en hagen te rooien. Maar in het Groenvisken was een kamer bezet door een weduwe, die deze kamer geschonken had aan de Armentafel van Hingene op voorwaarde dat ze er tot haar dood mocht blijven wonen. Ook dit loste Jan-Baptist Van Damme op: hij beloofde de weduwe een ander onderkomen en ruilde met de Armentafel deze kamer tegen een perceel land op de Kouter. Probleem van de baan en beide eigendommen werden in november 1699 door Van Damme overgedragen aan graaf d'Ursel. Intussen waren arbeiders al met de aanleg van

de dreef begonnen. In april hadden enkele dorpingen het tracé afgestoken, putten gegraven en bomen geplant. Ook in de zomer van 1699 werd verder gewerkt, maar vooral in 1700 werd de dreef voltooid.⁴

Een ander werk was het uitgraven van de wal langs de dorpsdreef, vertrekkend vanaf het kerkhof tot op de Dries, zijnde een lengte van circa 45 roeden of bijna 250 meter. Dit werd uitbesteed en eind mei 1699 ondertekenden Adriaen Spiessens, Peeter Amelinckx, Andries de Vleeschouwer en Adriaen de Schutter, vier ervaren grondwerkers uit Hingene, een contract voor het uitgraven van de wal, waarvan het tracé was afgezet. De gracht moest bovenaan 40 voet en onderaan 20 voet breed zijn en zo'n 10 voet diep of in metrische maten: bovenaan 11 meter en onderaan 5,5 meter breed op een diepte van 2,75 meter. Dat was meer dan 5.500 m³ grond verplaatsen en voor 10 augustus moest de klus geklaard zijn. Eind juli hadden ze echter al gedaan en ontvingen voor hun werk 445 gulden. Door het graven van deze wal kwam de vroegere toegang tot de boomgaard, welk in de 16de eeuw de toegang was naar het stenen huis van Baradot – waaruit later het kasteel ontstond – te vervallen en werd de poort, die door de omwonenden als de 'Rode Poort' was gekend,⁵ afgebroken door metselaar Peeter van de Moortel.

Bewerkte kaart van Hingene-Dorp met in het rood de oorspronkelijke Dorpsstraat, in het groen de aangelegde dorpsdreef, in het blauw de buitenwal en in het roze de omtrek van de Dries; rechts omkaderd de 'Landuytes'-site

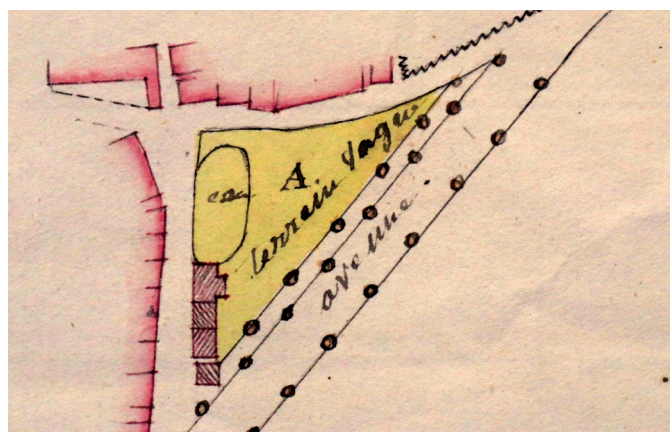
Het begin van de dorpsdreef iets ten noorden van het kerkhof, met links afbuigend de oorspronkelijke Dorpsstraat (©fotoarchief J. Winckelmans)

Begin september 1699 waren arbeiders bezig met het verwijderen van omheining en houtwas tussen het Groenvisken en zijn buur en rooiden ze enkele bomen in het tracé voor een nieuwe gracht dwars op de buitenwal doorheen de Luyaerts tot in het kleine vijvertje. Die moest een breedte hebben van 50 voet bovenaan en een lengte van circa 46 roeden. Jan en Franchois Amelinckx verdienden er 368 gulden mee. Voor de afloop van het water in de wallen zou nog een gracht gegraven worden vanuit de achterste kasteelvijver langs de dreef over de Dries tot net voorbij het huis van weduwe de Meyer, waar hij via een goot aansloot op de gracht richting de afwateringssluis van Heedongerbroek. Tevens werd er een brug gelegd. Tussen het afgestane deel Dries en de Dorpsstraat kwam nog een extra gracht. De grond uit al die grachten werd benut om een sloot in de boomgaard te vullen, de boomgaard te nivelleren en het neerhof iets op te hogen. Vervoer en spreiden van de grond werd als verplicht karweiwerk gedaan door pachters van de graaf of hun knechten.

De ingepalmde Dries werd voorjaar 1700 beplant. Negen jaar later werd de brouwerij ontmanteld en opgenomen in het bosgedeelte van de wa-

rande. De verfraaiing van het domein was nu al ver opgeschoten, maar aan de kerk kon iedereen die het aandurfde zomaar de boomgaard in. Adriaen Spiessens groef daarom een gracht vanaf de grote schuur van het neerhof tot in de buitenwal. In de volgende jaren werden in de wal nog stuwen gemetseld om het waterpeil te verzekeren. De boompjes konden nu uitgroeien tot een echte dreef.

Tot 1700 moeten we de dreef en de wal dus wegdenken! De percelen liepen tot tegen de oorspronkelijke Dorpsstraat, die niet zo uitgesproken afgelijnd was als nu en breder was dan het huidige wandel- en fietspad.

Het resterende deel van de Dries in 1804 – waar later de gemeenteschool zou worden gebouwd – getekend door landmeter Le Brun
(©ARA, fonds d'Ursel, kaarten en plans, 108 - foto J. Winckelmans)

De verkoop met verdierenstelling

Om bij de openbare verkoop van een onroerend goed zoveel mogelijk bidders te lokken in de verwachting daardoor de prijs op te drijven werd zo goed als altijd – zowel tijdens het Ancien Régime als in de 19de en 20ste eeuw – het systeem van 'verdieren stellen' benut. In de verkoopvoorwaarden werden de modaliteiten vastgelegd hoe dat zou toegepast worden en wat de financiële waarde was van een verdier. Het verdier was een met de verkoper overeengekomen bedrag, waarvan het grootste deel – meestal twee derde maar soms ook vier vijfde of af en toe slechts de helft – naar de verkopende partij ging en het overblijvende deel een beloning was voor de verdierensteller. Terwijl vanaf de Franse Tijd – en zeker na 1803 toen de akten van notarissen, als publieke ambtenaren, uitvoerbaar werden gesteld over de gehele republiek – openbare verkopen geleid werden door een notaris, dan was dit tijdens het Ancien Régime zeker niet altijd zo. In vele steden en dorpen werd dit gedaan door de stekhouder, een gepachte functie.⁶ In Hingene gebeurde dit overwegend via een procureur of de schepenbank – na het opstellen van de verkoopvoorwaarden in overeenstemming met de verkoper en na het afkondigen van kerkgeboden – en die koopdagen gingen door voor de baljuw, enkele schepenen en de griffier of de procureur van de verkopende partij in het 'sheerenhuis of in een herberg.

De manier van verkopen verliep enigszins volgens plaatsgebonden gebruiken, maar voor de verkoop rekende men meestal op twee en soms wel drie koopdagen met telkens een tussenperiode van acht of veertien dagen. Op de eerste koopdag werd het onroerend goed ingesteld via opbod. Wie na een tijdlang bieden in speciën bij de derde klopslag het hoogste bod had,

werd als provisoir koper genoteerd. Daar kon een vergoeding aan vasthangen, die na de laatste zitdag door de definitieve koper aan hem zou betaald worden. In ieder geval had de provisoire koper nu als eerste het recht om zoveel verdienen te zetten als hij goed vond. Vervolgens konden de andere aanwezigen extra verdienen stellen. Ook tussen de koopdagen in konden nog verdienen gesteld worden, zelfs in de herberg mits aanwezigheid van de verkoper of zijn procureur of iemand door hem specifiek aangesteld. Op de volgende koopdagen werd enkel opgehoogd met verdienen. Tijdens het Ancien Régime was dat met kaarsbranding en wanneer die uitdoofde was het gedaan met bieden. Vanaf de Franse Tijd vroeg de notaris driemaal of iemand de prijs nog met een aantal verdienen wou verhogen. Wie als laatste verdienen had gesteld, werd de definitieve koper. Binnen een afgesproken tijdsbestek moest hij zowel de verkopende partij betalen alsook alle verdierenstellers – soms minachtend 'verdierenpikkers' genoemd – hun recht vergoeden. In de late 19de eeuw gebeurde hun uitbetaling door de verkopende notaris. Hiernaast waren er nog verdienen 'ten gelage' die in zeer beperkte mate door de verdierenstellers konden worden toegevoegd aan hun bod en waarvan overwegend de helft naar de verkoper ging en de andere helft voor de verdierensteller was. Met zijn deel kon de verkopende partij de aanwezigen trakteren op bier.

Een simpel voorbeeld ter verduidelijking. Stel dat volgens de verkoopvoorwaarden een verdier een waarde heeft van 3 gulden, waarvan 2/3de voor de verkoper en 1/3de voor de verdierensteller. Op de eerste koopdag wordt na lang bieden in speciën A voor zijn instel van 200 gulden provisoir koper, zonder dat in de verkoopvoorwaarden hiervoor een vergoeding is voorzien, en hij zet direct 10 verdienen, zijnde 30 gulden. Vervolgens stelt gegadigde B 20 verdienen of de koop wordt weerom opgehoogd met 60 gulden. En net voor het uitgaan van de kaars op de laatste koopdag stelt C nog 5 verdienen extra en wordt definitieve koper. Wat moet C nu betalen aan de verkopende partij en aan A en B? De verkoper ontvangt 200 + 2/3de van (30+60+15) = 270 gulden; eerste verdierensteller A krijgt 1/3de van 30 of 10 gulden; B ontvangt 1/3de van 60 of 20 gulden. Verdierenpikkers A en B hebben zodoende een mooie som verdiend, waarvoor ze weinig hebben moeten doen, buiten het risico van met het goed te blijven zitten. Definitieve koper C mag 300 gulden ophoesten, naast dat hij nog moet betalen voor een hele reeks onkosten verbonden aan de verkoop. Ook al is het systeem van verdienen stellen nu afgeschaft, mede door onfrisse praktijken van 'professionele' verdierenpikkers, toch brachten deze openbare verkopen heel wat animo in het dorpsleven.

Cijnzen

Omdat de site 'Landuytes' geen leen was, zelfs niet deels, moesten de opeenvolgende eigenaars geen leenrechten betalen tijdens het Ancien Régime. Wel rustten er renten en cijzen op het goed, zowel aan de H. Geest, zijnde de Armentafel, als aan de kerk van Hingene. De kerkfabriek genoot van oudsher jaarlijks anderhalf vat rogge en voor het jaargetijde van wijlen Gabriël Styls nog eens 12 groten Vlaams, gelijk aan 6 stuivers. Aan de Armentafel moesten de eigenaars elk jaar twee vaten rogge leveren. Eind 18de eeuw werden die korenrenten nog altijd betaald. Vanaf de Franse Tijd weigerden velen die cijzen nog te betalen aan het Bureel van Welzijn of weldadigheidsbureel, gemeentelijke opvolger van de Armentafel, omdat de feodaliteit was afgeschaft. Dit was echter niet de bedoeling van de Franse overheid en er werd dan ook geacht dat de weigeraars

gerechtelijk zouden vervolgd worden.⁷ Uiteindelijk werden de eeuwigdurende cijzen en korenrenten omgezet naar afkoopbare renten. Mits een afkoopsom gingen die renten teniet en zo werden deze die de eigenaars van de 'Landuytes'-site moesten betalen aan het weldadigheidsbureel in 1834 afgelost.

Een resem eigenaars

De site kende vele eigenaars, die frequent elkaar in korte tijd opvolgden, soms al na één jaar. Van enkelen vinden we veel informatie, van andere eigenaars veel minder. En dan zijn er nog de eigenlijke bewoners, die soms moeilijk traceerbaar zijn. Tijdens het Ancien Régime gebruiken we daarvoor de zetboeken, zijnde de belastingkohieren, en soms pachtcontracten, als die er al zijn. Voor de 19de en 20ste eeuw rekenen we vooral op de bevolkingsregisters. Maar soms verbleven twee gezinnen in eenzelfde woning. En een huisnummer uit het bevolkingsregister in overeenstemming brengen met een kadastraal perceelnummer is niet evident.

Schilderij door kunstschilder Léon Riket (1876-1938) met zicht op 'Landuytes' begin 20ste eeuw (privé-verzameling)

Vanaf de tweede helft van de 18de eeuw krijgen we een overvloed aan namen. Dat komt door een reeks opsplitsingen en voor ons soms onduidelijke overeenkomsten, maar ook door een moeilijke familiale context. De rechten van kinderen uit een eerste, tweede en zelfs derde huwelijk van zowel man als vrouw en de aanspraak op het vruchtgebruik door de langstle-

vende huwelijkspartner, maken het niet makkelijk om het eigendomsrecht uit te klaren. Bovendien zijn eigenaars of pachters met een identieke familienaam niet altijd familie. Zo komen in de 17de eeuw en ook nog in de 18de eeuw meerdere Van Dammes aan bod, die op het eerste gezicht maar weinig met mekaar te maken hadden. De Staten van Goed geven dan een enigszins verduidelikend beeld van de familiale samenhang. We behelpen ons verder met genealogische repertoria om onderlinge familiebanden te vinden, maar ook die zijn niet altijd zaligmakend.

Om die wirwar te ontwarren, plaatsen we de eigenaars in schema's onder de benaming 'eigenaarsverloop' met het jaartal en de soort transactie erbij. Na de eerste opdeling van de site, eind 17de begin 18de eeuw, proberen we de 'kadastrale' toestand schetsmatig te verduidelijken met doorsneden in de tijd: 1722, 1746, 1789 en 1835. De achtergrondkleur in de eigenaarsschema's komt dan overeen met de achtergrondgrondkleur van hun percelen in de schetsen, afgezet op het kadastraal plan van 1835. Dit laatste omdat we niet weten hoe vóór 1835 de gebouwen qua grondplan evolueerden. Vanaf de opstart van het kadaster in 1835, kunnen we de eigenaars koppelen aan de perceelnummers. Dankzij de kadastrale leggers en schetsen kunnen we de perceelmutaties en de grote wijzigingen aan de gebouwen volgen. De rode inkleuring geeft dan de belastbare gebouwen weer.⁸ Betreffende het 'eigenaarsverloop' splitsen we vanaf 1835 'Landuytes' in een zuidelijk en een noordelijk deel en verduidelijken in een schets de kadastrale toestand van 1942.

Verheyen, Verheyden of van der Heyden

Onze historische reconstructie van de site 'Landuytes' begint in het laatste kwart van de 16de eeuw met Jan Verheyen junior zoon van Jan. Af en toe lezen we ook Verheyden, zelfs van der Heyden, en bovendien had de man nog een aliasnaam, namelijk Claes. In die 16de eeuw gebruikten meerdere Verheyens een alias: Heerken, Romens, van Ranst, De Deckere. Was dit een verwijzing naar hun moeder? Verhey(d)en is een familienaam die we al vroeg tegenkomen in Hingene als in Bornem als in Puurs en dan ook erg verspreid was. Midden 15de eeuw was een Pieter Verheyen schepen in Hingene. In de tweede helft van de 16de eeuw kocht Gaspar Schetz, heer van Hingene, twee kleine 'tienden' die eigendom waren van Adriaen van der Heyden,⁹ was Cornelis Verheyen meier in Puurs en naar het einde van die eeuw toe fungeerde Pieter Verhey(d)en als een van de vooraanstaande schepenen in Bornem, terwijl een Antony met dezelfde familienaam er koster en schoolmeester was.

De drie laatste decennia van de 16de eeuw waren geen leuke tijden, niet alleen vanwege de niets of niemand ontziende burgeroorlog, maar ook door gebeurtenissen in het dorp, die ons meedogenloos overkomen, maar die de 16de-eeuwer door een andere bril bekeek. Zo werden in of net voor 1571 twee mannen geëxecuteerd, waarbij op de dag van terechtstelling de schepenen zich een rijkelijke maaltijd lieten voorschotelen. De ene was Pieter Van Assche die aan de galg het leven liet. De andere, Willem Jacobs die twee mensen had gedood, werd het hoofd afgehouden en tentoongesteld op het rad.¹⁰ Twee jaar later zakte een zekere Jan Wisslinck, afkomstig uit het Land van Gullick, af naar hier om met valse kunsten en bezweringen het simpele volk te verleiden. Of hij was een kwakzalver en oplichter of misschien verkondigde hij ketterse ideeën. Na een tijd te zijn opgesloten geweest, mocht hij een uur op het schavot gaan staan, behangen met zijn

boeken en papieren, die daarna voor het schavot werden verbrand. Bovendien werd hij uit Vlaanderen verbannen voor vijftig jaar.¹¹ Dan is het misdrijf waarvoor Pieter Verheyen in 1574 werd gestraft toch van een ander kaliber. Al was hij getrouwd met Margriete sWinters, toch had hij het aangedurfd met hun meid een 'vleselijke conversatie' te voeren, maar omdat hij wel en zij niet werd gestraft, vermoeden we dat het begerige initiatief van hem alleen kwam. Het kostte hem wel wat duiten.¹² Of het de moeite waard was geweest? En dan kreeg de bevolking nog af te rekenen met een stortvloed aan water. In 1570 zette de Allerheiligenvloed in de ruime regio de broekgronden onder water, wat buitensporige uitgaven veroorzaakte.¹³ Nog maar pas hersteld, braken in het najaar van 1572 de dijken in Hingene nogmaals door. En in de periode 1583-1585 staken soldaten moedwillig de dijken door, zodat het Margrietefort aan de Rupelmonding en andere schansen moeilijk of niet inneembaar waren voor de vijand. Spaanse soldaten en Bourgondiërs teisterden Hingene in oktober 1576 en een maand later waren het Duitsers uit het garnizoen van Denendermonde die schuren afbrandden in het dorp. Graanvoorraden werden weggevoerd door soldaten die op Tolhuis in Schelle lagen als door militairen van het Margrietefort.¹⁴ Spaansgezinde troepen bezetten in augustus 1579 Bornem en Hingene.¹⁵ Ook ziekten als de pest waren alom aanwezig: 1575, 1578, 1582, 1595, 1598-1599. En als dat nog niet voldoende was om wanhopig te worden, dan kwam midden jaren '90 nog de onverbiddelijke heksenjager Jan Bacx, oud-schepen van Antwerpen, naar Hingene, op zoek naar tovenaars om hen te straffen met de vuurdood.¹⁶

Het ouderlijk huis Verheyen

Aan de overkant van 'Landuytes', in wat nu dreef, wal en kasteelpark is, lag een hofstede met huis, schuur, stallen en hof op een perceel van circa een half bunder, welk in 1571 eigendom was van de wezen van Jan van der Heyden senior, maar bewoond werd door Jan van de Voorde. Er rustte een cijns van zes broden op aan de heer van Hingene.¹⁷ Enerzijds bevestigt dit ons vermoeden dat vóór 1600 net voorbij het kerkhof richting Dries aan de rechtse kant van de Dorpsstraat minstens één en denkkelijk zelfs twee of drie hofsteden met huis en aanhorigheden stonden. Anderzijds kan het bijna niet anders dan dat bewoner Jan van de Voorde getrouwd was met de weduwe van Jan van der Heyden senior en zo het vruchtgebruik genoot. Het valt ook op dat deze Jan van de Voorde belast werd voor dezelfde gronden als Jan Verheyen junior, het is te zeggen ieder voor delen van die gronden.¹⁸

Na zijn huwelijk met Margriete van Cleempoel Jansdochter woonde Jan Verheyen junior niet op deze hofstede, want hij bezat een huisje met schuur en hof op een half dagwand grond tegen het Hingense kerkhof.¹⁹ Dit pand brandde echter af en zijn schoonbroer Bernaert Maes kocht het om het te laten opgaan in zijn eigendom. Of het gezin Verheyen-van Cleempoel eind jaren '70 van de 16de eeuw een tijdlang woonde op de hofstede van wijlen zijn vader Jan Verheyen senior zou logisch zijn, maar is twijfelachtig en niet traceerbaar wegens gebrek aan akten. In 1578 baatte Jan junior een goede zes bunder uit en lijkt hij een buur te zijn van Hendrik Jacops, later pachter van de hofstede van wijlen Jan Verheyen senior.²⁰ Op zeker moment is het gezin Verheyen-van Cleempoel gevlucht en vond het een onderkomen in Antwerpen, want later werden een kist met kledij en meubilair vanuit de stad terug naar Hingene gebracht.²¹

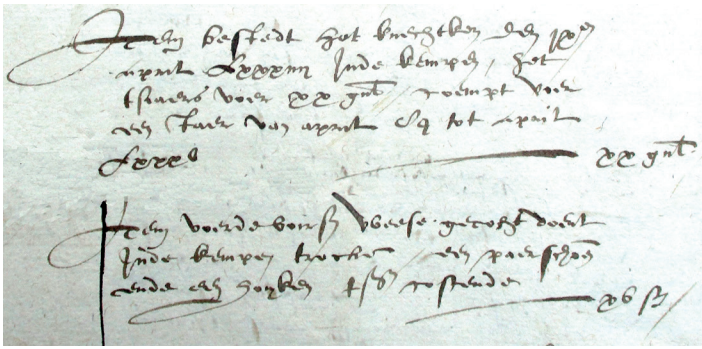
Jan Verheyen junior overleed in mei 1582 en Margriete van Cleempoel moet kort erop gestorven zijn²² – was het de pest? – met achterlating van twee kleine weeskinderen. De wezen kregen twee voogden: oom Bernaert Maes en Joos Jansegers, meier van Voogdij voor de heer van Bornem in Hingene. De inboedel, het vee, de granen in de schuur en de vruchten op het veld werden openbaar verkocht en brachten meer dan 725 gulden op.²³ De hofstede van wijlen Jan Verheyen senior, waarvan de wezen nu deels eigenaar waren, werd verhuurd aan Hendrik Jacops. Omdat ze het goed maar deels bezaten, moet er nog een mede-eigenaar zijn geweest en bijna zeker was dit Digna Verheyden. De goederen Verheyen gaan bijgevolg terug op een gezamenlijke voorouder. Soldaten staken deze hoeve echter in 1584 in brand, zodat de verhuring niets opbracht voor de wezen. Ook hun gronden bleven in de periode 1582-1586 grotendeels braak liggen, zowel door de inundatie van de polders als door een tekort aan geïnteresseerde pachters. Of de veldgewassen werden vernield, zoals in juni 1583 toen Zwitsers en Fransen Hingene overvielen. Uiteindelijk werd deze hofstede in 1586 verkocht aan Dierick van de Werve, eigenaar van het 'hof van plaisantie', het latere kasteel, om te laten opgaan in zijn boomgaard.

De hof aan de overkant als nieuwe thuis

Werden toen de houten constructies van wat overbleef van huis, schuur en stal ontmanteld en aan de overkant van de Dorpsstraat – de site 'Landuytes' – heropgebouwd? Of enkel de schuur? Of niets? Want aan de overkant bezaten de wezen nog een hof, het is te zeggen 2/3de delen ervan. Bij het maken van de wezenrekening in 1588 is nochtans geen sprake van gebouwen, wel dat die gronden afgezoomd waren met olmen en dat een van de voogden er koren had gezaaid.

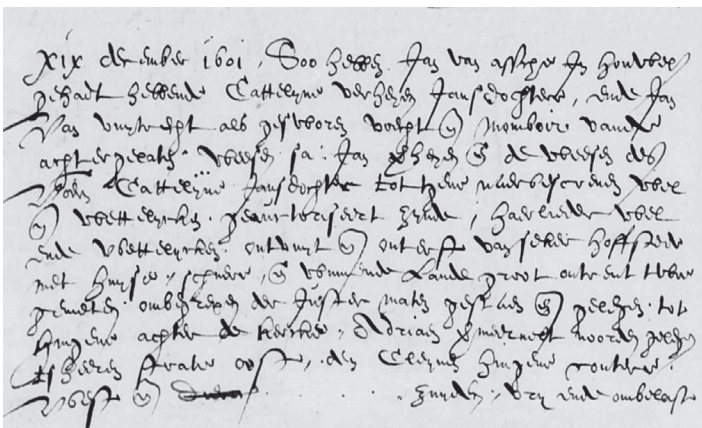
Wat er met de wezen Verheyen gebeurde, is een verhaal op zich. Na het overlijden van hun ouders werden ze opgevangen in het huis van voogd Joos Jansegers in Bornem. De kinderen, Adriaentje en Kathelijne, waren bij hun aankomst zo schamel gekleed en van niets voorzien, waarop Jansegers onmiddellijk kleren kocht. In zijn gezin verbleven ze bijna dertien maanden. Toen ontfermde oom Bernaert Maes zich over hen met woonst, voeding en kledij, wat uiteraard in rekening werd gebracht. Toch werd een goedkopere oplossing gezocht. De kleine Adriaen werd begin april 1584 naar de Kempen gebracht om er uitbesteed te worden bij een pleeggezin, waarvoor 20 gulden per jaar moest betaald worden. Kathelijne stuurde men naar een school in Antwerpen, denkkelijk een armenschool waar naast catechismusonderricht vooral handwerk werd aangeleerd. Toch kocht voogd Maes, die zelf van Antwerpen afkomstig was, twee boeken voor haar, waarvan een met de titel 'De lange passie'. Ze zal dus leren lezen hebben, al bleef ze er slechts anderhalf jaar. Ook Adriaen keerde terug naar Hingene. Beide wezen werden dan ondergebracht bij zowel Bernaert Maes, vanaf 1585 meier te Hingene, bij Hendrik Jacops als bij een zekere Cornelis Coeck, tot ze in staat zouden zijn zelf hun kost te winnen.

Over Adriaen Verheyen komen we nog maar weinig te weten. Zijn zus Kathelijne trouwde met Jan van Assche en had er kinderen van. In 1598 woonde dit gezin in een woning op haar ouderlijk deel van de site 'Landuytes'. Kathelijne stierf op jonge leeftijd, vermoedelijk kort na de eeuwwisseling. Jan van Assche en voogd Jan van Vuytrecht verkochten in december 1601 de hofstede met huis, schuur en land, groot zo'n twee gemeten of

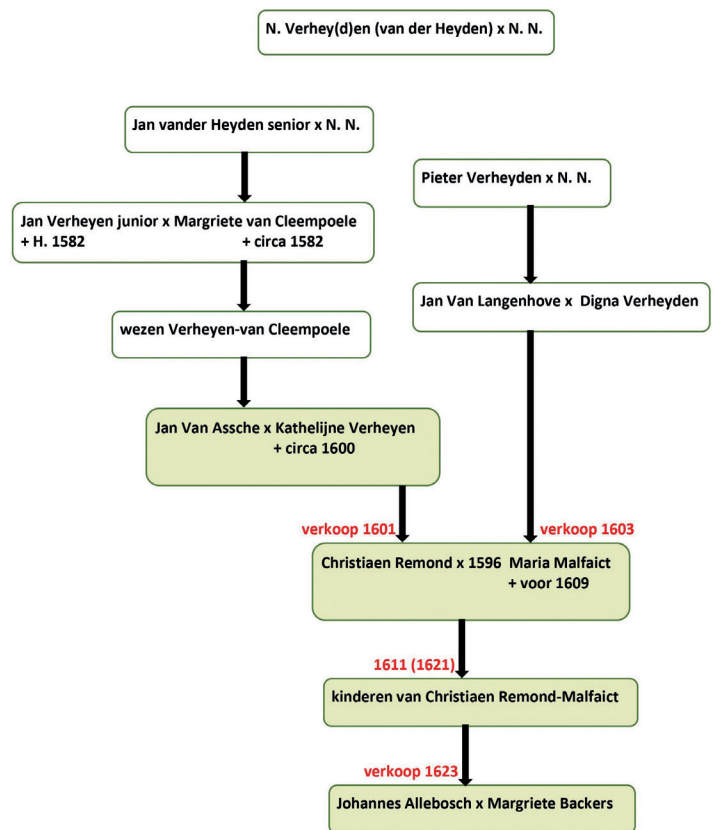
De uitbesteding van Adriaen Verheyden in de Kempen, waarvoor jaarlijks 20 gulden moest betaald worden; de jongen kreeg wel een paar schoenen mee en een hoedje
(©RAA, D056/136/14)

circa negentig are, aan Antwerpenaar Christiaan Remond, zonder melding te maken van Adriaen, de broer van wijlen Kathelijne Verheyden.²⁴ Nog geen maand later werd land in Bornem verkocht aan Remond. Daarbij liet Adriaen Verheyden zich wel vervangen, zodat hij wellicht niet meer in Hingene woonde.²⁵ Pas in 1603 liet Digna, de dochter van Pieter Verheyden en echtgenote van Jan van Langenhove, het resterende deel van de hof over aan Christiaan Remond. Hierbij is enkel sprake van grond, niet van gebouwen.²⁶ Meest waarschijnlijk is daarom dat het Jan van Assche en Kathelijne Verheyden zijn geweest die een huis met bijgebouwen hadden opgetrokken op de 'Landuytes'-site en ofwel in bezit van de grond waren gekomen via kaveling met haar broer of hem hadden uitgekocht.

Aanvang der registratie van de overdracht van het grootste deel van de site 'Landuytes' met de gebouwen aan Christiaan Remond (©RAA, D056/006)

Drie jaar later liet Adriaen Verheyden nog eens van zich horen, toen hij een volmacht gaf bij de overdracht van de afgebrande hofstede ten oosten van het Hingense kerkhof aan Ingele Smets, de weduwe van Bernaert Maes.²⁷ Nochtans had Maes in de wezenrekening al gesteld dat hij die gekocht had van Jan Verheyden junior voor diens overlijden in 1582. Was die verkoop of de wettelijke overdracht voor de schepbank toen niet doorgegaan? Werd die betwist door van Assche? Feit is dat in 1601 Bernaert Maes een rechtszaak begonnen was tegen Jan van Assche om de inventaris van het sterfhuis van wijlen Jan Verheyden junior in handen te krijgen, wat van Assche steevast weigerde.

Het eigenaarsverloop tussen eind 16^e eeuw en 1637

Jan van Assche bleef op de hofstede wonen als pachter van nieuwe eigenaar Christiaan Remond en baatte in 1602 een kleine vijf bunder uit.²⁸ Wat zijn connectie was met Hendrik Jacops – die al meermaals op de voorgrond trad – is onduidelijk en het zou wel eens kunnen dat deze bij hem inwoonde.²⁹ Wel had van Assche geleend bij zijn huisbaas, had moeite om dat terug te betalen en stelde zijn paard als onderpand. Om zijn schuld af te lossen aan ene Merten Peeters moest hij zelfs het wassende koren op zijn veld verkopen. Ook voor de betaling van zijn pacht rekende hij op de goodwill van Remond.³⁰ Die werd het talmen beu en in 1603 was van Assche pachter af.

In Antwerpse handen: Christiaan Remond

De interesse van Antwerpse kooplieden rond 1600 voor het verwerven van onroerende goederen in Hingene is opmerkelijk.³¹ Of toch niet, want ze kochten niet om zich hier te vestigen, wel als belegging. Als zich opportuniteiten voordeden dankzij de barslechte financiële situatie van een groot deel van de plattelandsbevolking, dan haptten ze toe, niet alleen in Hingene.³² Trouwens, bekende families als Basseliers, van de Werve, De Schot, della Faille, Charles, Sivori, Boot en nog andere hadden hen dat al voorgedaan. Ook een kleinere garnaal als Christiaan Remond zag die opportuniteiten en verwierf onroerend goed op de Grote en de Kleine Kouter en het Dorp in Hingene, welke hij soms al na een maand terug verkocht. Verder nam hij zijn rol op als crediteur door geld te lenen aan de dorpingen via rentecontracten. De 'Landuytes'-site breidde hij uit naar het zuiden, tot aan de Kleine Kouterweg richting Bornem, door Den Olmkant

te kopen achter de hofsteden langs de Dorpsstraat met daarbij nog een afgebrande hofstede tegenover de kerk.³³

Christiaan Remond was een Antwerps koopman in textiel, net als zijn vader Lucas d'oude en zijn broer Lucas Remond de jonge. De familie was afkomstig uit Doornik en had zich in de tweede helft van de 16de eeuw in de metropool gevestigd. Ze dreven handel met noord-Frankrijk en het Luikse. Hij was in februari 1596 in de Antwerpse kathedraal getrouwd met Maria Malfaict. Tussen 1597 en 1603 werden in dezelfde kerk vier kinderen van hen gedoopt.³⁴ Zijn moeder werd op het koor van de kloosterkerk van de geschoeide karmelieten, beter gekend als Onze-Lieve-Vrouwebroeders, begraven, waar later ook zijn vader zou bijgezet worden.³⁵

De kloosterlingen noemden Christiaens vader *'onsen vrindt en gebuerman'*.³⁶ Het ouderlijk huis stond dan ook in de Huidevettersstraat, naast het huis Sint-Christoffel, met nog een gang met drie huizen uitkomend op een poortje in de Groenendalstraat.³⁷ Christiaan Remond zelf woonde met zijn gezin of in het huis De Halfmane in de Hofstraat, welk hij in 1600 gekocht had, buur van het nu nog bestaande huis Doesborch, of in een langs achteren aanpalend huis in de Zirkstraat, gekend als het Ossenhoofd.³⁸

Had de vader goede zaken gedaan, dan betekent dat nog niet dat de zonen even schrandere waren. Dat zou Christiaan Remond snel ondervinden. Vanaf midden 1609 volgde de ene aanklacht na de andere: geleverde goederen die onbetaald bleven, wisselbrieven waar wat mis mee was, obligaties die niet werden afgelost. De schulden liepen op en de eisers wensten genoegdoening door gerechtelijk beslag te laten leggen op zijn goederen.³⁹ Christiaan Remond was bankroet, maar toch gingen een aantal crediteuren akkoord dat hij gedurende zes maanden zonder tegenkanting van hen zijn zakelijke activiteiten kon voortzetten en verwachtten ze dat hij een balans zou opstellen omtrent zijn zaken.⁴⁰ Dit belette niet dat zijn vader als voogd over de kleinkinderen – Maria Malfaict was gestorven – de schepenen van Hingene aanzocht om beslag te leggen op de huizen en gronden in Hingene, op de pachtgoeden en zelfs de roerende goederen van de gefailleerde Remond en gaf daarvoor volmacht aan de Bornemse griffier Franchois van Werven.⁴¹ Andere Antwerpse kooplieden volgden dit voorbeeld. De *'Landuytes'*-site werd daarbij omschreven als: hofstede met huis en schuur, stallen en boomgaard en hof, gelegen te Hingene tegenover het hof van de heer van Hingene.⁴²

Vanaf het najaar 1609 kreeg Christiaan Remond meerdere rechtszaken te verduren voor de Antwerpse vierschaar, ook vanwege zijn vader en zijn

broer. Het jaar daarop werden zijn goederen openbaar verkocht op de Vrijdagmarkt, waaronder linnen en juwelen die hij aan zijn broer als onderpand had gegeven om meerdere wisselbrieven te vergoeden. Enigszins vreemd daarbij is dat later de roepman van de oudkleerkopers bevestigde dat die verkoop zonder enige wanpraktijk was gebeurd. Intussen zat Christiaan Remond in de gevangenis in het Steen en zou daar dertien maand verblijven.⁴³ Belastend voor hem was dat hij weigerde zijn eigendommen in meerdere plaatsen kenbaar te maken en dat hij geen inzage gaf in zijn boekhouding. Zodoende werd hij gerechtelijk gelijkgesteld met een dief en mocht hij ophanging vrezen.⁴⁴ Het werd daardoor een criminele rechtszaak en het was nu de Antwerpse schout die het als aanlegger tegen hem opnam, waarbij foltering mogelijk werd. Onder veel druk droeg Remond in september 1610 zijn boekhouding over aan de rechtbank.⁴⁵ Wegens ziekte verscheen hij de volgende gerechtsdagen niet voor de vierschaar. Daarna daagde hij helemaal niet meer op, want samen met enkele medegevangenen was hij ontvlucht uit het Steen en dook onder. Intensief werd naar hem gezocht, maar hij kon uit handen van de gerechtsdienaars blijven. Na een tijdlang in de buurt van Hasselt, in het prinsbisdom Luik, te hebben verbleven, trok Remond naar Lier, waar hij onderdak vond in een kamer bij de cellebroeders, een klooster waar zieken werden verzorgd en waar ook zwakzinnigen werden opgenomen. Daar zat hij enigszins afgeschermd van de buitenwereld en werd er met veel vriendschap bejegend. Dagelijks dineerde hij bij een pater en ridder Peeter van der Neesen stopte hem al die tijd geld toe.

Zijn broer Lucas Remond zette – om die onfrisse zaak op te lossen zonder teveel schandaal te verwekken – zich buitensporig in om van het hof brieven van abolitie te krijgen, anders gezegd vernietiging van strafvervolging, wat hem flink wat geld kostte en waarin hij uiteindelijk lukte.⁴⁶ Hun vader was intussen overleden en Lucas de jonge had het huis in de Huidevettersstraat bekomen, met als buur niemand minder dan de bekende genre- en portretschilder Cornelis De Vos.⁴⁷ Het lijkt er ook sterk op dat hij het voogdijschap over de kinderen van zijn broer had overgenomen van wijlen zijn vader. Toen Christiaan Remond zich terug in Antwerpen waagde, stelde deze zich wel akkoord met het testament van hun vader, maar wou toch extra geld, alhoewel hij openlijk toegaf dat zijn broer hem altijd had geholpen. Om de vrede te bewaren en onder belofte van zich in het Luikse te vestigen, om daar handel te drijven, en ook onder belofte zijn broer geen last meer te berokkenen, kreeg hij zijn geld.⁴⁸ Toch bleek dit later maar een loze belofte als Christiaan, nog wel als inwoner van Antwerpen en hertrouwd, in 1623 een rechtsgeding uitvocht met zijn broer, wat uiteindelijk in der minne werd geregeld.⁴⁹

Wie op de hofstede woonde in die periode is moeilijk te achterhalen omdat in de reeks Hingense zetboeken hiaten zitten tussen 1610 en 1634. In 1608 was het een zekere Jasper Bemers die de hoeve uitbaatte. De onroerende goederen in Hingene worden later steeds omschreven als eigendom van de kinderen van Christiaan Remond, idem zoals het in Antwerpen ging met de huizen in de Hofstraat en de Zirkstraat. Maar toch was het de Antwerpse notaris Loys van den Berghe die in augustus 1623 de *'Landuytes'*-site van circa een bunder en nog land in Heedongerbroek overdroeg voor de schepenbank van Hingene.⁵⁰ Koper van de site was Johannes Allebosch, rentmeester van de heer van Hingene. Buiten de jaarlijkse cijns van 3,5 vaten koren en de rente van 6 stuivers aan kerk en Armentafel van Hingene, was de site vrij en onbelast.

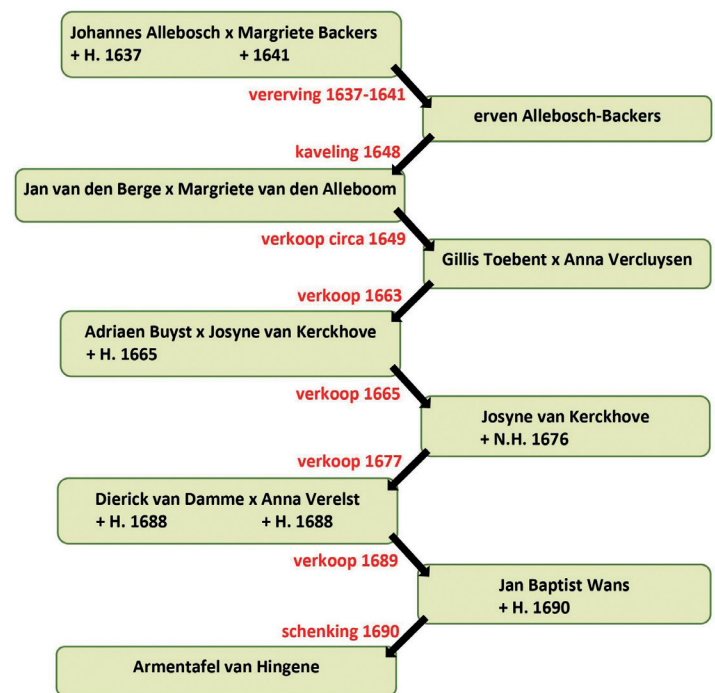
De rentmeester en zijn zussen

Johannes 'Jan' Allebosch moet hier iets voor 1610 gearriveerd zijn en was eerst meier van het laathof van Eikevliet – hij zou ook meier in Puurs zijn geweest en bezat een hofstede in Puurs-Dorp – voordat hij in 1621-1622 rentmeester werd van Conrard d'Ursel. Hij was getrouwd met Margarita Backers, die eigendom had in Eikevliet.⁵¹ Toen hij in 1623 de site 'Landuytes' verwierf, werden de aanpalenden omschreven als: in het noorden Adriaen Vermeervelt, in het oosten de straat, in het zuiden griffier Dierick Andriessen met zijn hofstede en in het westen lagen gronden van de abdij van Affligem.⁵² Vraag blijft of hij daar met zijn echtgenote effectief woonde, want hij had in hetzelfde jaar grond gekocht aan de Dries, waarop een huis werd gebouwd, dat circa 1629 wel werd verhuurd en verkocht werd aan Conrard d'Ursel. Daarnaast was hij eigenaar van hofstede De Sleutel in Eikevliet en bezat hij nog een hofstede in Wintam. Maar in 1634 verbleef hij er, toch volgens het zetboek over dat jaar. Dat was ook het meest efficiënt voor zijn functie als rentmeester. En zijn begraafing in de Sint-Stefaankerk drie jaar later is de bevestiging dat hij in Hingene-Dorp woonde.

Kort na zijn overlijden presenteerden zijn weduwe en de erfgenamen de domeinrekening. Pastoor De Vrijer nam toen de ontvangerij over tot een andere rentmeester zou arriveren. In oktober 1637 werden de echtelijke goederen uit het sterfhuis Allebosch-Backers verdeeld. Weduwe Margarita Backers kreeg een aantal renten op onroerende goederen in Hingene, Bornem en Puurs toebedeeld, vermeerderd met hofstede De Sleutel in Eikevliet, de hofstede en landen in Wintam en gronden in Eikevliet, op de Grote en Kleine Kouter in Hingene, in Bornem en Ruisbroek. De andere kavelantten waren Elisabeth en Barbara Allebosch, twee zussen van wijlen Jan Allebosch. Elisabeth was getrouwd met Pauwel Huwaert en woonde in Pepingen; Barbara was na het overlijden van haar eerste man, Adriaen Smets, hertrouwd met Jan van den Alleboom. Zij ontvingen enerzijds renten op goederen in Hingene, Eikevliet, Puurs en Bornem en anderzijds een hofstede in de Slijkhoek in Eikevliet, landen in Eikevliet, Bornem, Breendonk, Hingene en Wintam, alsook de hofstede op de site 'Landuytes' met huis, schuur, stalling, hof en boomgaard.⁵³ Van hun erfdeel genoot de weduwe echter de helft van het vruchtgebruik. Alle gezamenlijke eigendommen op een rij gezet moet het kinderloze echtpaar Allebosch-Backers er warmpjes ingezet hebben.

Erg lang heeft de weduwe hier niet meer gewoond, want vanaf Kerstmis 1637 pachtte Adriaen Buyst de 'Landuytes'-site en een aantal landen van de erfgenamen. Er werd een pachttermijn afgesproken van zes jaar voor in totaal 242 gulden per jaar, waarvan 72 gulden specifiek voor de hofstede.⁵⁴ In een kamer genoot Joos Drossaert evenwel inwoning en had eveneens recht op een zolder en een kelder. Op Bamis 1641 stierf Margarita Backers waardoor haar vruchtgebruik op de door de zussen Allebosch geërfde goederen verviel. Die goederen werden pas vier jaar later onderling verdeeld. Omdat de zussen Allebosch en hun echtgenoten intussen overleden waren, kwamen de eigendommen ten goede aan hun kinderen en kleinkinderen. De hofstede in Wintam, zijnde De Schoonen Plas, de hofstede in Eikevliet, vermeerderd met landen en renten, kwamen toe aan de erfgenamen van wijlen Elisabeth Allebosch. De site 'Landuytes', die geschat werd op 1.750 gulden, en ook nog een aantal renten en landen, samen ter waarde van 7.790 gulden, was voor de erfgenamen van wijlen Barbara Allebosch.⁵⁵ Nog eens twee jaar later, in maart 1648, werd dit laatste kavel nog verder

opgedeeld, waarbij de 'Landuytes'-site eigendom werd van Jan van den Berge, portier van de Hallepoort in Brussel en gehuwd met Margarita van den Alleboom, een van de dochters van Barbara Allebosch.⁵⁶ Dit echtpaar hypothekeerde de hofstede nog, maar wou er eigenlijk vanaf.⁵⁷

Het eigenaarsverloop tussen 1637 en 1691

Een intermezzo: Gillis Toebeent

Ze vonden al snel een geïnteresseerde koper in de Hingense griffier Gillis Toebeent, die enkele jaren ervoor de hofstede Andriessen-Vermosen had gekocht, de zuidwaartse buur van 'Landuytes'.⁵⁸ Daar bleven hij en zijn echtgenote Anna Vercluyzen ook wonen en verhuurde de pas verworven eigendom verder aan Adriaen Buyst. De gebouwen waren deels in houtwerk en leem en gedekt met stro, dat bij herstellingen de pachter diende te leveren.⁵⁹

Pachter Adriaen Buyst was in 1636 in Hingene getrouwd met Josyne van Kerckhove. Voor haar was het een derde huwelijk, na gehuwd te zijn geweest met Amant Coymans en Hans Geerts de jonge, met kinderen van beiden. Het echtpaar had zelf een dochter, maar denkkelijk is die jong gestorven. Vanaf eind 1637 pachtten ze de 'Landuytes'-site, maar dat hield hen niet tegen om een hofstede in Den Heynck te verwerven, welke betaald werd door Josyne van Kerckhove. Die hofstede werd later van de hand gedaan om de voogden van de wezen Hans Geerts te vergoeden.⁶⁰ In 1644 bewerkten ze negen bunder en een dagwand. Dertien jaar later was het dertien bunder, waarvan twee derde in pacht.⁶¹

De onfortuinlijke schepen Adriaen Buyst

Toen Gillis Toebent de hofstede in oktober 1663 overliet aan Adriaen Buyst en Josyne van Kerckhove, was dat voor 1.670 gulden en een gift van anderhalve 'soeverein' voor de echtgenote van de verkoper. Een som van 750 gulden betaalden ze niet contant, maar zetten die om naar een rente ten voordele van de verkoper.⁶² Buyst moest ook het gebouw van de ovenbuur afbreken, palende aan het erf van Toebent.⁶³

Adriaen Buyst was dan al vele jaren schepen van Hingene en misschien werd dat net de oorzaak van zijn onverwachte dood. Want toen hij op de eerste zomeravond van 1665 zich met de veerboot van Rupelmonde naar de Groene in Nattenhaasdonk liet overzetten, kwam hij tussenbeide als een soldaat van het fort Sint Margriet een medepassagier zomaar bedreigde met zijn rapier. Buyst kon de soldaat tot bedaren brengen, maar eens aan de kant werd hij door de ruziezoeker aangevallen en al vechtend rolden ze van de dijk. Terwijl de onverlaat en twee compagnons het op een lopen zetten richting fort, bleef Buyst neergestoken en hevig bloedend ter plekke liggen en kon enkel zijn dood vastgesteld worden.⁶⁴ Adriaen Buyst werd begraven in de kerk van Hingene en op de plaats delict werd een hardhouten kruis geplaatst ter herinnering aan het misdadig gebeuren.⁶⁵ Josyne van Kerckhove werd zo voor de derde keer weduwe. Twee weken na de begraafing werden hun roerende goederen geveild. Belangrijkste items waren twee paarden en zeven runderen, een wagen, een paar Spaanse lederen stoelen, koperen kandelaars, een musket en een dure zwarte mantel die gekocht werd door Anthony Abovinia.

De weduwe oordeelde juist dat met zoveel kinderen van verschillende vaders, nog aangevuld met de erfgenamen van schepen Buyst,⁶⁶ na haar dood de verdeling van de eigendommen tot moeilijkheden zou leiden. Ze wenste daarom nu al een akkoord waarbij alles in rekening ging gebracht worden, zelfs het bruiloftskleed van 84 gulden voor haar dochter Marie Geerts toen die met Laureys Boye trouwde.⁶⁷ Verder kocht Josyne van Kerckhove zelf de 'Landuytes'-site voor 1.500 gulden, verminderd met de nog openstaande rente van 750 gulden ten voordele van Gillis Toebent.⁶⁸ Niet om er zelf te boeren, want eerst ging ze een halfjaar bij griffier Toebent logeren om daarna in te trekken bij haar zoon en toeverlaat Peeter Geerts in Wintam. De hofstede in Hingene verpachtte ze aan haar schoonzoon Laureys Boye, gewezen pachter van de Wintamse Canegemhoeve.⁶⁹ Die 'Landuytes'-site was kort daarvoor uitgebreid met een stenen kamer, kelder en een stal. Ook tegen de schuur was een woonkamer en de ramen van het oude huis waren opnieuw gepekt.⁷⁰

Laureys Boye en Marie Geerts probeerden van de uitbating van twaalf bunder, grotendeels in pacht,⁷¹ een succesverhaal te maken en leenden daarvoor bij diverse personen geld. Toen zij in september 1674 overleed en haar man met zeven kinderen achterbleef, werd een staat van goed opgesteld met als resultaat dat er meer schulden waren dan baten. De voogden verwierpen daarop de erfenis zodat de wezen niet belast werden met de helft van de schulden. Bijna 1.200 gulden kwamen nu op de nek van Laureys Boye terecht. Zowat de helft van dat bedrag moest hij nog als pachtgeld betalen aan zijn schoonmoeder. Minder grond pachten bracht enig soelaas. Gelukkig voor hem stierf Josyne van Kerckhove, eigenares van 'Landuytes', in oktober 1676 en kon hij met wat zijn kinderen erfden van hun grootmoeder nog even verder boeren.⁷²

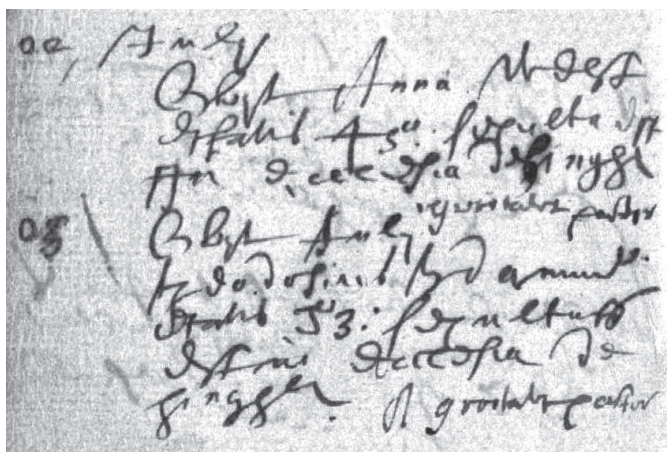
Josyne van Kerckhove werd in de kerk van Nattenhaasdonk begraven. Een bescheiden schenking aan het altaar van de H. Drievuldigheid in die kerk en 31 zielmissen moesten haar een plaats in de hemel bezorgen. Daarna gingen de erfgenamen aan de slag met de verkoop van de roerende goederen, de verdeling van de onroerende eigendommen en werd voorjaar 1677 de 'Landuytes'-site verkocht aan Dierick Van Damme.⁷³

De ambities van Dierick Van Damme en Anna Verelst

De nieuwe eigenaar was een flink eind in de dertig en telg uit een gegoede landbouwersfamilie toen hij op de openbare verkoop hoogsteieder werd. Op de eerste koopdag had hij de hofstede ingesteld voor 1.500 gulden en verhoogde dat bod direct met twintig verdieren. Op de definitieve koopdag kreeg hij tegenwerk van Peeter Toebent, maar kon besluiten met nog een verdier te stellen. Omdat hij de openstaande rente van 750 gulden overnam, moest hij, buiten de helft van de verkoopkosten, nog 804 gulden cash betalen en een dukaton als offer voor Onze Lieve Vrouw in de kerk van Hingene. Die rente van 750 gulden was echter via rentetransport overgedragen ten voordele van de Armentafel van Hingene.⁷⁴

Een half jaar later zagen Dierick Van Damme en Anna Verelst, dochter van de uitbater van Sint-Huybrecht, een buitenkans toen ze van Joos Verelst meerdere gronden en een hofstede in Wintam konden kopen, waarvoor ze geen contanten nodig hadden. Want al was de koopsom 4.000 gulden, dan namen ze voor 2.500 gulden de erop rustende renten over en voor de resterende 1.500 gulden verkochten ze een nieuwe rente ten voordele van Joos Verelst.⁷⁵ Of dit niet roekeloos was? Want op korte tijd zaten ze met een fikse jaarlijkse rente op een terug te betalen bedrag van 4.750 gulden en dat in een weinig standvastige periode vanwege de militaire invallen van Louis XIV, met als gevolg vele inkwartieringen, opeisingen, brandschattingen en daardoor erg fluctuerende grondlasten.⁷⁶ Zo waren de Hingense boeren over 1676 belast met 15,5 gulden per bunder terwijl twee jaar later slechts 1 gulden 7 stuivers moest betaald worden. Was het in 1682 nog 4 gulden, dan steeg de grondbelasting per bunder in 1691 tot 18 gulden, wat nog peanuts was tegenover de 30 gulden het jaar erna. Wie op zo'n momenten veel grond uitbaatte, zal het geweten hebben.

Dierick Van Damme koesterde, na het vertrek van huurder Laureys Boye half maart 1678, grote verwachtingen van zijn landbouwactiviteiten en ging maximaal 22 bunder, zo'n 29 hectare, bewerken, wat hem in het selecte gezelschap bracht van de grote uitbaters in Hingene. Wel werd hij erop gewezen dat de ovenbuur moest afgebroken worden, wat vroeger al eens was gevraagd. Naast het intense boeren overdag moet Van Damme 's avonds nog genoeg energie over gehad hebben, want het echtpaar Van Damme-Verelst werd gezegend met een dozijn kinderen waarvan twee tweelingen, wat toch bijzonder was en voor enige opwinding moet gezorgd hebben in het dorp, vol lof voor zo'n gezonde vrouw. Toch is Anna Verelst niet oud geworden, want ze overleed op 22 juli 1688, 45 jaar jong. Haar man stierf de dag erna. Beiden werden in de kerk van Hingene begraven. Voogden legden de eed af om voor de wezen te zorgen en er zat niets anders op dan de hofstede 'Landuytes' te verkopen.⁷⁷

Inschrijving in de parochieregisters van Hingene van het overlijden en begraving van Anna Verelst en Dierick Van Damme in juli 1688

De oude dag van Jan Baptist Wans

Gillis Van Damme was niet enkel voogd, hij was tevens curator van het sterfhuis Van Damme-Verelst. Vanaf november 1688 liet hij dan ook alle onroerende goederen openbaar voor de vierschaar van Hingene verkopen. Drie koopdagen waren nodig om voor de hoogste prijs de juiste koper te vinden. Kort na het doven van de kaars op de laatste koopdag werd Jan Baptist Wans door de schepenen gegoed als nieuwe eigenaar van 'Landuytes'.⁷⁸ Toch kon hij maar half maart 1689 zijn intrek nemen in de hofstede. Hij nam daarbij de rente van 750 gulden over en nog een andere van 84 gulden,⁷⁹ beide ten voordele van de Armentafel van Hingene.

Landschapsschilder en Antwerpenaar Jan Baptist Wans werd al uitgebreid besproken in eerdere Mededelingen.⁸⁰ Genietend van de rust in Hingene, in de nabijheid van zijn verwanten baljuw Maximiliaen en rentmeester Peeter Van Damme, en met zicht op het kasteel en de aanliggende boomgaard, heeft Wans toch maar kort plezier gehad van zijn laatste aankoop. Op Driekoningendag 1690 voelde hij zich ziek en ontbood de volgende dag de Puurse notaris Van Breedam om zijn testament te noteren. Daarbij liet hij, naast een aantal erfrenten met een kapitaalwaarde van 800 gulden, een perceel land van zo'n 3,5 hectare in de Groenstraat en ook de 'Landuytes'-site over aan de Armentafel van Hingene. Wat de volgende jaren nog invloed zal hebben op 'Landuytes' was de verplichting voor de Armentafel om 'eeuwigdurend' het kleine huisje op het erf met een lap grond gratis ter beschikking te stellen van twee arme, in Hingene geboren vrouwen, waarbij de Armentafel de eventuele herstellingen aan het huisje op zich moest nemen.⁸¹

Jan Baptist Wans stierf op 30 april 1690 en werd op het koor van de kerk van Hingene begraven. De gebroeders Van Damme waren zowel erfgenamen als testamentuitvoerders.

De Armentafel van Hingene en de eerste afsplitsing

De Armentafel mocht Wans dankbaar zijn met wat hen in de schoot werd geworpen, al viel het meer voor dat inwoners eigendommen schonken, waarvoor ze eeuwigdurende jaargetijden verwachtten met of zonder uitdeling van brood aan de arme dorpelingen. Maar Wans bepaalde tevens

wat er tegenover moest staan en indien zijn voorwaarden niet correct werden uitgevoerd, dan verviel de schenking en kwam alles toe aan de erfgenamen. Zo moest de Armentafel jaarlijks en levenslang 65 gulden betalen aan Wans' dochter, die in een Antwerps klooster zat. Maar toen soeur Marie Joanna Wans stierf in 1710 was men daarvan verlost. Het gezongen jaargetijde op of rond zijn sterfdag, met het luiden van de klokken en het geven van brood aan de aanwezige armen van Hingene, kreeg de toevoeging 'eeuwigdurend'. In 1724 werd het in ieder geval nog gedaan en schijnbaar vier decennia later ook nog.⁸² Het gratis laten wonen van twee arme vrouwen in het huisje was evenzeer een eeuwigdurende verbintenis, maar we merken dat de Armentafel het eind 18de eeuw verhuurde.

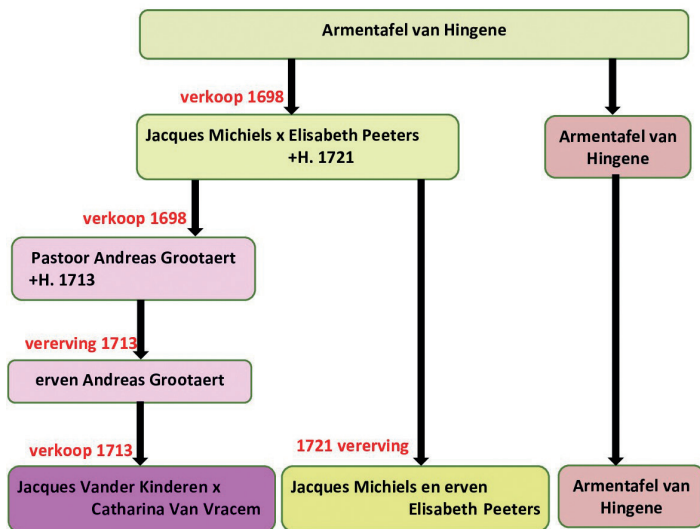
Het was smid Guilliam Van Damme die na het overlijden van Wans het huis, de stal en de groentetuin huurde op 'Landuytes'. Zijn echtgenote, Anna Catharina Van Huylendonck, was dienstmeid geweest bij Wans en was in het testament opgenomen. Maar al kort daarop was dit samen met rentmeester Peeter Van Damme, die het goed voor 48 gulden pachtte. Deze laatste moest ook de cijns van twee vaten koren vergoeden. Eind jaren negentig van de 17de eeuw waren Jan Baptist Van Damme, zoon van wijlen de rentmeester, tevens penningmeester van de polders in Hingene, en Peeter Wouters van den Nieuwenhuyzen de huurders.⁸³ Ofwel was het huis opgedeeld ofwel verbleven Peeter als Jan Baptist Van Damme in het huis en woonden de anderen eerder in de kamer tegen de stal of schuur.⁸⁴

In het najaar van 1697 oordeelden de beheerders van de Armentafel dat het beter zou zijn 'Landuytes' te verkopen en de opbrengst ervan om te zetten in renten, zodat ze elk jaar intresten zouden ontvangen terwijl het kapitaal gewaarborgd bleef. Extra troef was dat ze geen onderhoudskosten aan het goed moesten vrezzen. Bovendien werden bij verkoop de renten van 750 gulden en 84 gulden terug geactiveerd als ten laste van de nieuwe eigenaar en ten voordele van de Armentafel. Op hun rekwest ging ook de bisschop van Gent akkoord en het was H. Geestmeester Pauwels De Wachter die, samen met de pastoor, baljuw en schepenenbank de openbare verkoop in goede banen moest leiden. Uiteraard kon het huisje bestemd voor de arme vrouwen geen deel uitmaken van de verkoop, want dat zou in tegenspraak zijn met de uitdrukkelijke voorwaarde in het testament van Wans. Drie koopdagen, aangekondigd via kerkgeboden, gingen in De Swaene door. Op de eerste zitdag kreeg Joos van Moorter de palmslag voor zijn instel en verdiende daar zes gulden mee. Op de laatste koopdag, 14 januari 1698, werd Jacques Michiels aangewezen als koper voor 1.290 gulden. Zowel Van Moorter als Michiels zetelden trouwens als schepenen bij de verkoop.⁸⁵ Twee maand later werden Jacques Michiels en zijn echtgenote Elisabeth Peeters gegoed in 'Landuytes', maar toen al had bewoner Jan Baptist Van Damme een klacht ingediend bij de schepenenbank om als verwante van Wans de koop te calengieren 'uit naerhede', waaruit een rechtszaak volgde. Door toedoen van pastoor Andreas Grootaert kwam het tot een akkoord waarbij Van Damme afzag van zijn mogelijke rechten en zowel het testament van Wans als de verkoop en de goedenis van 'Landuytes' erkende.⁸⁶

Jacques Michiels, de pastoor en de Armentafel: zij aan zij

Pastoor Grootaert was eigenlijk betrokken partij, want hij had van nieuwe eigenaar Michiels een lap grond kunnen verwerven liggende in de 'Landuytes'-site.⁸⁷ In de transactie is enkel sprake van land, een gemet

groot – al werd met de opgave van oppervlaktes al eens meer gegoocheld – palende aan de hof van griffier Toebent, zuidwaartse buur van 'Landuytes', maar niet van gebouwen. Michiels kon die grond nog een jaar bewerken. De pastoor mocht de koopsom, zijnde 200 gulden, laten staan om daarmee de intrest te betalen op de rente van 750 gulden à rato van zijn deel in 'Landuytes'. De kerkcijzen van anderhalf vat koren en zes stuivers kwamen wel ten laste van hem. Bovendien behield Michiels het voorkeepsrecht bij een toekomstige verkoop van dit perceel.

Het eigenaarsverloop tussen 1691 en 1722

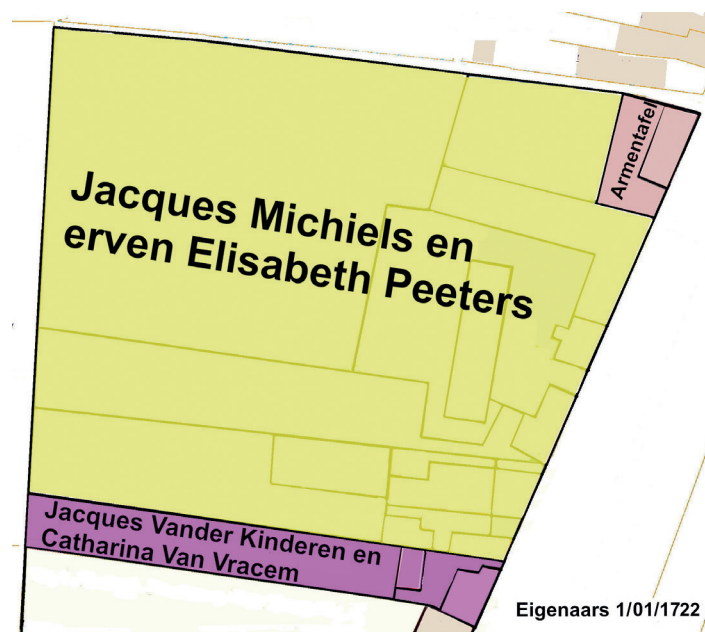
Jacques Michiels nam niet onmiddellijk zijn intrek in het huis op 'Landuytes', want bewoonde niet zo ver van de Wiel de hofstede van wijlen Jan Parijs. Hij was immers in 1681 getrouwd met Elisabeth Peeters, de weduwe van Parijs. Peeter Wouters van den Nieuwenhuysen bleef daardoor nog een tijdje huurder, kort opgevolgd door Elisabeth Van Damme. Pas in 1707 vestigde het echtpaar Michiels-Peeters zich op de 'Landuytes'-site.⁸⁸ Gedurende jaren baatte hij een goede veertien bunder uit, waarvan 40% in eigendom, met gronden op de Kleine en Grote Kouter, in Aubroek, Schelland en Ruipenbroek.

Michiels was opgegroeid in een nieuw samengesteld gezin avant la lettre, want na het overlijden van zijn vader, die hij eigenlijk niet gekend had, was Jenneken Magnus, zijn moeder, hertrouwd met Nicolaes Van Damme. Toen die gestorven was, deed ze het nog eens over met Gillis Verheyen. Die laatste was er klaarlijkkelijk teveel aan, want toen op Lichtmis 1676 de jonge twintiger Jacques Michiels 's avonds met zijn stiefvader de herberg van Adriaen De Cock verliet, moet er wat gebeurd zijn. Iedereen wist dat die twee elkaar niet konden luchten en die dag was er al een handgemeen geweest tussen hen. In ieder geval, Verheyen was die avond niet thuis gekomen en toen vier dagen later nog altijd niets van hem gehoord was, vreesde men het ergste en dat Michiels hiermee iets te maken had. De meiers van Hingene verzochten dan ook de aanhouding van de jongeling omdat gevreesd werd dat hij zou vluchten.⁸⁹

Toch genoot hij later waardering, was jarenlang schepen van Hingene, leenman in het leenhof en erflaat van Sint-Rombouts, kerkmeester en H. Geestmeester en deken van de Sint-Sebastiaensgilde. Toen in 1687 de beuk van de Sint-Stefaankerk vergroot werd, was hij één van de vijftien parochianen die naar best vermogen beloofden bij te dragen. Zijn 25 gul-

den staken uiteraard sterk af tegen de 1.000 gulden van graaf d'Ursel of de 200 gulden van rentmeester Van Damme.⁹⁰ Bij het akkoord met de intendant van graaf d'Ursel om de Dries grotendeels in het kasteeldomein op te laten gaan, was hij een van de ondertekenaars. Met Elisabeth Peeters had hij drie kinderen, onder wie Marie die in 1707 met Andreas Landuyt trouwde. Het was wegens die heuglijke gebeurtenis dat Michiels verhuisd was naar 'Landuytes' en de hofstede Parijs overliet aan zijn kersverse schoonzoon Andreas Landuyt.

De site 'Landuytes' bestond vanaf 1698 uit drie delen: een stukje voor de Armentafel, een groot perceel als eigendom van Michiels en een kleiner stuk voor de pastoor. Was pastoor Grootaert zinnens op zijn pas verworven grond een huis te bouwen voor zichzelf? Als hij dit al in gedachte had, dan veranderde zijn opinie toen hij een jaar later, iets meer richting kerk, grond kreeg van Jan Baptist Van Damme, waarop Grootaert een prachtige woning bouwde: 'Da paCeM H ChrIste'.⁹¹ Eerwaarde heer Grootaert bezat trouwens nog meerdere gronden in Hingene, die na zijn dood in 1713 alle verkocht werden door zijn erfgenamen. Ook de grond op 'Landuytes', die al die tijd verhuurd was en waarop Jacques Vander Kinderen een huis had gebouwd, veranderde van eigenaar. Voor een luttel 150 gulden waren dat de genoemde Jacques Vander Kinderen en zijn vrouw Catharina Van Vracene, dikwijls vermeld als Van Vracem. Vreemd genoeg is in de verkoopakte slechts sprake van een kwart gemet, zo'n 11 are, ten overstaan van een gemet vijftien jaar daarvoor. De nieuwe eigenaars moesten zich tevreden stellen met de afgemeten oppervlakte en een haag planten op de scheiding met het erf van Jacques Michiels. Bovendien nam deze laatste zowel de rente van 750 gulden als de cijns van anderhalf vat koren voor de Armentafel volledig op zich. Enkel de cijns van zes stuivers kwam ten laste van Vander Kinderen. Was er dan toch een overeenkomst bedisseld tussen Jacques Michiels, de erfgenamen Grootaert en misschien ook wel Vander Kinderen om zo tot een nieuwe perceelsgrens te komen zonder zijn voorkeepsrecht aan te spreken? De rente van 750 gulden zou Michiels in 1717 kwijten.⁹²

'Landuytes' in 1722 met aanduiding van de eigenaars (afgezet op de perceelindeling en de grondplannen van de gebouwen in 1835)

Jacques Vander Kinderen was metselaar van beroep en deed al eens herstellingswerken aan het kasteel en andere huizen van graaf d'Ursel, maar leverde evengoed lakmoes voor het witten van de kamers in het kasteel. Hij overleed in 1741 en zijn oudste zoon, Guilielmus, liet zich als voogd wettigen over de nog minderjarige kinderen.⁹³ Het echtpaar bezat nog een huis in dezelfde straat, waar de weduwe ging wonen. De woning op 'Landuytes' werd verhuurd aan Francies Toebente en echtgenote Joanna De Sutter.

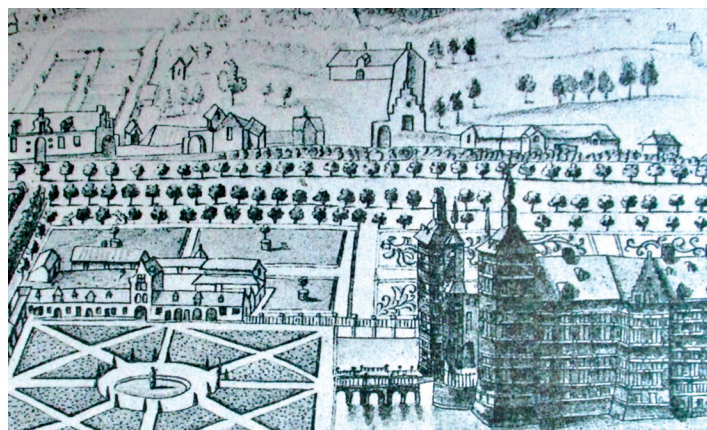
Boer zoekt 'jonge' vrouw of omgekeerd?

Elisabeth Peeters overleed in de herfst van 1721 en kreeg haar laatste rustplaats in de kerk van Hingene. Qua gronduitbating beperkte de bijna zeventigjarige Jacques Michiels zich tot een goede vier bunder, maar vond zijn gading in een huwelijk met Marie (Van) Wesemael, pas veertig lentes jong. Waarbij zijn kinderen denkkelijk de wenkbrauwen fronsten. Zij was nog geen vijf maand weduwe van haar eerste man, Gillis Hermans, die ook al twintig jaar ouder was dan haar.⁹⁴ Bij de liquidatie van het sterfhuis Hermans moest Michiels 180 gulden ophoesten voor zijn vrouw, onder andere voor haar gouden en zilveren ringen.⁹⁵ Drie zomers lang vormden ze een echtpaar, tot ook Jacques Michiels zijn plaats kreeg onder de kerkvloer.⁹⁶ Met een aan de kerkfabriek geschonken dagwant land werden hij en zijn eerste echtgenote Elisabeth Peeters jaarlijks herdacht met een jaargetijde. Een deel van zijn onroerende goederen werd gekaveld tussen de erfgenamen,⁹⁷ maar zeker niet 'Landuytes', waarop Marie Van Wesemael het vruchtgebruik claimde. Zoals naar gewoonte bij een sterfgeval werd de inboedel openbaar ten gelde gemaakt, waarvan de weduwe een deel inkocht. Ook de drie gouden ringen, een gouden kruis en het zilveren bestek waren voor haar.

Marie, de nog in leven zijnde dochter van wijlen het echtpaar Michiels-Peeters, en de kinderen uit de twee huwelijken van haar in 1725 overleden zus Joanna waren de erfgenamen van Jacques Michiels en diens eerste vrouw. Marie was gehuwd met Andreas Landuyt en Joanna was getrouwd geweest met Gillis De Keersmaecker en Jan De Wachter, met kinderen van beiden. Op de landen van Jacques Michiels, die aan de wezen toekwamen, genoot Marie Van Wesemael echter het vruchtgebruik voor de helft.⁹⁸ Marie Michiels stierf in oktober 1730 en Andreas Landuyt hertrouwde met de Oppuurse Marie De Vos. Omdat het merendeel kinderen Landuyt-Michiels minderjarig was, beheerde voogd Jan Meeus, echtgenoot van oudste dochter Elisabeth Landuyt, de nalatenschap van hun moeder.

Een beeld van 'Landuytes' anno 1716

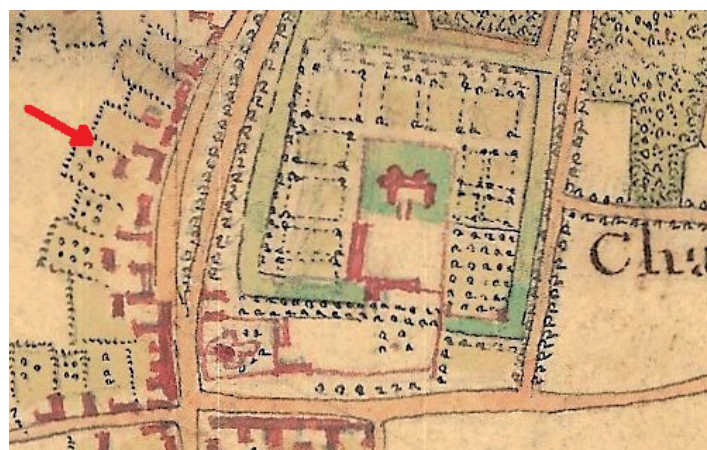
Hoe het uitzicht van de gebouwen op de site evolueerde is bij gebrek aan afbeeldingen doorheen de tijd moeilijk in te schatten. Ook qua kaartmateriaal is het aanbod erg beperkt en de gekende kaarten zijn niet ouder dan midden 18de eeuw. Bovendien blijft de vraag hoe correct ze zijn wat betreft de inplanting van de gebouwen. Franse militaire cartografen tekenden in 1745-1748 een wel vrij gedetailleerd overzicht van de wegnis met een voorzichtige weergave van soorten bebouwing – de open ruimte van de kouters tegenover de meer gesloten indeling van de broekgronden – met landmarken als kerken en windmolens, gekend als de Villaretkaart. Twee

Detail uit de tekening van Guillaume De Bruyn (circa 1716) met achteraan de Dorpsstraat met 'Landuytes'

decennia daarna deden militaire landmeters onder leiding van graaf Ferraris, schoonzoon van hertog d'Ursel, dat nog eens over voor het Oostenrijkse staatsapparaat. Wel zou de kadastrale atlas van Gigault ons een exacte inplanting van de woningen en bijgebouwen rond 1800 kunnen geven, maar die blijft tot heden spoorloos.

Langs de andere kant hebben we wel een tekening van Guillaume De Bruyn, een Brussels landmeter-architect en controleur van de stadswerken, die het kasteel en omliggende in beeld bracht circa 1716.⁹⁹ Het lijkt ons een vrij correcte weergave in vogelperspectief met zicht vanuit het zuidoosten met op de voorgrond het kasteel met neerhof en omliggende tuinen en plantsoenen. Al wat verderaf ligt is minder sterk geaccentueerd en zal dus minder accuraat zijn uitgewerkt. Alhoewel, we krijgen toch veel details te zien, al komen ze qua perspectief soms raar over. Zoomen we in op de Dorpsstraat dan zien we uiterst links het huis 'Da Pacem H Christie' gebouwd door pastoor Grootaert. Ernaast is het gebouwencomplex van griffier Toebent. Dan is er de site 'Landuytes' met het huisje van Jacques Vander Kinderen en de hofstede, toen nog bewoond door het echtpaar Michiels-Peeters, met naast het poortje en dwars op de straat het vermoedelijk stenen woonhuis met trapgevel. Aansluitend rechts van het muurtje zijn denkkelijk de kamer en de stallingen en de schuur, al is dit deel wel erg vreemd getekend. Ondanks de verticale scheidingslijn in gevel en dak lijkt het erop dat dit langgevelgebouw in zijn geheel aan de straat grenst. Uiterst rechts het huisje van de Armentafel.

Detail van Hingene-Dorp op de Villaretkaart (1745-1748) met links de gebouwen langs de Dorpsstraat, waaronder die van 'Landuytes' (©IGN, Paris)

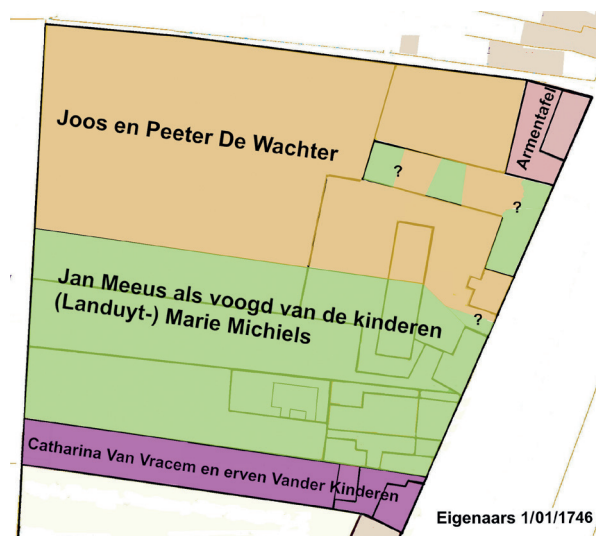
Bekijken we echter de Villaretkaart van drie decennia later, dan ziet het ernaar uit dat de schuur dwars op de stal staat met nog een achterliggend gebouw. Dan zouden we er kunnen vanuit gaan dat de inplanting van het woonhuis, gelijk aan wat we nu als positionering ervaren, al voor 1745 is gebeurd. Of heeft de landmeter lukraak in het rood wat gebouwen aangegeven, idem aan zijn vreemde weergave van de kasteelcontour?

Joos De Wachter als deeleigenaar

Vruchtgebruikster Marie Van Wesemael was intussen niet blijven treuren en vond troost bij Joos De Wachter, met wie ze in de zomer van 1727 voor het altaar stond. Naast het vruchtgebruik lukten ze erin om een deel van 'Landuytes' te kopen van de erfgenamen De Keersmaecker, zijnde de kinderen van wijlen Joanna Michiels uit haar huwelijk met Gillis De Keersmaecker. De site, minus de percelen van Vander Kinderen en de Armentafel, bleef dus in onverdeeldheid, waarvan de helft in bezit was van de erven Marie Michiels, 4/10de nu als eigendom van De Wachter-Van Wesemael en 1/10de in handen van Peeter De Wachter, ook een weeskind van Joanna Michiels en waarover Van Wesemaels eega Joos De Wachter voogd was. Marie Van Wesemael overleed in februari 1743, kreeg haar graf in de kerk met bovendien een gezongen jaargetijde en de Mechelse kapucijnen werden vergoed voor twintig missen van requiem. Joos De Wachter, als houder van het sterfhuis, liet de waarde van de hofstede schatten en een inventaris opstellen waaruit bleek dat er meer schulden waren dan baten.¹⁰⁰ Hij werd ook geconfronteerd met het feit dat het deel van zijn gestorven echtgenote overging naar een resem erfgenamen Van Wesemael. Een wrange meevaller was het dat hij die erfgenamen nog kon uitkopen, zodat hij terug 4/10de van de hofstede op 'Landuytes' bezat.¹⁰¹ Wat enigszins zijn smart kon verzachten, was dat hij met Josyne Van Hoek een nieuwe vrouw in bed vond.

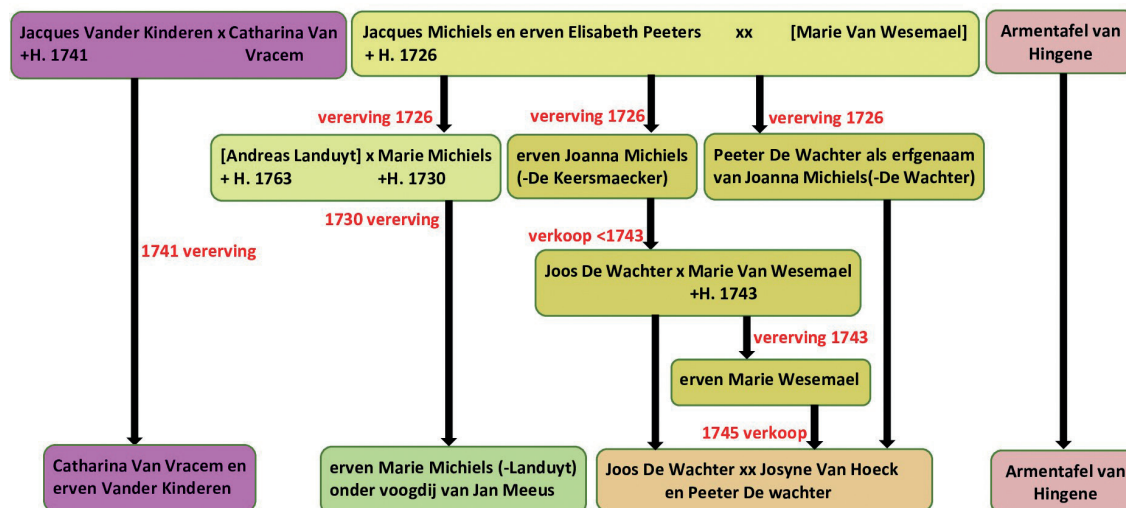
De tijd was nu rijp om de hofstede op de site te kavelen, een moeilijke kwestie tussen enerzijds Joos en Peeter De Wachter en anderzijds Jan Meeus die als voogd de belangen van de kinderen van wijlen Marie Michiels en Andreas Landuyt behartigde. Het was niet alleen moeilijk, het was tegelijk ingewikkeld – toch voor ons – als we de opdeling lezen. Kavel A betrof de voorvloer en de kamer met kelder en zolder, zover als deze kamer ging, voorts de helft van de grond in het zuiden en ook nog de stalling en het

wagenhuis ten noorden van het huisje, bewoond door Peeter Vercouteren, alsook in de schuur de dorsvloer en een ruimte in het westen en een in het oosten. Dit kavel ging naar Jan Meeus als beheerder voor de kinderen Landuyt-Michiels. Kavel B bestond uit de andere delen van het huis, zijnde een kamer en keuken met de aftrek en de oven tegen het noorden met de helft van de grond in het noorden, aangevuld met het huisje 'Vercouteren', gelegen tegen de straat met het toilet en het varkenskot, scheidende tegen de hoekstijl van de stal uit kavel A met de dorsvloer en een ruimte tegen het westen en een naast het oosten tegen het westen van de gehele schuur (sic). Dit kavel was voor Joos en Peeter De Wachter.¹⁰² Een eenvoudige schets had hier op zijn plaats geweest. We vermoeden dat het ongeveer zo moet geweest zijn:

'Landuytes' in 1746 met aanduiding van de eigenaars (de verdeling in de stal en schuur is onduidelijk alsook de toegang tot het erf)

Zelf baatte Joos De Wachter slechts een bunder uit in 1746, idem als de volgende jaren tot hij circa 1760 kwam te overlijden. Zijn weduwe bleef op 'Landuytes'. Andreas Landuyt was na de opdeling van de site in 1745 op zijn hofstede nabij de Wiel blijven wonen, maar werd wel belast qua uitbating voor de helft van de hofstede op 'Landuytes'. Toch lijkt het er sterk op dat hij zes jaar later verhuisd is naar 'Landuytes' en daar samen woonde met zijn jongste kinderen.¹⁰³

Het eigenaarsverloop tussen 1722 en 1746

Verder doorheen de 18de eeuw

De grootste opsplitsing vond plaats in het derde kwart van de 18de eeuw. Enkel het perceel met de tuin en het huisje van de Armentafel bleef onaangetoerd. Wel werd het verhuurd in plaats van gratis ter beschikking te stellen,¹⁰⁴ aan 30 gulden per jaar nog wel. In 1777 was dit aan Joseph Vander Kinderen.¹⁰⁵

Het uiterst zuidelijke perceel werd in 1756 eigendom van Joanna Catharina Vander Kinderen en haar man Joseph Coomans, nadat het op 600 gulden was geschat inclusief de fruitbomen.¹⁰⁶ (zie 'Eigenaarsverloop' pag. 40.) Huurder Francies Toebente verhuisde het jaar erop naar een woning net voorbij 'Landuytes' richting Dries zodat het echtpaar Coomans-Vander Kinderen er zijn intrek kon nemen. Nog altijd werd de kerkcijs van 6 stuivers betaald. Een paar jaar later ging het echtpaar een lening aan en stelde hun grond met daarop twee huizen als onderpand.¹⁰⁷ Achteraan in de hof aan de Schuttershofwegel moet dus ofwel al een huisje bestaan hebben ofwel bouwde of timmerde het echtpaar dit kort na 1760 en moest daarvoor het geleende geld dienen. Maar was dit nog wel hetzelfde huis waarnaar een kwarteeuw later in een staat van goed gerefereerd wordt en omschreven als 'het nieuw gebouwde huis'?'¹⁰⁸

Via een openbare verkoop aanvang 1773 werd op dit zuidelijke perceel de tuin met stal en steenput en de woning gelegen aan de Dorpsstraat verkocht, met als nieuwe eigenaars koster Judocus Frans Van Laeken en Joanna Catharina Toebent, al kwam het maar vrij in maart 1774.¹⁰⁹ Coomans en zijn echtgenote bleven dus nog een jaartje in dit huis wonen en betaalden daarvoor huur aan de nieuwe eigenaars. Denkelijk waren er nog werken bezig aan hun nieuwe woning achteraan in de hof tegen de Schuttershofwegel.¹¹⁰ Joseph Coomans was schipper. Meermaals voer hij in opdracht van hertog d'Ursel met zijn poonschuit gevuld met hooi vanuit Hingene naar Brussel. Aanvang 1775 werd zijn vrouw Joanna Catherina Vander Kinderen door de burgemeester en schepenen gepolst om als 'vroedvrouw' de hoogzwangere vrouwen bij te staan in Hingene, waartegenover een jaarlijkse vergoeding stond van 54 gulden. Nadat twee licentiaten in de geneeskunde, dokter Smet uit Bornem en medicus Lopez uit Rupelmonde, haar gunstig beoordeelden, en nadat de pastoor van Hingene een schriftelijke verklaring toevoegde over haar bekwaamheid en haar religieuze ingesteldheid, mocht ze na eedaflegging aan haar functie beginnen.¹¹¹

Joanna Catherina Vander Kinderen overleefde haar man nog vele jaren in dat huisje. Alleen weten we niet waar en wanneer zij stierf. In de Hingense volkstelling van 1796 wordt ze niet vermeld en vanaf 1795 was het haar dochter Marie Coomans die als vroedvrouw optrad. Duidelijk is wel dat haar huis en grond aan de Schuttershofwegel in 1794 overging op Joannes Teugels (zie 'Eigenaarsverloop' pag. 42), die toen ook al eigenaar was van de woning op hetzelfde perceel tegen de Dorpsstraat.¹¹²

Judocus Frans Van Laeken was naast koster ook een fijnzinnig schilder.¹¹³ Zo vernieuwde hij aan het brughuis in Eikevliet het hertogelijk wapen d'Ursel en schilderde rond het blazoen een gouden keten van het Gulden Vlies, omdat Charles hertog d'Ursel in 1771 als ridder opgenomen was in die roemrijke orde.¹¹⁴ En met zijn penseel versierde hij de mutsen en schouderriemen met de wapens d'Ursel en d'Arenberg toen Wolfgang-Guillaume graaf d'Ursel en zijn echtgenote op 24 juni van datzelfde jaar

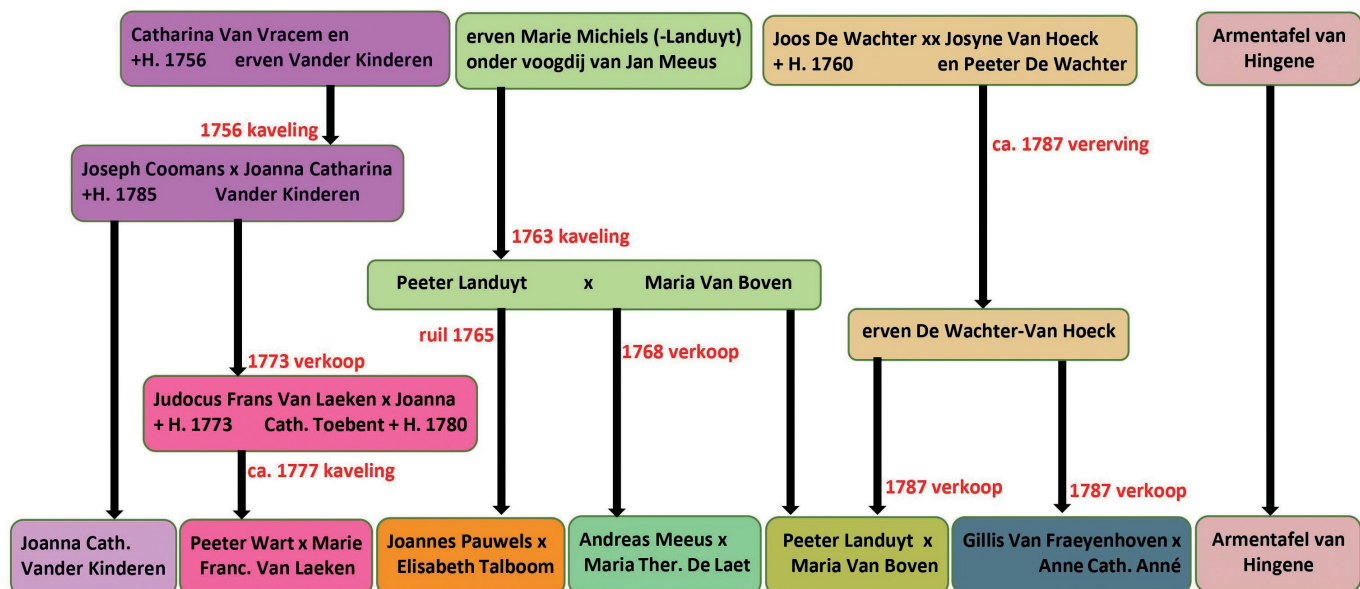
bij hun plechtige intrede in Hingene feestelijk ontvangen werden door de dorpelingen. Als bedanking schonk de hertog een gouden schoteltje en twee tinnen voorwerpen als prijzengeld. En hij betaalde ook de tonnen bier die afgedronken werden bij de 'cavalcade der huzaren'.¹¹⁵

Koster Van Laeken had een dochter, Marie Françoise, die na een jaar huwelijk al weduwe was van Joos Wauters, maar ook zwanger, en vijf maand na de begrafenis hertrouwde met Peeter Wart. Die Joos Wauters was daarvoor wel al met iemand anders getrouwd geweest en daarvan was nog één dochter in leven, Theresia Catharina Wauters. Marie Françoise Van Laeken en Peeter Wart kwamen in het bezit van het huis na het overlijden van haar vader door een kaveling circa 1777. Hij was schipper en bij hen woonde ook nog een schippersmaat, Franchois Mercx uit Bornem, wiens gedrag echter zodanig te wensen overliet, dat de schepenen hem in een lijst opnamen van personen van 'quaet gedragh' voor stelen, vechten en het lastig vallen van voorbijgangers. Ze rekenden erop dat deze belhamels ofwel vrijwillig of anders gedwongen voor zes jaar dienst zouden nemen bij het leger.¹¹⁶

Peeter Wart en zijn vrouw maakten heel wat schulden, hoofdzakelijk door het niet terug betalen van geleend geld. Verzoekschriften om beslag te leggen op hun woning waren in de periode 1788-1791 dan ook voortdurend aan de orde.¹¹⁷ Eveneens omdat na het overlijden van Joos Wauters het sterfhuis, wat een behoorlijke som betekende met heel wat goud- en zilverwerk en een boot van bijna 2.000 gulden, omgezet was in een obligatie ten laste van Peeter Wart en Marie Françoise Van Laeken.¹¹⁸ Ook die obligatie was nooit afgelost. Voordochter Theresia Catharina Wauters, die in de zomer van 1791 op trouwen stond met Joannes Teugels, wenste genoegdoening. Een openbare verkoop van de woning bleef de enige oplossing. Denkelijk was het huis in orde, want er werd door menig Hingenaar op geboden, maar uiteindelijk werd het de eigendom van Theresia Wauters en haar man, schoenmaker Joannes Teugels.¹¹⁹

Na het overlijden van Andreas Landuyt in 1763 werden de onroerende goederen Landuyt-Michiels in zeven delen gekaveld. Kavel C omhelsde de helft van 'Landuytes' – wel te verstaan zonder het deel van de Armentafel en het perceel van Vander Kinderen – met een waarde van 1.100 gulden. Door lottrekking werd het toebedeeld aan de weeskinderen van wijlen Marie Landuyt en Guiliam De Vos, maar direct geruild tegen het perceel van hun oom Peeter Landuyt.¹²⁰ Al in 1765 liet Peeter Landuyt zuidwaarts een deel, zo'n 50 roeden of circa 15 are, over aan Joannes Pauwels (zie kadastrale schets pag. 41). Het ging niet om een verkoop maar om een ruil, waarbij Landuyt een gemet of 44 are aan de Moorterbos op de Grote Kouter verkreeg. De akte vinden we niet, maar de ruiling staat vermeld in de zetboeken. Omdat de oppervlakten zodanig verschillen, is het zo goed als zeker dat op het 'Landuytes'-perceel nog een woning stond.

Die Joannes Pauwels was dan al bijna een zestiger.¹²¹ Over hem weten we weinig. Nochtans komt hij veelvuldig voor in koopakten als gevolmachtigde en hij moet dus een vertrouwenspositie ingenomen hebben bij vele dorpelingen. En ook bij gegoede en zelfs adellijke Antwerpse families als de Bosschaert-van den Branden en instellingen als de Sint-Bernaertsabdij. In 1793 verkocht hij twee deeltjes van zijn erf oost- en westwaarts van zijn woning, met daarop twee muurtjes, aan zijn stiefzoon Peeter Hamelincx. Deze mocht een woning bouwen tegenaan de Dorpsstraat (in 1835: A514; zie kadastrale schets pag. 42) en tot tegen de huisgevel van Pauwels, maar

Het eigenaarsverloop tussen 1746 en 1789

moest dan wel de drie ramen in die gevel dicht laten metselen. Ten westen van het huis van Pauwels was dan zijn tuin (in 1835: A511) en waarop Hamelincx een stal zou bouwen. De koper verwierf het recht om te voet of met de kruiwagen naar zijn hof te gaan en terug.¹²²

Bij de gedwongen lening 'l'emprunt forc e', opgelegd door de Franse overheid eind 1795, werd citoyen Joannes Pauwels hoog gequoteerd. Eerst werd hij nog ingeschreven voor een bedrag van 2.000 livres, dat verhoogd werd naar 4.000 livres, te betalen in klinkende munt. Waardoor we hem onder de goeuden van Hingene mogen rekenen.¹²³ Toen Joannes Pauwels in 1798 overleed, bracht de openbare verkoop van de inboedel nochtans niet veel op, in totaal slechts 356 gulden.¹²⁴ De gronduitbating beperkte zich tot zijn erf en mogelijk haalde hij zijn inkomsten uit handelspraktijken. In zijn laatste levensjaren was Elisabeth Talboom zijn eega, die al weduwe was van Emmanuël Maximiliaan Hamelincx. Zij behield het vruchtgebruik. De gezamenlijke erfgenamen van Joannes Pauwels, die zowel in Hingene als Brussel als Opdorp woonden, en ook Elisabeth Talboom verkochten in januari 1800 het huis met schuur, stal en aanhorigheden en het erf voor 3.278 francs aan Corneel Pauwels en Isabella Francisca Wauters, die er hun intrek namen.¹²⁵

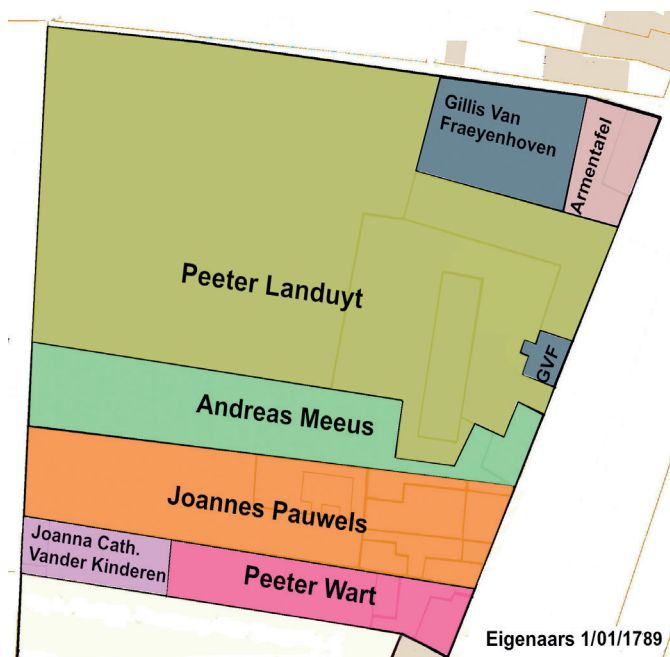
Drie jaar na de overdracht van dit ruime perceel aan Joannes Pauwels, in 1768 dus, vond nog een transactie van bijna 9 are grond plaats. Andreas Meeus, petekind van wijlen Andreas Landuyt, had er 265 gulden voor over, bedrag dat pas vijf jaar later werd afbetaald. Ook hierbij ging het om een merkwaardig grondplan. Hieraan werden wel voorwaarden gesteld: aan het werkhuis mocht Landuyt, en na hem zijn erfgenamen, hun hout, stro en gereedschappen plaatsen en de koper mocht niet achteruit bouwen om geen licht af te nemen van het huis van Peeter Landuyt. Het huis en werkhuis, palende aan de Dorpsstraat, zijn later bij het kadaster gekend als A509. Via een smalle strook kon de nieuwe eigenaar vanuit zijn huis naar de tuin.¹²⁶ Vreemd genoeg werd de goedenis pas in 1794 geregistreerd. Andreas Meeus verdiende zijn boterham als timmerman en bewerkte daarom enkel zijn tuin.

Joos De Wachter was dan wel in 1760 overleden, maar zijn weduwe Josyne Van Hoeck bleef op 'Landuytes', tot ook zij stierf zonder kinderen, maar

wel met 35 erfgenamen, die hoopten meer dan iets te ontvangen. Met gevolmachtigd procureur Charles Joseph Toebente organiseerden ze eind 1787 een openbare verkoop met recht van verdieren in de Hingense herberg De Croon.¹²⁷ Het betrof vier kopen, waarvan kopen 2 en 3 delen van 'Landuytes' waren. In de verkoopvoorwaarden werd gestipuleerd dat elk verdier een waarde had van drie gulden waarvan twee derde ten voordele van de verkopers en een derde als beloning voor de verdierensteller. De bidders moesten uiteraard een borg aanduiden.

Koop 2 werd omschreven als: een hofstede bestaande uit een kamer, keuken, aftrek, voorvloer en oven met het erf, scheidende van het huis en erf van Peeter Landuyt met de kamermuur en de haag achter dit gebouw, verder nog een schuur en stal westwaarts van de schuur van Peeter Landuyt. Volgt dan nog de ingewikkelde grensomschrijving van het erf tussen de gebouwen.¹²⁸ Als lasten werden de helft van de gekende korencijnzen aan de Armentafel en de kerk van Hingene aangehaald. In deze koop zat ook nog het land noordwaarts palende aan de kerkwegel. Een extra voorwaarde was dat buur Landuyt bij noodzaak zijn 'messinck' mocht laten afwateren via een greppel naar de mestvaalt van deze koop. Daartegenover stond dat de koper van dit pand recht had om water te putten uit de waterput op het erf van Landuyt. Ook Andreas Meeus genoot trouwens dat voorrecht. Jacobus Ann e bood op de eerste koopdag direct 1.850 gulden en stelde bovendien zestig verdieren. Francis Jacobs werd aanvaard als zijn borg. Maar op de tweede koopdag werd met slechts 1 extra verdier Peeter Landuyt de uiteindelijke koper. Merkwaardig is dat ook hij Francis Jacobs aanduidde als zijn borg en nog opvallender is dat felle insteller Ann e, al had hij als verdierenpikker zestig gulden verdiend, zweeg. Dat ruikt naar onderlinge afspraken.

Koop 3 bestond uit een erf met een huisje tegen de Dorpsstraat en de hof, palende aan de kerkwegel en de Armentafel. Ook de koper van dit pand mocht water putten uit de steenput van Landuyt, mits tussenkomst bij eventuele herstellingen en had recht van overgang met de kruiwagen vanaf zijn huisje tot aan zijn hof. Deze koop werd ingesteld door Francis Jacobs voor 572 gulden, waarna hij die nog met 25 verdieren verhoogde. Gillis Van Fraeyenhoven, zoon van Jan, deed er zeven verdieren bij en op de tweede koopdag stelde hij nog eens achttien verdieren, in de verwach-

'Landuytes' in 1789 met aanduiding van de eigenaars

ting dat niemand nog zou opbieden. Hij bleef dan ook definitief koper.

Peeter Landuyt deed hiermee een goede zaak. Nadat hij in 1763 bij de kaveling eigenaar was geworden van een deel van 'Landuytes' en kort erop zuidwaarts gronden had overgelaten aan Joannes Pauwels en Andreas Mees, vergrootte hij nu zijn boerderij naar het noorden toe, als een eerste samenvoeging naar wat 'Landuytes' ooit was geweest. Peeter Landuyt was al bijna twintig jaar getrouwd met Maria Van Boven uit Puurs en ze hadden intussen vier kinderen. Zijn landbouwactiviteiten bleven beperkt tot een goede vier bunder. Bij de telling van het rundvee in 1779, omwille van de veepest, had hij drie koeien en twee vaarzen op stal, wat meer was dan de mediaan bij de 275 Hingense veehouders.¹²⁹ Toen het Ancien Régime op zijn laatste benen liep, werd hij nog schepen van Hingene. Zo was hij in mei 1791 door hertog d'Ursel voorgesteld om de eed af te leggen, wat hij dan ook deed. Eind december 1792 werd dit even 'on hold' gezet toen in Hingene voorlopige vertegenwoordigers gekozen werden om beleid te voeren en 'à la française' hun dagtekening op hun resoluties begonnen met 'eerste jaer der belgijsche republiek', zichzelf voorstellend als 'de provisionele representanten van het vrije volk der prochie en jurisdictie van Hingene'.¹³⁰ Vrij was toch wel een ietwat beladen woord in deze bezettingstijd. Enkele weken later lieten ze niet meer van zich horen en was het bestuur terug op de oude leest geschoeid. Maar eens de Fransen het hier vanaf de zomer 1794 voorgoed te zeggen hadden, onderging Landuyt evenzeer 'l'emprunt forcé' waar hij voor 1.000 livres werd gequoteerd, net als hun opesingen voor de levering van haver en aardappelen.¹³¹

Wie hier woont

Vanaf de Franse Tijd trok de burgerlijke overheid het laken naar zich toe wat betreft de registratie van personen en gezinnen. De volkstelling van het jaar IV, in Hingene uitgevoerd in maart 1796, was opgelegd uit politieke overwegingen met een controlerende inslag. Omdat door de 'wet op de binnentucht der gemeenten' de burgers aansprakelijk gesteld konden

worden voor wat misliep aan ordehandhaving in hun gemeente, moest men die inwoners kennen en daarom werden ze opgetekend in lijsten, wijk per wijk, straat per straat.¹³² De plaatselijke 'ambtenaren' kregen een voorbeeld hoe ze dit konden aanpakken en volgden in hun notities het traject door de gemeente dat al bijna twee eeuwen werd gebruikt in de zetboeken. Voor Hingene-Dorp was dat beginnend in de Groenstraat over de Dorpsstraat en het Dorp, enzovoort tot in de Eeckstraete om daarna verder te gaan naar Nattenhaasdonk en Wintam, Klein-Mechelen en Eikevliet.

Op het meest zuidelijke perceel van 'Landuytes' tegen de Dorpsstraat woonden schoenmaker Joannes Teugels en Theresia Wauters met hun twee kinderen. In het 'stenen' huisje tegen de Schuttershofweg woonden huurders. Wie dat in 1796 was, is ons onduidelijk, maar in 1802 woonde François Pirllet er en in 1828 waren het Elisabeth De Lathouwer, weduwe van Joannes Nepomucenus Pancko, en Jan Baptista De Kock.¹³³ De naaste burens van Teugels waren, op het perceel waar nu restaurant De Messinc gevestigd is, de 89-jarige Joannes Pauwels met zijn jongere vrouw Elisabeth Talboom. In het aanpalende huisje tegen de straat verbleef het jonge koppel Peeter (H)Amelincx en Anna Catharina Thys. Hij verdiende de kost als kleermaker. Timmerman Andreas Meeus en zijn vrouw Theresia De Laet waren de volgende in de rij.¹³⁴ Meer achterin woonden landbouwer Peeter Landuyt met Marie Van Boven met hun twee zonen Joseph en Frans en dochter Elisabeth. Mogelijks werd een deel van hun huis verhuurd aan ouderling Louis Suykens en Marie Therese Pauwels. In de woning tegen de straat en palende aan de stal van Landuyt noteerde men gezin nummer 58, zijnde Gillis Van Fraeyenhoven en Catharina Anné. En uiterst noordelijk zou het best kunnen dat het huis van de voormalige Armentafel, nu het Weldadigheidsbureel of Bureel van Welzijn, al opgesplitst was in twee woningen, met in het ene de alleenstaande naaister Joanna Toebente en in het andere schoenmaker Francies Van den Bossche en echtgenote Spiessens. Besluitend kunnen we stellen dat wat de 'Landuytes'-site betreft de bewoners overwegend de eigenaars waren. Maar ook dat onder hen slechts één iemand actief bezig was met landbouw.

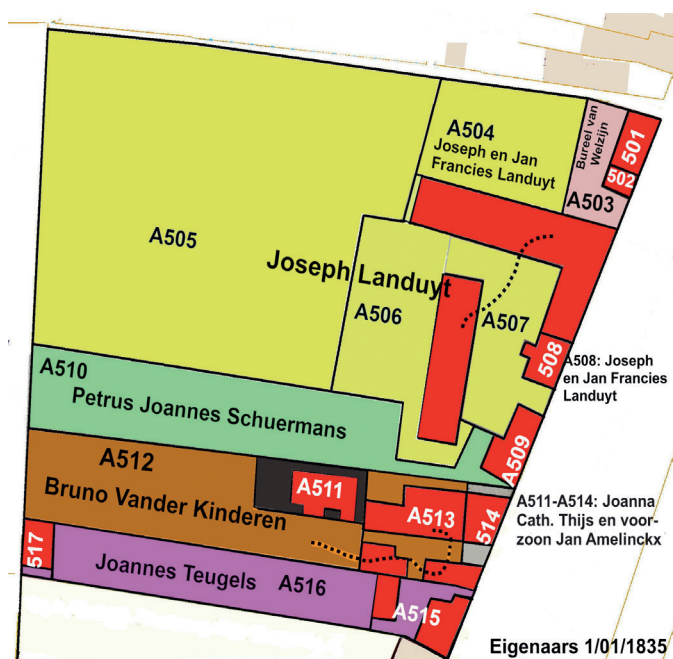
Grondbelasting en kadaster

In oktober 1795 kondigde een plakbrief een nieuwe belasting aan voor grondeigenaars: de grondlasten. Deze zou de bestaande taxatie op het gebruik van gronden vervangen, terwijl ook de 'tienden' afgeschaft gingen worden om reden van de kerkelijke en feodale achtergrond. De grondbelasting was oorspronkelijk een repartitiebelasting waarvan de omvang elk jaar ging vastgelegd worden en verdeeld over de gemeenten volgens de gekende oppervlakte uit de voormalige zetboeken. Kwestie was dat in het verleden niet alle gronden werden belast, bijvoorbeeld moerassig of braakliggend terrein, of dat niet alle nieuw ontgonnen landen waren doorgespeeld aan de overheid, waardoor Hingene met een kleiner grondoppervlak dan Bornem relatief meer moest betalen. Het Franse bestuur daarentegen oordeelde dat de grondlasten per gemeente evenredig volgens de grondwaarde zouden verdeeld worden over de eigenaars. Gemeentelijke ambtenaren moesten daarom al een belastingkohier opstellen met gronden die nog niet of te weinig belast werden. Aanvankelijk zou dan de belasting berekend worden 'par masse de culture', wat niet meer wil zeggen dan dat de gemeente ging opgedeeld worden in grote blokken van gelijke bebouwing: graanakkers, hooilanden, wijmenvelden, enzovoort, om daarvan de opbrengst te schatten en daarmee de grondbelasting per soort te

berekenen en die 'en bloc' te verdelen over de eigenaars. Dat leidde tot vele discussies, zodat enkel de invoering van een kadaster, waarbij elk perceel ging opgemeten worden met vermelding van de soort bebouwing, de enige correcte manier was. In het departement der Twee-Nethen, waaronder de regio Klein-Brabant ressorteerde, was men daar al mee gestart met landmeters als Gigault, Dumetz en Lebrun. Betreffende Hingene dateert hun proces-verbaal van grensbepaling en opdeling in secties van augustus 1803. Hun plans moeten in 1804 getekend zijn, maar blijven onvindbaar, al staan ze vermeld in een gemeentelijke inventaris van eind 19de eeuw. De legger, met alle percelen per sectie, met telkens de vermelding van de oppervlakte, de soort van eigendom en de eigenaar, werd zeker benut vanaf 1806 of zelfs iets vroeger.

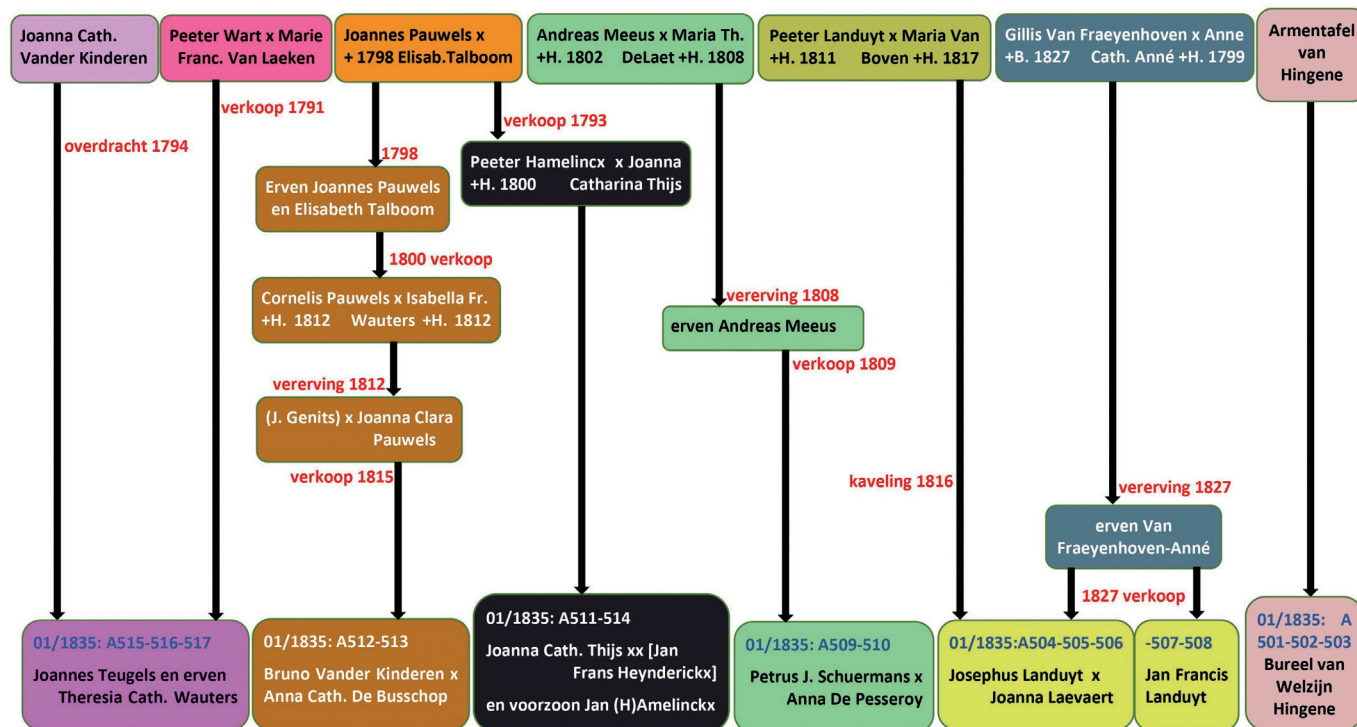
Probleem tussen de kadastrale perceelvorming door Gigault en die van het moderne kadaster is het verschil in perceelnummering, moeilijk te vergelijken als je niet over de plans beschikt. Toch kunnen we de eigenaars uit de legger halen. Van zuid naar noord waren dat Jean Teugels, Corneille Pauwels, François Heyndericx, de weduwe van Andreas Meeus, Peeter Landuyt, Gillis Van Fraeyenhoven en het weldadigheidsbureel van Hingene. Nieuwe naam in de reeks was die van Heyndericx. Maar die is eenvoudig te verklaren, want nadat Peeter (H)Amelincx overleden was, hertrouwde diens weduwe, Joanna Catharina Thys, met de uit Rupelmonde afkomstige Jan Frans Heyndericx.¹³⁵ Uit dezelfde periode hebben we een bevolkingsregister van Hingene-Dorp.¹³⁶ Daaruit blijkt dat Heyndericx kleermaker was en dat in zijn huis tevens een leergast-kleermaker woonde, Pierre Apers uit Ruisbroek. In het gezin van Peeter Landuyt verbleef een dienstmeid, maar de zonen Joseph en François waren nog altijd ongehuwd. En sinds november 1803 huurden Philippe Landuyt en Dorothea Pauwels het huis van het Weldadigheidsbureel.¹³⁷

Om de kadastrale organisatie op punt te stellen, zeker wat betreft de classificatie van de gronden en gebouwen, en meer uniformiteit te krijgen in

'Landuytes' in 1835 met aanduiding van de eigenaars volgens de kadastrale gegevens (gebouwen in het rood)

de plans deed men in de periode 1816-1818 deze kadastrale oefening, zijnde het tekenen van nieuwe plans, het opstellen van een bijhorende aanwijzende tafel, het vormen van de kadastrale leggers en het bepalen van de fictieve huurwaarde, nog eens over in Hingene. Pas begin 1835, na een verdere actualisering van plans en gegevens, kon het moderne kadaster starten, met een perceelnummering die tot vandaag nagenoeg herkenbaar is. Voor de percelen liggende in 'Landuytes' betekende dat een nummering van A501 tot en met A517, waarbij de letter A staat voor sectie Hingene. De twee huisjes van het Bureel van Weldadigheid werden

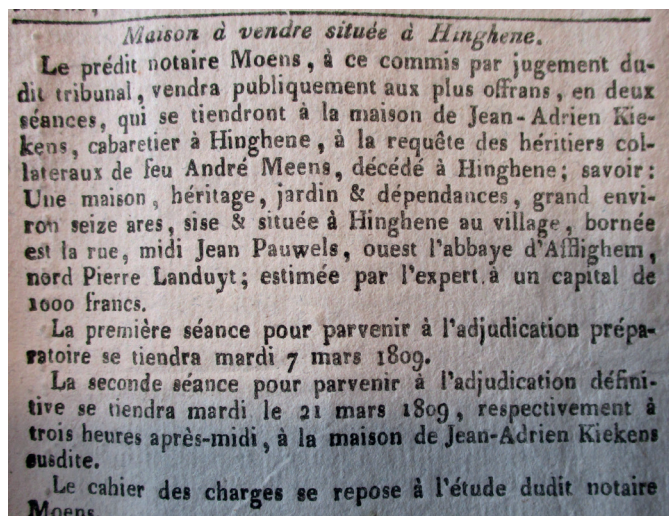

Het eigenaarsverloop tussen 1789 en 1835

A501-A502 en het tuintje kreeg A503. Percelen A504 tot en met A508 waren eigendom van landbouwer Joseph Landuyt, waarbij A507 en A508 de woongelegenheden waren. Voor huis A509 en tuin A510 was hovenier Petrus Joannes Schuermans nu belastingplichtige. Kleermaker Franciscus Heyndericx bezat nog steeds het huisje A514 met een grondoppervlak van 70 m² en een stal op A511. Bruno Vander Kinderen had woning A513 en tuin A512 bekomen en Joannes Teugels werd aangeslagen voor twee huizen, A515 en A517 en de tuin A516.

In de drie decennia tussen 1806 en 1835 waren toch wel wat eigendoms-wijzigingen gebeurd. Schoolmeester en organist Bruno Vander Kinderen en zijn vrouw Anna Catharina De Busschop hadden in 1815 A512-A513 gekocht van de in Gent wonende wijnhandelaarster Joanna Clara Pauwels, weduwe van Judocus Genits.¹³⁸ Zijzelf had het twee jaar ervoor geërfd van haar ouders, Corneel Pauwels en Isabella Wauters, die beiden in 1812 waren gestorven.¹³⁹

De erfgenamen van Andreas Meeus, kinderen van zijn broers en zusters, gingen in 1809 over tot openbare verkoop in twee zittingen van huis A509 en hof A510.¹⁴⁰ Kopers werden Petrus Joannes Schuermans en Anna Philippina De Pesseroy met een bod van 1.760 francs. Hij had Hollandse roots, als zoon van Arnoldus Schuermans, gewaardeerd tuinier van de hertog die al midden 18de eeuw naar Hingene was gekomen, en was tevens zelf tuinier op het kasteel. Hij was daar met een jaarloon van 337 gulden een van de betere verdieners.¹⁴¹

Verkoopsaankondiging in 'Annonces et nouvelles politiques, nr. 37, 14/03/1809' ed. Mechelen, door de erfgenamen van Andreas Meeus

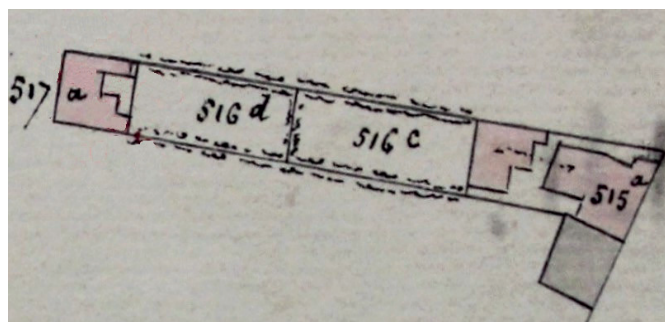
Gillis Van Fraeyenhoven, die in de periode 1796-1798 als gemeenteontvanger optrad, was net voor de eeuwwisseling weduwnaar geworden. Hij ging met Anna Moens een nieuw huwelijk aan en verhuisde naar Bornem. Buiten zijn helft van A504-A508 in eigendom genoot hij het vruchtgebruik op het deel van wijlen zijn eerste vrouw en verhuurde bijgevolg dit huis met hof. Bij zijn overlijden in 1827 was zijn neef Joseph Van Fraeyenhoven huurder. Omdat zijn huwelijk met Anne Catherine Anné kinderloos was gebleven, moest notaris Erix op zoek naar een resem erfgenamen in Bornem, Hingene, Puurs, Rupelmonde en Malderen. Met dezelfde notaris organiseerden ze in herberg De Warande een openbare verkoop van

gronden in Weert en Bornem en als zevende koop het huis met hof in Hingene.¹⁴² Hoogste bidders voor deze koop waren Joseph en Francies Landuyt, de zonen van wijlen Peeter Landuyt.¹⁴³ De boerderij werd weerom wat groter.

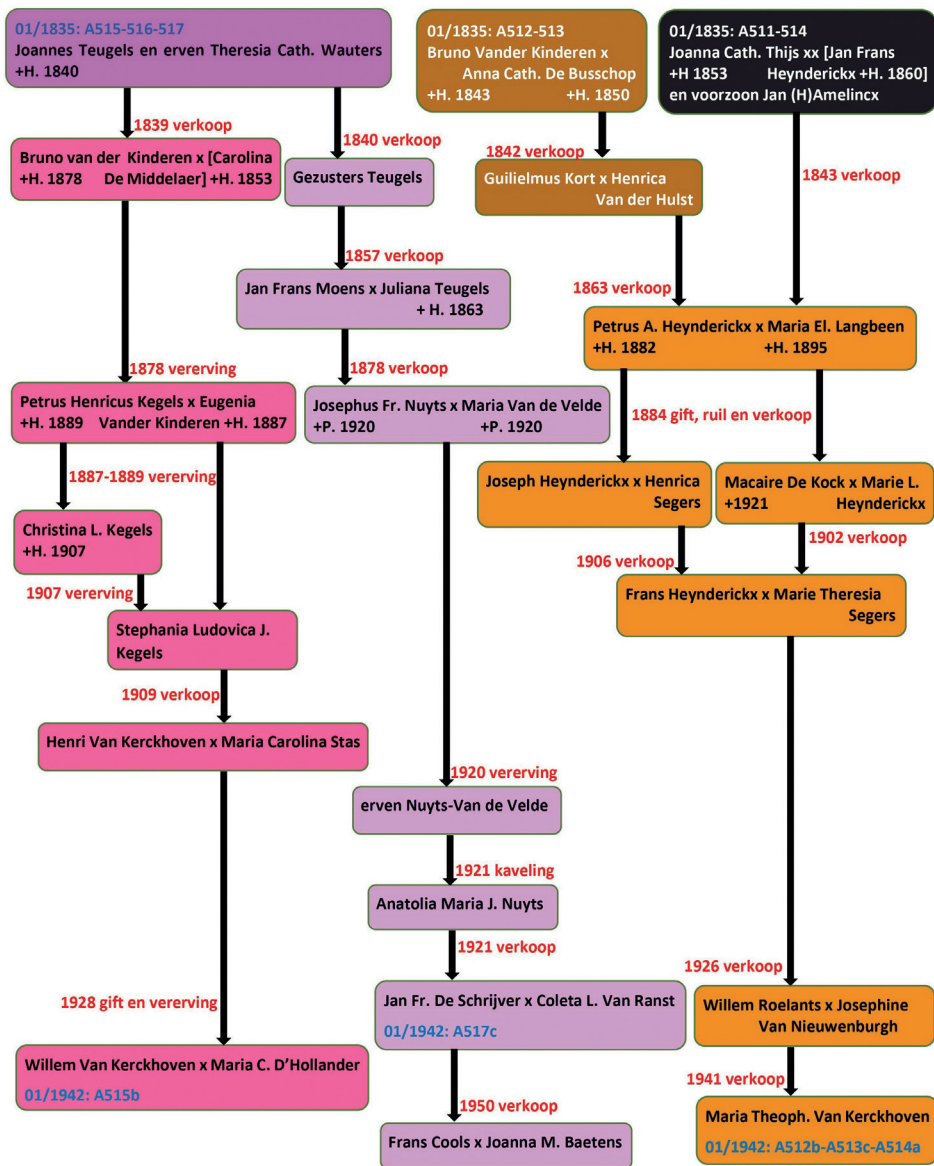
Die boerderij was al tien jaar daarvoor in handen gekomen van Joseph Landuyt. Hun vader Peeter Landuyt was dan wel gestorven in 1811, maar de ongehuwde broers Joseph en Francies woonden samen in hetzelfde huis met hun moeder en hadden al die tijd de uitbating op zich genomen, met in hun stallen vijf koeien en twee paarden.¹⁴⁴ Enkel hun zus Elisabeth was getrouwd met wagenmaker Philippus De Smet. Die woonden met hun twee kinderen, Maria Anna en Josephus De Smet, in Bornem. Elisabeth Landuyt stierf echter al in 1808 en acht jaar later, nog voor het overlijden van hun moeder en schoonmoeder Marie Van Boven, vonden de broers Landuyt en hun zwager Philippus De Smet dat een kaveling van de onroerende goederen gewenst was, mits dat de gebruiksrechten pas zouden ingaan op de sterfdag van Marie Van Boven. Bij die kaveling in december 1816 werd de behuisde hofstede toegewezen aan Joseph Landuyt.¹⁴⁵ Nog geen half jaar later overleed Marie Van Boven. In datzelfde jaar trouwde de nieuwe eigenaar, als bijna vijftiger, met de Bornemse en twintig jaar jongere Joanna Laevaert, zus van Maria Anna, sinds 1810 de echtgenote van weduwnaar Philippus De Smet.

Het zuidwaartse 'Landuytes' kadastraal van A511 tot A517

Weduwnaar Joannes Teugels en zijn kinderen, als eigenaars van het meest zuidelijke perceel met daarop twee woningen, kwamen aanvang 1839 overeen om het huis tegen de Dorpsstraat (A515) en een deel van de tuin te verkopen. Bruno Vander Kinderen, die kamerdienaar was op het kasteel en daar verbleef, was kandidaat. Deze Bruno is niet te verwarren met zijn naamgenoot en eigenaar van aanliggende percelen A512-A513 – was zelfs geen directe familie. Op de koop stonden wel renten voor een goede 900 francs, maar toch had Vander Kinderen er bijna 800 francs voor over. Omdat de tuin opgedeeld werd, moest op de scheiding een haag komen.¹⁴⁶ Bruno Vander Kinderen zou kort erop huwen met de van Sint-Niklaas afkomstige Carolina De Middelaer en startte wat later met een bakkerij annex winkel in het pand. Bij haar overlijden waren hun twee dochters nog minderjarig.¹⁴⁷ In of iets voor 1870 werden zowel de woning als het achterliggende bijgebouw vergroot. Weduwnaar Bruno Vander Kinderen, die als koopman in kolen en wijmen en als winkelier al zijn handen vol had, opende in de woning nog een herberg met de naam 'La Belle Vue'.

Kadastrale registratie in 1870 van de wijzigingen aan percelen A515 en A517 (©FOD, Hingene reeks 207, 1870.9)

Het eigenaarsverloop van A511 tot en met A517 tussen 1835 en ca. 1940

De woning A515 in de Dorpsstraat op het zuidelijke perceel van 'Landuytes' (fotoarchief J. Winckelmans)

Door het overlijden van haar zus bleef Stephania Kegels de enige erfgenaam van A515b.¹⁵¹ Maar ze woonde nog wel bij het echtpaar Kegels-Costa op de Kleine Kouterweg.¹⁵² In augustus 1909 verkocht juffrouw Kegels deze woning met tuin aan brouwer Henri Cesar Van Kerckhoven, tevens schepen in Hingene, en zijn vrouw Maria Carolina Stas.¹⁵³ Zijn bedoeling was er bier af te zetten en de herberg te laten uitbaten door huurders, meer specifiek door Rosalia Van Fraeyenhoven en Temsenaar en schilder Eduard Delhez. Deze laatste stierf in 1918 en zijn echtgenote verkoos bij haar zoon in Antwerpen te gaan wonen. Later werd het pand vererfd aan Willem Van Kerckhoven, brouwer en burgemeester van Hingene. Eind jaren '60 was de herberg verleden tijd en konden de Hingenaren in de winkel nog wel verse vis kopen.

Omdat zowel Bruno Vander Kinderen als de ongehuwde dochter Joanna Maria kort na mekaar stierven, bleef Eugenia Vander Kinderen enige erfgename.¹⁴⁸ Zij was gehuwd met koopman Petrus Henricus Kegels en begon een winkel in specerijen en 'ellegoed'. In hun gezin was daarom ook een meid aanwezig. Later was Kegels zelfs nog een tijdlang mandenmakerbaas. In 1883 vergrootten ze nog het achterliggende gebouw tot atelier, waarvoor een deel tuin opgeofferd werd. Financieel ging het hen voor de wind, want ze bezaten naast bouwland meerdere huizen in Hingene, Wintam en Bornem.

Geld is echter geen garantie op een onbezorgde toekomst. Zowel man als vrouw stierven als jonge veertigers en hun twee dochtertjes, Christina en Stephania bleven als wees achter. Jan Alfons Kegels, die leraar was, nam de voogdij op zich.¹⁴⁹ Daarna trokken beide zusjes in bij hun oom Kamiel Kegels en diens vrouw Marie Costa op de Kleine Kouterweg. De woning werd bijgevolg verhuurd. Dat was aan metselaar Frans Heyndrickx en zijn vrouw Maria Thalia Jansegers, die er winkel hield en herberg.¹⁵⁰ In 1902 verhuisde dit echtpaar naar Bornem en kwam schrijnwerker Joseph Frans Spiessens er wonen, samen met Maria Juliana Van Straeten, die achter de toonbank stond.

Toen Joannes Teugels in 1839 woning A515 verkocht, waren zijn zonen al het huis uit. Een was schoenmaker in Appels en een andere in Rijsel. Twee andere zonen waren getrouwd en woonden in Hingene. Een dochter speelde dienstmeid in Bazel. Ouderling Teugels verhuisde met nog drie 'jonge dochters' naar de woning A517 in de Schuttershofweg, waar ook al dochter Juliana woonde met haar man Joannes Franciscus Moens, die wever was, en hun kinderen. Als spinsters zorgden de dochters Teugels voor de grondstof om het weefgetouw aan de praat te houden. Toen de dood al aan de deur stond, verkocht Joannes Teugels zijn helft in woning A517 met de tuin aan zijn vier ongehuwde dochters.¹⁵⁴ Dit veranderde maar weinig aan de woonsituatie, want zowel het gezin Moens-Teugels als de dochters behielden er hun domicilie, al gingen er twee van hen frequent ergens in dienstverband.

De woning A517c in de Schuttershofweg op het zuidwestelijke perceel van de 'Landuytes'-site

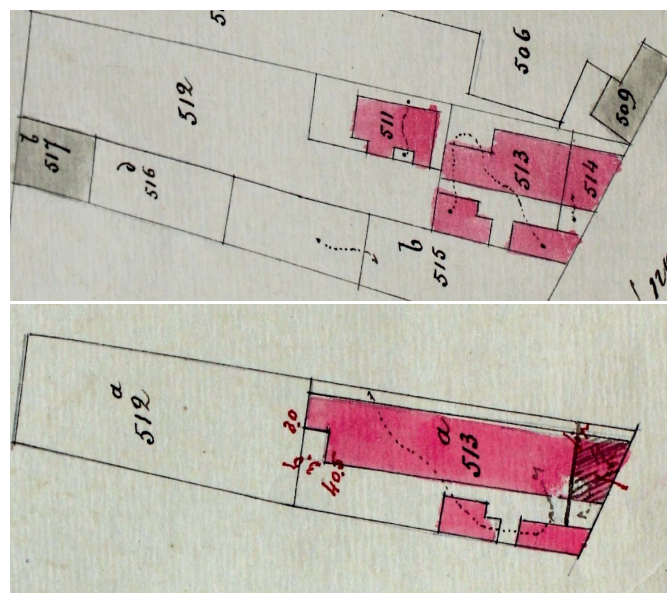
Opgeschrikt door de dood van een van de zussen, kozen de andere drie ervoor om het huis te verkopen aan hun zwager Jan Frans Moens.¹⁵⁵ Maar de 'jonge dochters' Teugels bleven er eveneens wonen, denkkelijk in aparte ruimten in de woning. Ook na het overlijden van de echtgenote van Moens bleef dit grotendeels onveranderd en Moens begon er een café, gekend als 'Het pannenhuis'. Het huisgezin vergrootte nog met een inwonende gehuwde zoon met kinderen. In 1875 liet pater familias Moens de herberg en Hingene achter zich en trok naar Antwerpen. En de zussen Teugels kozen om in het Bornemse 'gasthuis' te gaan sterven. Drie jaar na zijn verhuis verkochten vader en kinderen Moens A517a voor 1.000 francs aan de Bornemse brouwer Franciscus Josephus Nuyts.¹⁵⁶

Het belang van de herberg verantwoordde die aankoop. Huurders werden ene Frans Van Raemdonck, kleermaker, en Coleta Goovaert. Tijdens hun verblijf werd achteraan de woning een deel afgebroken. Na hen kwam metselaar Petrus Borghys met zijn kinderrijk gezin er wonen en dan is het niet verwonderlijk dat op het vensterglas 'In de truweel' was geschilderd. Ook zij hielden het snel voor bekeken. Dan hield het gezin Frans Corneel Segers-Van Gaever het langer vol. Hij verdiende de kost als mandenmaker, zij als herbergierster.

In april 1921 kavelden de erfgenamen Nuyts de eigendommen van hun ouders, waaronder huis A517b met de tuin, geschat op 1.800 francs. Het kwam toe aan Anatolia Nuyts, die maar weinig interesse had in dit pand en het verkocht als opbrengsteigendom aan het Hingense echtpaar Jan Frans en Coleta De Schrijver-Van Ranst, die al een huis in de Dorpsstraat hadden en daar bleven wonen.¹⁵⁷ Zij verkochten het huis in de Schuttershofweg in 1950 aan Frans Cools-Baetens.

Kleermaker Jan Frans Heynderickx en Joanna Catharina Thijs vormden met hun twee kinderen en een leergast een gezin in de toch wel kleine woning A514. Ze hadden nog wel een stal en een tuintje op perceel A511. Maar eigenlijk was dit erf en de gebouwen eigendom van Joanna Catharina Thijs en Joannes Amelincx, haar zoon uit een vorig huwelijk. Die laatste was in Hemiksem gaan wonen en vond het oké om deze eigendom voor 900 francs over te laten aan zijn halfbroer Petrus Antonius Heynderickx, die voorjaar 1843 op trouwen stond met Maria Elisabeth Langbeen en wensten te komen inwonen. Hun moeder behield wel het vruchtgebruik, tot ze in 1860 overleed.¹⁵⁸

Hun burens, organist en schoolmeester Bruno Vander Kinderen en Anna Catharina De Busschop, bewoonden woning A513 met daaraan een grote tuin A512.¹⁵⁹ Het echtpaar had geen kinderen, maar wel inwonend dienstpersoneel. Als schoolmeester hield hij een privé-school. Denkkelijk was dit in zijn woning of een bijgebouw, al bezat hij nog andere huizen in Hingene. In de zomer van 1825 waren 27 kinderen bij hem ingeschreven, terwijl in de winter dat aantal opliep tot wel 80 leerlingen, zowel jongens als meisjes, wat niet wil zeggen dat ze effectief naar zijn lessen kwamen. Twee jaar later werd hij getuige van een luguber feit in zijn woning. Een weduwnaar uit Nattenhaasdonk was bij hem langs gekomen en had, zich ziek voelend, gevraagd of hij even op een bed mocht rusten. Vander Kinderen had de man naar de zolder gestuurd waar hij op een bed kon gaan liggen. Daarna voorwendend dat hij te ziek was om naar huis te gaan, had de organist-schoolmeester hem gedurende enkele dagen opgevangen. Maar toen op een avond de knecht de zoldervensters ging sluiten, had hij de persoon gevonden, opgehangen aan een balk. Overduidelijk een wanhoopsdaad, stelde de aangestelde geneesheer.¹⁶⁰ Het zal je maar overkomen.

Kadastrale registratie in 1899 van de samenvoeging van A511 en A513 tot A513a en wijziging van tuin A512 naar A512a (©FOD, Hingene reeks 207, 1899.4)

Ze waren al een flink eind in de zeventig, toen ze in 1842 huis, erf en aanhorigheden (A513-A512) verkochten aan koetsier Guiliam Kort en echtgenote Henrica Vander Hulst, wel onder voorwaarde dat ze tot hun dood gebruik konden maken van de keuken, het washuis, een deel van de kelder, de zolder, de stal en de schuur.¹⁶¹ Bruno Vander Kinderen overleed het jaar erop en zijn weduwe bleef inwonen bij het gezin Kort-Vander Hulst, tot ook zij in 1850 stierf.¹⁶²

Koetsier Kort kreeg eind 1863 de kans te gaan werken voor graaf Ludovic d'Ursel op diens kasteel Jolyfont in Bosvoorde en werd er conciërge. Daarop verkocht hij zijn roerende goederen in Hingene, waaronder een mahoniehouten tafel, vogelmuiten, prenten, maar ook 22 bussels boeken.¹⁶³ Zijn woning met de grond liet hij via een openbare verkoop in herberg De Roos aan de man brengen. Het was het echtpaar Heynderickx-Langbeen, welk voor 2.220 francs nieuwe eigenaar werd.¹⁶⁴ De twee woningen en de grond vanaf de Dorpsstraat tot tegen de Schuttershofweg (A511-512-513-514) waren nu in het bezit van hetzelfde gezin.

Ze verhuurden de achterliggende woning (A513) aan veldwachter Petrus Joannes Van Laeken en zijzelf bleven in het kleine huisje wonen tegen de Dorpsstraat (A514), waar ze een herberg begonnen onder de naam De Ster. Petrus Antonius Heynderickx stierf in 1882 en de weduwe wenste via een gift onder levenden alles te verdelen, zowel de roerende als de onroerende goederen. En ook de drie kinderen ruilden en verkochten onderling delen van de hen toekomende goederen.¹⁶⁵ Weduwe Maria Elisabeth Langbeen voorzag voor haar wel het vruchtgebruik op herberg De Ster.

Gevel aan straatzijde van de kleine woning A514, ooit herberg De Ster
(©fotoarchief J. Winkelmans)

Zodoende werd het geheel (A511-512-513-514) gezamenlijk eigendom van Joseph Heynderickx, bijgenaamd 'Kalis' en zijn zus Maria Ludovica, getrouwd met Macharius De Kock. Joseph trouwde met Henrica Segers en had als varkenskoopman op het erf zowel een paarden- als een varkensstal. Toch verkozen ze samen met moeder Langbeen in De Ster te wonen.¹⁶⁶ In de periode 1897-1898 werden de gebouwen flink onder handen genomen met de bouw van een nieuwe zaal met uithangbord 'De Nieuwe Zaal'. Macharius De Kock en zijn vrouw zouden de herberg, nu in A513a, uitbaten en er wonen, terwijl het echtpaar Joseph Heynderickx-Henrica Segers in A514 huisden en de tuin en de stallen voor zich reserveerden.¹⁶⁷ Midden november 1898 hadden ze nog te maken gehad met een uitlaande brand in de schuur, die buiten de gevels volledig vernietigd werd. Heynderickx was er wel voor verzekerd, maar er werd gefluisterd dat de brand aangestoken was, waardoor het parket langskwam, zonder echter enig bewijs te vinden.¹⁶⁸

De Kock-Heynderickx verkochten in 1902 hun helft van de nog onverdeelde eigendom aan broer en zwager Frans Heynderickx, die evenals zijn broer Joseph veekoopman was, en getrouwd was met Maria Theresia Segers.¹⁶⁹ Vier jaar daarna hield herbergier De Kock de uitbating voor be-

keken en verhuisde met zijn vrouw naar Elsene – voor hun komst naar Hingene had dit echtpaar al in Hemiksem, Brussel en Sint-Pieters-Jette verbleven. Dat was tevens het moment waarop ook Joseph Heynderickx zijn helft op lijfrente verkocht aan zijn broer Frans, wat betekende dat de verkopers wel in het huisje tegen de Dorpsstraat zouden blijven wonen.¹⁷⁰ Na de dood van zijn vrouw verhuisde Joseph echter naar Puurs.

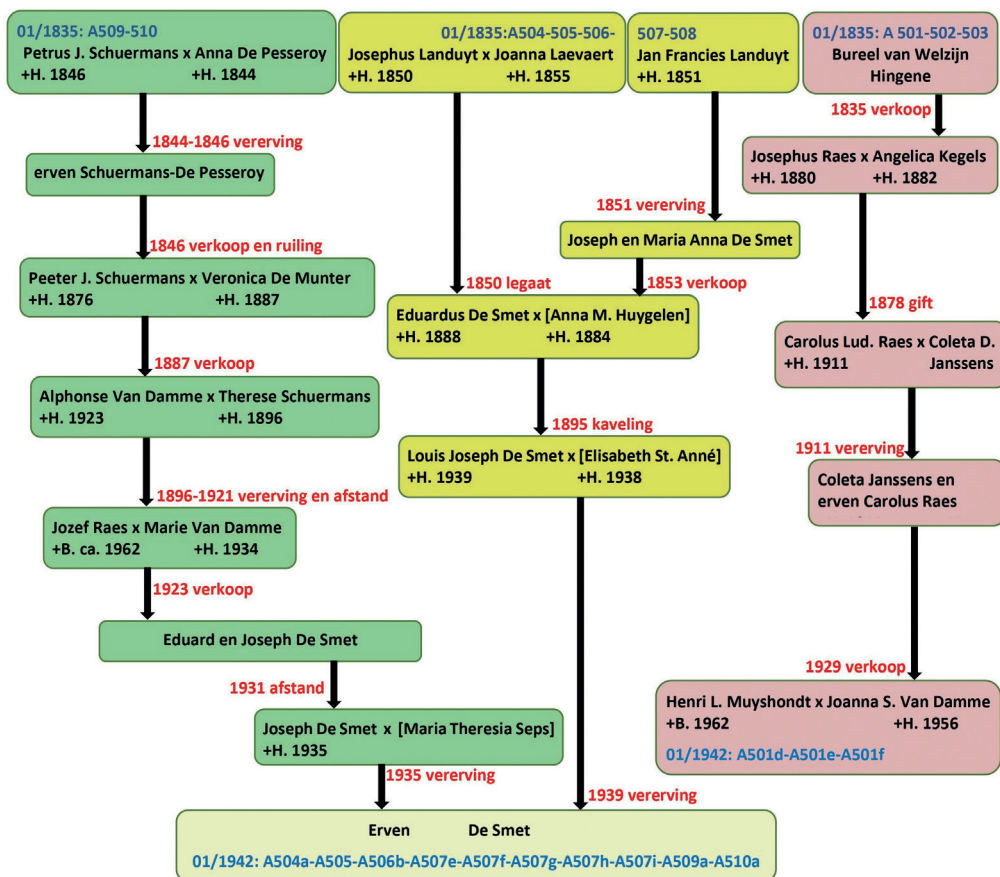
Maria Theresia Segers, de vrouw van Frans Heynderickx, stond nu achter de tapkast, terwijl haar man vee bleef verhandelen. Een klein jaar voor haar dood in 1926 verkochten ze voor 40.000 francs de naakte eigendom van het geheel aan brouwer Willem Roelants en Josephine Van Nieuwenburgh, waardoor ze toch konden blijven wonen.¹⁷¹ Er gebeurden dan nog enkele kleine bouwkundige aanpassingen of rechtzettingen door het kadaster tot Roelants in 1941 alles overliet aan Maria Th. Van Kerckhoven, van de Hingense brouwersfamilie.¹⁷² Enkele gekende huurders-uitbaters waren dan Jozef Mees en Maria Drossaert, die zeker tot in de jaren '70 van vorige eeuw aan zangvereniging Sint-Cecilia en tal van andere verenigingen onderdak boden. Ook Marcel De Cock en echtgenote Josepha Van den Bossche waren jarenlang uitbater, maar dan onder de naam 'Scheldeland'. Nu is het gekend als restaurant 'De Messinc'.

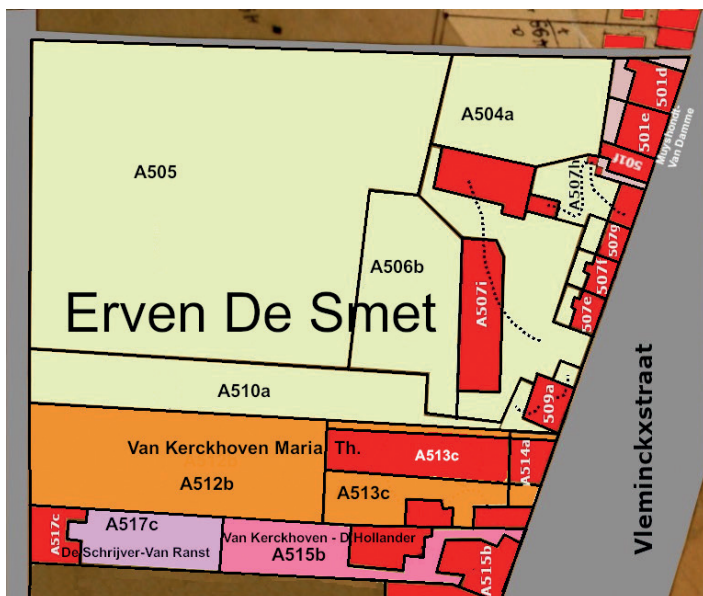
Foto eind jaren '50 van zangvereniging Sint Cecilia voor hun lokaal, gevestigd in A513c; let links op het oude kruisraam (©VHKB)

Het noordelijke 'Landuytes' van A501 tot A510

Anne Philippine de Pesseroye en Peeter Joannes Schuermans stierven kort na elkaar, zij in 1844, hij in 1846. Beiden overleden in hun woning A509. Via zijn werk als hovenier was hij langdurig betrokken geweest bij het reilen en zeilen in het kasteelpark. En hun zoon Joseph was conciërge op het kasteel. Een andere zoon heette als zijn vader Peeter Joannes, was ook hovenier, en stond Eindjaar 1846 op trouwen met Veronica De Munter. Op zoek naar een woning kon hij zijn twee broers overtuigen om hun deel in huis A509 en tuin A510 over te laten aan hem en zijn aankomende bruid.¹⁷³ Het koppel bracht er enkele kinderen groot waaronder Theresia, die net als haar moeder als strijkster het gezinsbudget trachtte aan te vullen. Trees trouwde in 1883 met Alfons Van Damme, dienstbode en kort daarop conciërge op het kasteel d'Ursel.¹⁷⁴ De twee zonen Schuermans zochten het verder: de ene werd politiecommissaris in Mechelen en de andere trok als hovenier naar Luxemburg.

Het eigenaarsverloop van A501 tot en met A510 tussen 1835 en 1942

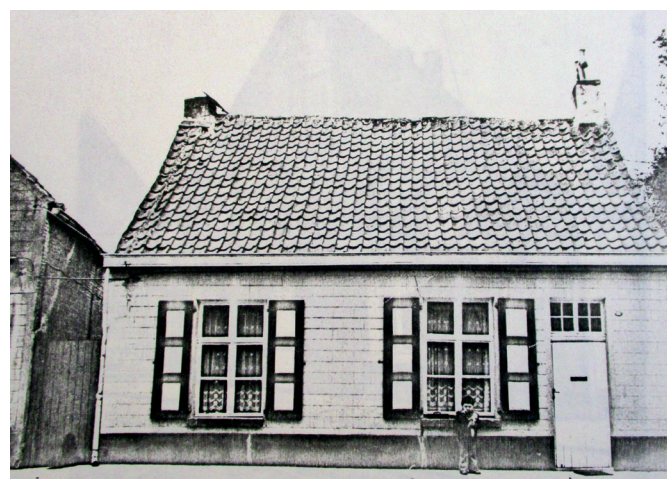
'Landuytes' in 1942

Na het overlijden van haar echtgenoot verkochten Veronica De Munter en haar kinderen A509 en A510 aan Alfons Van Damme en Theresia Schuermans.¹⁷⁵ Zij verbleven echter op het kasteeldomein en na de dood van moeder De Munter, twee weken na de overdracht, kwam het huis vrij om te verhuren. Dit was eerst aan het pas getrouwde koppel Ludovicus Muys-hondt, mandenmaker van beroep zoals zovelen in Hingene, en Veronica Segers. Later werd het pand nog verhuurd aan metselaar August Mees en Cecilia Segers.

Het echtpaar Van Damme-Schuermans had een dochter, Maria Philippina, die Jef Raes – ook al een conciërge op het kasteel – tot echtgenoot koos. Alfons Van Damme stierf in mei 1923 en had twee jaar ervoor zijn rechten op woning A509 en tuin A510a overgedragen aan zijn dochter en haar man.¹⁷⁶ Zij oordeelden het best om het te verkopen aan de broers Eduard en Joseph De Smet, die er 9.000 francs voor over hadden en waardoor hun boerderij naar het zuiden uitbreidde.¹⁷⁷ Enkele jaren later deed Eduard De Smet er afstand van ten voordele van zijn broer Joseph.¹⁷⁸ Deze liet het huis nog verbouwen en verhuurde het.

De dagen tussen zaterdag 3 mei en vrijdag 9 mei 1817 waren dagen van zowel geluk als smart voor Joseph Landuyt en zijn naaste familie. Die zaterdag, bij zijn burgerlijk huwelijk met Joanna Laevaert, tekende zijn 85-jarige moeder Marie Van Boven present. En ook het kerkelijk huwelijk de dinsdag daarop had ze nog goed verteerd. Was er die dag uitbundig gefeest? Was het allemaal wat veel voor de oude vrouw? Feit is dat ze op woensdagochtend thuis overleed en twee dagen later ten grave werd gedragen. Een flinke domper op het prille huwelijksgeluk.

Toen zijn jonge vrouw uit Bornem, waar ze altijd nabij het Breeven ge-woond had, bij hem introk op de boerderij op 'Landuytes' was Joseph Landuyt bijna een vijftiger.¹⁷⁹ En dat hoeft geen reden te zijn, maar ze zouden nooit kinderen krijgen. Ze woonden met hun vieren samen: het 'jonge' koppel, de ongehuwde broer Jan Francies en een meid, later nog aangevuld met knechten. Jan Francies was voogd over de twee kinderen van hun overleden zus Elisabeth en de Bornemse wagenmaker Philippus De Smet. Weduwnaar De Smet was echter hertrouwd en had bij die nieuwe

Het verbouwde huis A509a
(©fotoarchief J. Winckelmans)

echtgenote nog enkele kinderen, waaronder Isidoor, die koopman werd in Liezele, Angelus, toekomstig horlogemaker in Bornem, en Eduard, die in 1833 op de hofstede in Hingene zou komen wonen. Begin jaren '40 was hij nog even weg geweest, maar al in 1846 werd Eduard als deelgenoot in de uitbating van de boerderij beschouwd. Wat nodig zal geweest zijn, want de broers Landuyt waren flink in de zeventig. Joseph Landuyt zelf was in 1816 aangesteld als ontvanger van het Bureel van Welzijn, waarvoor hij een borg van 3.000 francs moest zetten,¹⁸⁰ en was tussen 1825 en 1842 gemeenteraadslid in Hingene onder het burgemeesterschap van Charles Joseph hertog d'Ursel.

*De woning op perceel A507
(©fotoarchief J. Winkelmans)*

Toen Joseph Landuyt in 1850 overleed, gingen de gebouwen en het erf, kadastraal gekend als A507, en de gronden A505 en A506 over naar Eduard De Smet.¹⁸¹ Dat had hij al voorzien in zijn testament, maar De Smet moest wel zijn halfbroer en halfzus financieel compenseren. Josephs delen in andere onroerende goederen, zoals woning A508 en tuin A504, werden geërfd door zijn broer Jan Francies Landuyt en Joseph en Maria Anna De Smet. Deze twee kinderen van wijlen Elisabeth Landuyt erfden zeven maanden daarna alles wat hun ongehuwde oom Jan Francies Landuyt in bezit had.¹⁸² Eduard De Smet vond het dan weer opportuun wanneer hij van die kinderen en van zijn tante Joanna Laevaert, die nog voor een vierde mede-eigenaar was, voor een zeker bedrag A504 en A508 aan zijn eigendom kon toevoegen.¹⁸³ De belanghebbenden zouden durven stellen dat het De Smets huwelijkscadeau was voor zijn eega Anna Monica Huygelen.¹⁸⁴ Maar dit huis aan de straatzijde werd niet langer verhuurd. En toen in 1855 Joanna Laevaert haar laatste adem uitblies, stopte haar vruchtgebruik op heel wat eigendommen.¹⁸⁵

Rond 1900 werd het woonhuis van A507 aan de achterzijde vergroot. Maar de grootste wijziging aan de gebouwen was in 1913-1914. Het woonhuis werd grotendeels vernieuwd, maar ook in twee gedeeld, en aangepast aan de tijd, waardoor het kadastrale inkomen gevoelig vermeerderde. Tegelijk werden in het langgevelgebouw tegen de Dorpsstraat vier kleine woningen gecreëerd. En ook de schuur en stallen werden grondig aangepakt.

Eduard De Smet en zijn echtgenote waren dan al overleden. De begrafenisdienst van schepen De Smet was reden voor een uitgebreid artikel in 'Het Nieuwsblad van 't kanton Puers'.¹⁸⁶ De gemeenteraadsliden, de leden van de kerkfabriek, het bestuur van het Bureel van Welzijn en tal

*Opsplitsing in 1913-1914 van woonhuis en bijgebouwen A507b in A507c en A507d en vorming van 4 woningen A507e-A507f-A507g-A507h
(©FOD, Hingene reeks 207, 1914.3)*

*In 1913-1914 werden aan straatzijde vier woningen ingericht
(©fotoarchief J. Winkelmans)*

van leden van broederschappen waren aanwezig. Zelfs hertog d'Ursel was vanuit Bergen naar Hingene gekomen om de plechtigheid te volgen en in het 'Vlaamsch' de overledene te eren.

Hun eigendommen waren in 1895 gekaveld. Het betrof meerdere kavels, waaronder in Hingene de boerderij A507a, samen met de omliggende gronden A504-A505-A506. Dit kavel kwam toe aan Louis Joseph De Smet, dewelke een paar jaar later zou trouwen met Elisabeth Anné.¹⁸⁷ Na hun overlijden in 1938-1939 ging hun nalatenschap over op hun erfgenamen. De twee delen van het huis waren een paar jaar ervoor terug tot een geheel samengevoegd.¹⁸⁸

Het huis of de huisjes met de tuin van het Bureel van Welzijn A501-A502-A503 waren in 1835 al enkele maanden onbewoond. Huurder Philippus Landuyt was immers gestorven in november 1834 en zijn medebewoners waren verhuisd. Het bestuur ging dan ook over tot een openbare verkoop in één zitdag die doorging in café Keizershof in Hingene. Mandenmaker Joseph Raes bood 730 francs, vijf francs meer dan de minimum instel wat veel zegt over de toestand van het gebouw, en zijn bod werd aanvaard.¹⁸⁹ De aankoopsom betaalde hij niet, maar hij beloofde die schuld te delgen binnen 28 jaar en elk jaar een intrest te bezorgen à 4,5%.¹⁹⁰

Tussen 1835 en 1852 werd het pand deels herbouwd en samengevoegd tot één woning. Een goede tien jaar later vond er nog een wijziging plaats aan het gebouw en Joseph Raes opende er tevens een drankgelegenheden onder de naam 'Keizer Karel', verwijzend naar het 18de-eeuwse standbeeld in de warande van het kasteel, bijna rechtover de herberg. Eigenlijk was het de

Zicht op de intussen afgebroken woningen A501e en A501d langs de Edmond Vleminckxstraat met rechts de kerkwegel (©J. Winckelmans)

Romeinse keizer Trajanus en niet onze Karel V, maar dat lieten de café-gangers niet aan hun hart komen.¹⁹¹ Het was Raes' echtgenote Angelina Kegels of iemand van de dochters die zich ontfermde over de gelagzaal, terwijl hij en de zonen manden en palingfuiken vlochten.¹⁹² Of je er een pint met drie oren kon drinken is twijfelachtig.

Dochter Amelia en zoon Carolus Ludovicus trouwden beiden in 1878 en Joseph Raes en Angelina Kegels vonden dit het gepaste moment om aan ieder een huis te schenken. Voor Carolus Ludovicus werd dit de woning A501b, inclusief al de roerende goederen erin, zoals het herberggerief. De schenkers wensten wel te blijven inwonen en direct na hun dood zou Carolus Ludovicus 3.500 francs moeten inbrengen in de nalatenschap.¹⁹³ Als mandenmaker en met zijn vrouw Coleta Delphine Janssens achter de tapkast, moest hij zich hierover niet het hoofd breken. Ook hun zoon Louis Emiel bleef na zijn huwelijk met Maria Van Ranst inwonen in het ouderlijk huis.

Opdeling in 1923 van A501b in A501c en A501d; verdere opdeling in 1935 van A501c in A501e en A501f (©FOD, Hingene reeks 207, 1923.8 en 1935.5)

Een goede tien jaar na het overlijden van Carolus Ludovicus Raes ging zijn weduwe met een van haar dochters in Sint-Amands wonen.¹⁹⁴ In 1929 vonden de erven Raes, gesteund door het akkoord van de weduwe, het aangewezen om hun eigendommen in Hingene openbaar te verkopen. Van herberg 'Keizer Karel' was toen geen sprake meer. Koop 1 bestond uit A501d en een deel van A501c en in zijn geheel omschreven als: woonhuis met twee plaatsen, schuur, stallen, koer met uitweg en zolder. Dit pand werd gehuurd door Victor Cuyt. Koop 2 werd bewoond door Albert

D'Hondt en werd voorgesteld als een deel van perceel A501c.¹⁹⁵ Volgens de omschrijving in het notarisrepertorium lijkt het erop dat A501c toen al opgedeeld was, wat pas in 1935 door het kadaster met een mutatieschets werd vastgelegd, tegelijk met het grondplan van de compleet nieuwe woning A501f. Hoe het ook zij, hoogste bidders waren mandenmaker Henri Muyshondt en Joanna Van Damme. We kunnen ons best voorstellen dat ze na de opbouw en het afwerken van de nieuwe woning daar gingen in wonen en de andere twee woongelegenheden verhuurden.

Besluit

In vier eeuwen verandert in het landschap veel door urbanisatie en landinrichting. Zodanig dat als mensen die rond 1600 leefden met een 'tijd-machine' geteleporteerd werden naar nu, zich compleet verloren zouden voelen en hun woonomgeving niet meer zouden terugvinden, ook al kunnen ze zich een weinig oriënteren op kerk en kasteel. Nochtans blijft voor 'Landuytes' doorheen de tijd een zekere herkenbaarheid bestaan. Gedurende een eeuw een geheel met quasi weinig bewoning, was het vooral in de 18de eeuw dat het opgedeeld werd in meerdere percelen. In de volgende twee eeuwen zien we het omgekeerde gebeuren door in het noordelijke deel terug percelen samen te voegen tot één grote hofstede. Dat aan de straatzijde in dat deel meer woongelegenheden kwam, is trouwens van recente datum. Net voor de Eerste Wereldoorlog werd het langeveelgebouw tegen de straat omgevormd tot woningen. Die huisjes vormen een specifiek dorpsgezicht, waardoor ze in 2019 als vastgesteld bouwkundig erfgoed in de inventaris werden opgenomen. Dat ze samen met de lommerrijke bomen tot de verbeelding van romantiserende landschapsschilders spraken, bewijst het schilderij van Léon Riket. De gekasseide eiken-dreef die voor de huisjes loopt, is al sinds 2000 beschermd als deel van het cultuurhistorisch landschap 'domein d'Ursel'. Het is dan ook een fraaie en majestueuze dreef middenin het Dorp. We mogen Conrard-Albert graaf d'Ursel en de toenmalige Hingenaren dankbaar zijn om dat groene initiatief en hun welwillende toestemming.

Eindnoten:

- ¹ ARA (Algemeen Rijksarchief Brussel), fonds d'Ursel, R103/29
- ² ARA, fonds d'Ursel, R103/30; RAA (Rijksarchief Antwerpen), Oud Gemeentearchief Hingene, D056/11, fo. 5recto, 17/07/1699
- ³ ARA, fonds d'Ursel, R103/29, 20/05/1699
- ⁴ RAA, D056/35, mei-december 1699
- ⁵ Deze Rode Poorte wordt aangehaald in een akte RAA, D056/425 d.d. 2/06/1700 bij een ruiling van een deel van de hofstede De Zijpstaap; het kasteel zelf was gegroeid uit hoeve De Zijpe, welke ook vermeld wordt in ARA, fonds d'Ursel, R100/29
- ⁶ In de Hingense archieven ben ik nog nooit de term 'stokhouder' tegen gekomen of het verpachten van deze functie of ambt; het is ook niet echt duidelijk wie de verkoop leidde; slechts zelden werden verkopen van roerende goederen gedaan door een derde, die daarvoor een vergoeding ontving
- ⁷ RAA, P056/367, 17 floreal IX
- ⁸ Vanaf circa 1950 werd door de mechanisering hiervan afgestapt en werden belastbare gebouwen aangeduid met puntlijnen
- ⁹ ARA, fonds d'Ursel, L1023_1, rekening over 1562
- ¹⁰ ARA, fonds d'Ursel, L1023_3, rekening over 1571
- ¹¹ ARA, fonds d'Ursel, L1023_5, rekening over 1573
- ¹² ARA, fonds d'Ursel, L1023_6, rekening over 1574-1575
- ¹³ ARA, fonds d'Ursel, L1023_6, rekening over 1574-1575
- ¹⁴ ARA, fonds d'Ursel, L1023_7, rekening over 1576-1577
- ¹⁵ PRIMIS, F., De kolonellen van de "Burgersche wacht" van Antwerpen 1577-1585, (N.V. Standaard Boekhandel), Antwerpen 1942, p. 65
- ¹⁶ Zie CROKET, B., "Toverij", in: *Mededelingen van VHKB, nr. 30*, (VHKB), Bornem 2019, p. 35-40
- ¹⁷ ARA, fonds d'Ursel, L1006bis, cijnsboek nr. 3 van 1571 met aanvullingen tot 1674, folio 30verso; Gaspar Schetz had dit cijnsboek gekocht van jonker Jan vander Tannerijen de oude
- ¹⁸ Stadsarchief Gent, Reeks 28-29/121, register van de 20ste penning over 1572, folio 3verso en 4recto
- ¹⁹ Stadsarchief Gent, Reeks 28-29/121, register van de 20ste penning over 1572, folio 30recto
- ²⁰ RAA, D056/279: zetboek over 1578; in de lijst staan ze onder elkaar, maar zonder enige beschrijving van ligging
- ²¹ RAA, D056/136/14: staat en rekening van het sterfhuis Jan Verheyen en Margriete van Cleempoel (1588-1594); voor het halen van het meubilair en de kist met kledij werd de koster van Bornem betaald
- ²² RAA, D056/457, los stuk: een Margariete van Cleempoel komt nog voor in een getuigenverhoor d.d. 11/06/1582; ze is dan circa 23 jaar
- ²³ RAA, D056/136/14: de voogden hadden soms moeite om de betaling van de verkochte vruchten te ontvangen; zo had een zekere Jan Verbruggen koren op het veld gekocht zonder direct te betalen en was daarna vertrokken naar het leger, samen met zijn vrouw; het bedrag bleef dus openstaan
- ²⁴ RAA, D056/006, fo. 20verso
- ²⁵ KAB (Kasteelarchief Bornem), Serie 1, Register 191, 19 januari 1602; met toestemming van de schepenen van Hingene als oppervoogden;
- ²⁶ RAA, D056/006, fo. 34recto, 20/01/1603: haar man Jan van Langenhove is afwezig en daarom treedt bij deze overdracht Hendrik Jacops op als wettige voogd van Digna Verheyden; het gaat om het derde deel van de hof welk groter geschat werd dan een dagwand
- ²⁷ RAA, D056/006, fo. 50recto, 21/02/1606
- ²⁸ RAA, D056/279: zetboek over 1602
- ²⁹ Dit zouden we durven afleiden uit de zetboeken over 1601 en 1602 (RAA, D056/279); maar ook Jacops had het moeilijk en moest meerdere goederen verkopen; in 1606 woonde hij met zijn vrouw Maeycken Hoffmans in Hingene aan de Grote Eycke op het Heycken
- ³⁰ RAA, D056/006, fo. 24recto, 13/04/1602 en fo. 28verso, 29/03/1602
- ³¹ Zie ook *Mededelingen van VHKB, nr. 33*, p. 36
- ³² Vooral in de periode 1583-1594 waren de grondprijzen laag, zie daarvoor: DE WEVER, F., 'Pacht- en verkoopprijzen in Vlaanderen (16de-18de eeuw)', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis, jg. 59*, (RUGent), Gent 1978, p. 249-273; de cijfers zijn gebaseerd op onderzoek in Zele en veralgemeend voor Vlaanderen
- ³³ RAA, D056/006, fo. 51verso, 24/05/1606
- ³⁴ Stadsarchief Antwerpen (SAA), parochieregisters OLV Antwerpen PR#11 en PR#195
- ³⁵ *Verzameling der graf- en gedenkschriften van de provincie Antwerpen, arrondissement Antwerpen, vijfde deel*, (Buschmann), Antwerpen 1873, p. 279
- ³⁶ ARA (digitaal), begrafenisregister van het klooster van de geschoeide karmelieten 1504-1794, fo. 5recto
- ³⁷ SAA, wijkboeken deel 13 fo. 67recto
- ³⁸ SAA, SR#436, fo. 504verso, 27/10/1600; SAA, PK#2298, wijkboek (20)
- ³⁹ SAA, notariaat Michiel van Cauwenberghe, N#467, fo. 327recto, 18/09/1609; fo. 337recto, 17/09/1609; fo. 339recto, 25/09/1609
- ⁴⁰ SAA, notariaat Michiel van Cauwenberghe, N#467, fo. 326recto, 19/09/1609
- ⁴¹ Franchois van Werven was procureur voor de Hingense vierschaar; SAA, SR#482, fo. 25verso, 19/11/1609
- ⁴² RAA, D056/006, fo. 81verso, 24/09/1609 en 25/09/1609; fo. 82recto, 28/09/1609; fo. 83verso, 20/10/1609
- ⁴³ SAA, WK#3743, 12/1611, verzoek aan de voogden van de wezen om de gevangenskosten van hun vader te betalen
- ⁴⁴ SAA, vierschaarboek 1609-1620, V#154, fo. 27verso, zitting van 13/08/1610
- ⁴⁵ SAA, vierschaarboek 1609-1620, V#154, fo. 30recto, zitting van 24/09/1610
- ⁴⁶ SAA, notariaat Louis van den Berghe, N#3544, fo. 44recto, 23/02/1622 en 2/03/1622; fo. 44verso, 2/03/1622; fo. 49recto, 8/04/1622; fo. 56verso, 2/03/1622; fo. 59verso, 15/03/1622
- ⁴⁷ SAA, COLL#20, 7/04/1610
- ⁴⁸ SAA, SR#519, fo. 263recto, 15/09/1616 met verwijzing naar de belofte d.d. 28/04/1614
- ⁴⁹ SAA, N#3544, notariaat Loys van den Berghe: fo. 96recto, 30/06/1623 en fo. 153recto, 18/08/1623
- ⁵⁰ RAA, D056/007, fo. 49verso en 50recto, 11/08/1623; diezelfde dag verkocht de notaris twee bunder land aan Conrad d'Ursel, gelegen op de Grote Kouter achter de huizen van de huidige W. d'Urselstraat
- ⁵¹ Was Jan Allebosch afkomstig van Antwerpen? Daar vinden we zowel Allebos als Haelbosch in de archieven; maar ook in het grensgebied van Vlaams- en Waals-Brabant en in de regio rond Pepingen en Oetingen, het Waals Klein Brabant, is de familienaam te vinden. Is hij ook te vereenzelvigen met Jan Van Aelbos die in 1601 in Bornem gedurende 6 maanden koster was in plaats van Adriaen van Meerbeek (KAB_S1_R190)? Margarita Backers is bijna zeker afkomstig van Eikevliet. Argumenten daarvoor zijn: in 1591 verloven zich Margarita Backers en Henricus Moorkens (P.R. Puurs, huwelijken 1591-1601); haar hofstede in de Slijkhoek te Eikevliet was afkomstig van Mattijs de Backer. Zie voor het echtpaar Allebosch-Backers ook: APERS, C., *Schepenbrieven Puurs 12/08/1600-14/01/1628*, meerdere regesten o.a. 159, 258 en 295
- ⁵² Die gronden van de abdij van Affligem werden eind 18de genationaliseerd en verkocht aan van Nieuwenhuyzen uit Mechelen en in 1823 overgelaten aan de Puurse notaris Frans Erix
- ⁵³ RAA, D056/062/11, 3/10/1637
- ⁵⁴ RAA, D056/163, 1/10/1637, los stuk
- ⁵⁵ RAA, D056/63/14, 29/01/1646
- ⁵⁶ RAA, D056/63/21, 13/03/1648
- ⁵⁷ RAA, D056/29, 24/01/1650 en 28/01/1650
- ⁵⁸ De verkoop aan Toebent moet in de periode 1652-1653 gebeurd zijn, maar we vinden de registratie ervan niet terug. Over de hofstede Andriessen lees je meer in een van de volgende Mededelingen van VHKB
- ⁵⁹ RAA, D056/163, 1/10/1637, los stuk
- ⁶⁰ RAA, D056/139/13, 22/11/1653: deze hofstede die ze in januari 1640 gekocht hadden van de erven Adriaen de Maeyer werd in 1650 verkocht aan Adriaen van de Vijver
- ⁶¹ RAA, D056/280: zetboek over 1657
- ⁶² RAA, D056/10, fo. 27recto en verso, 11/07/1665
- ⁶³ RAA, D056/14, fo. 7verso-8recto, 23/10/1663, de goedenis had plaats op 21/01/1664
- ⁶⁴ Adriaen Buyst was vroeger al eens betrokken geraakt bij een twist of vechtpartij, waarvoor een procedure was opgestart voor de Raad van Vlaanderen (zie hiervoor CROKET, B., 'Boelzoekers', in: *Mededelingen VHKB 29*, (VHKB), Bornem 2018, p. 50-51)
- ⁶⁵ RAA, D056/65/01, 19/10 en 25/11/1665: staat van goed van Adriaen Buyst
- ⁶⁶ De erfgenamen Buyst waren Peeter, Jan, Joos en Elisabeth Buyst, Anthony Abovinia getrouwd met Anna Buyst, Nicolaes van Barel getrouwd met Johanna Buyst, Cornelis Bael, getrouwd met Maria Buyst, Peeter van Zande getrouwd met Cathelijne Buyst;

- nergens is vermeld of het om kinderen of kleinkinderen van wijlen Adriaen Buyst gaat en denkelijk ging het dus eerder om aanverwanten
- ⁶⁷ RAA, D056/14, fo. 27recto en verso, 14/09/1665
- ⁶⁸ RAA, D056/14, fo. 26verso-27recto, 11/07/1665
- ⁶⁹ RAA, D056/162, 13/09/1665; voor info over Laureys Boye, zie nog: CROKET, B., *De Canegemhoeve en haar duiventil*, (VHKB), Bornem 1995, p. 61-63
- ⁷⁰ RAA, D056/102, 24/11/1666: afrekening sterfhuis van wijlen Adriaen Buyst
- ⁷¹ RAA, D056/284, zetboek over 1670; over 1676 werd Boye belast voor 8,87 bunder (D056/286) en over 1677 voor 5.84 bunder
- ⁷² RAA, D056/143/14, 22/08/1689: voogdijrekening wezen Boye-Geerts
- ⁷³ RAA, D056/105, 4/06/1681: afrekening sterfhuis Josyne van Kerckhove
- ⁷⁴ RAA, D056/10, fo. 62recto-fo. 63recto, 16/12/1669: Gillis Toebent en zijn echtgenote waren in 1668 overleden en de rente was terecht gekomen bij zijn dochter Catharina Toebent, getrouwd met Jan de Meyer; die laatste was als H. Geestmeester nog een som verschuldigd bij het slot van zijn rekening en moest tevens 2 obligaties terugbetalen aan de Armentafel; hij compenseerde zijn schuld door de rente van 750 gulden over te dragen aan de Armentafel
- ⁷⁵ RAA, D056/14, fo. 188recto-189recto, 6/08/1677: verkoop door Joos Verelst aan Dierick Van Damme met overname van renten; RAA, D056/10, fo. 141recto en verso, 7/08/1677: renteverkoop door Dierick Van Damme aan Joos Verelst; de hofstede in Wintam was bewoond door Jan (Rumoldus) van Hooff (heer van Canegem), zie hiervoor CROKET, B., *De Canegemhoeve en haar duiventil*, (VHKB), Bornem 1995, p. 31-32
- ⁷⁶ Eigenlijk onrechtstreeks – omdat de weduwe van Joos Verelst nog geld moest aan een crediteur en Dierick Van Damme een rente van 1.500 gulden openstaan had ten voordele van Verelst – liet die crediteur in maart 1679 beslag leggen op de door Dierick Van Damme van Joos Verelst gekochte goederen (D056/177/61)
- ⁷⁷ RAA, D056/147, 7/07/1688; de pastoor heeft zich vergist bij de inschrijving in het begraafregister toen hij juli schreef in plaats van juni; de aanstelling van de voogden is immers al op 7/07 en op 17/07 valt in de Grote Raad te Mechelen de beslissing dat een inventaris moet opgesteld worden
- ⁷⁸ RAA, D056/15, fo. 40recto-42recto; de vererving was op 11/01/1689
- ⁷⁹ RAA, D056/10, fo. 162verso, 31/10/1684: deze rente werd aan de Armentafel van Hingene verkocht door het echtpaar Van Damme-Verelst, waarvoor ze 'Landuytes' en grond in Wijsbroek hypothekeerden; met deze renteverkoop losten ze een obligatie af aan dezelfde Armentafel
- ⁸⁰ CROKET, B., 'Wans, een Antwerps barokschilder in Hingene', in: *Mededelingen VHKB, nr. 28*, (VHKB), Bornem 2017; CROKET, B., 'Toevalstreffers', in: *Mededelingen VHKB, nr. 32*, (VHKB), Bornem 2021
- ⁸¹ RAA, D056/544, los stuk, 7/01/1690: testament van Jan Baptist Wans; RAA, kerkarchief Sint-Stephanus, T17/056/12: ivm codicil 6/03/1690 bij het testament van Wans
- ⁸² RAA, T17/056/01: dit interpreteren we uit het manuaalboek van pastoor Van den Wijngaert (1713-1764); latere rekeningen van de Armentafel geven slechts een totale som als uitgave voor de gefundeerde jaargetijden
- ⁸³ Peeter Van Damme overleed in april 1694 en het was zijn weduwe, Marie Langele, die de domeinrekening d'Ursel over 1693 presenteerde op 8/07/1694; Jan Baptist Van Damme stierf op 2/03/1702
- ⁸⁴ Dit is een sterk vermoeden omdat in de staat van goed van Jan Baptist Van Damme gerefereerd wordt naar de huur van het huis van de Armentafel
- ⁸⁵ RAA, D056/35, 14/01/1698
- ⁸⁶ RAA, D056/34, 14/03/1699
- ⁸⁷ RAA, D056/34, 10/03/1698
- ⁸⁸ RAA, D056/425, 2806/1707: verkoop door Jacques Michiels *causa uxoris* en de erfgenamen van wijlen Jan Parijs van de hofstede van Parijs aan Andreas Landuyt; de hofstede kon direct in gebruik genomen worden
- ⁸⁹ RAA, D056/212A, 6/02/1676
- ⁹⁰ RAA, D056/544, los stuk, s.d.
- ⁹¹ CROKET, B., 'Huizengeschiedenis: een onderzoek en een oproep', in: *Mededelingen VHKB nr. 31*, (VHKB), Bornem, vooral p. 77-79
- ⁹² RAA, D056/10, fo. 62 recto in margine
- ⁹³ RAA, D056/178/274
- ⁹⁴ RAA, D056/70/51: ook Gillis Hermans was drie keer getrouwd; met zijn 2de echtgenote, Anna Permans, had hij een zoon Franchois, die priester werd te Sint Catharina-Lombeek en pastoor was in Londerzeel Sint Christoffel tussen 1755 en 1785
- ⁹⁵ RAA, D056/113/7, 19/01/1726
- ⁹⁶ Jacques Michiels overleed op 23/04/1726
- ⁹⁷ RAA, D056/70/10
- ⁹⁸ RAA, D056/17, fo. 134recto
- ⁹⁹ Hiervan bezitten we enkel een herdruk door De Casteleyn vzw en weten we niet waar het origineel zich bevindt, al hebben we met de verzamelaar – intussen overleden – enkele decennia terug er uitgebreid over gesproken
- ¹⁰⁰ RAA, D056/71/87, 19/06/1743
- ¹⁰¹ RAA, D056/426, 15/02/1745
- ¹⁰² RAA, D056/71/97 en D056/96/8, 30/12/1745
- ¹⁰³ RAA, D056/505, zetboek over 1761 waarin gesteld wordt dat de hofstede aan de Wiel, dewelke Andreas Landuyt uitbaatte, sinds 1751 uitgebaat werd door zijn zoon Jacobus en dat Andreas Landuyt in 1761 zelf de helft van de hofstede Jacques Michiels uitbaat; Andreas Landuyt was in 1751 al de 70 gepasseerd, gebruikte nog maar weinig grond en zou in 1763 overlijden
- ¹⁰⁴ Verslag resolutieboek Hingene fo. 16recto, d.d. 30/04/1776: het huisje stond leeg en op dat moment waren in Hingene geen arme weduwen die er aanspraak zouden kunnen op maken en daarom stelde de pastoor voor om het te verhuren voor zes jaar wat werd toegestaan door de schepenbank
- ¹⁰⁵ RAA, T17/056/40, rekening H. Geesttafel over 1777
- ¹⁰⁶ RAA, D056/73/30, kaveling 15/09/1756; in dat jaar was Catharina Van Fracem overleden terwijl haar man Jacques Vander Kinderen al in 1741 was overleden
- ¹⁰⁷ RAA, D056/423 en D056/22/3, 22/12/1762
- ¹⁰⁸ RAA, D056/76/7, 27/02/1788
- ¹⁰⁹ RAA, D056/424, fo. 63verso, 9/01/1773
- ¹¹⁰ Of ging het om een compleet nieuwe woning, waarvoor zelfs in 1788 nog rekeningen openstonden?
- ¹¹¹ Gemeentearchief Hingene, Resolutieboek vanaf 11/1774, fo. 4recto, 28/02/1775 en fo. 7recto, 27/06/1775
- ¹¹² Dit wordt vermeld in de zetboeken na 1794
- ¹¹³ Over zijn kosterschap bestaat toch enig voorbehoud en moet verder onderzocht worden. Bij de aanstelling van en nieuwe koster in Hingene in 1763 was discussie ontstaan tussen hertog d'Ursel, die Van Laeken had aangesteld, en de aartsbisschop van Mechelen, die deze functie aan Vander Kinderen had toegekend; hierdoor ontstond een rechtszaak (ARA, fonds d'Ursel, R105/25). Bij de inschrijving van het overlijden van Judocus Franciscus Van Laeken noteerde de pastoor nachtans 'custos'.
- ¹¹⁴ ARA, fonds d'Ursel, L1065_2, domeinrekening over 1771 en bewijsstukken
- ¹¹⁵ ARA, fonds d'Ursel, L1065_1 ; zie ook 'Het ware verhaal', in: *Kasteel d'Ursel Magazine, nr. 30*, 2012, p. 13
- ¹¹⁶ Resolutieboek Hingene, fo. 38recto en fo. 39recto, d.d. 12 e26/02/1779
- ¹¹⁷ RAA, D056/179/64-65-67-68-71-72-74 en D056/159A/46 en D056/541, 4/07/1788
- ¹¹⁸ RAA, D056/115D/13, 14/07/1772
- ¹¹⁹ RAA, D056/424, fo. 198recto, 17/08/1791, RAA, D056/61¹⁴, 30/06 en 17/08/1791; op de woning stond nog een rente van Fl 600 ten voordele van Cornelis Van Kerckhoven uit Bornem; westelijke buur weduwe Coomans behield haar deel tuin tot en met de laatste krielelaar
- ¹²⁰ RAA, D056/74/9, 1/09/1763
- ¹²¹ Geboren en gedoopt in Hingene-Dorp in 1707 als zoon van Gillis (Egidius) Pauwels en Anna Verheyen
- ¹²² RAA, D056/424, fo. 212recto, 4/10/1793
- ¹²³ Voor info over de Gedwongen Lening en de lijst van aangeslagen Hingenaren, zie CROKET, B., *Volkstelling jaar IV Hingene*, (VHKB), Bornem 1990, p. 122-138
- ¹²⁴ RAB (Rijksarchief Beveren), R02/5025: Notariaat J. Moens Puurs, akte 94
- ¹²⁵ RAB, F466/412, registratiekantoor Mechelen, 27 nivose IV
- ¹²⁶ RAA, D056/424, fo. 214verso, 18/03/1768
- ¹²⁷ RAA, D056/61¹³, 23/11/1787 en D056/424, fo. 164verso, 10/12/1787
- ¹²⁸ "het erf scheidende met het erf of 'messinck' van Landuyt linea recta vanaf de hoek van de voorvloer tot op de hoekstijl scheidende de schuur van Landuyt met het stalletje van deze koop"
- ¹²⁹ CROKET, B., 'Hingense rundveehouders in 1779', in: *Mededelingen VHKB, nr. 27*, (VHKB), Bornem 2016, p. 23-32
- ¹³⁰ Gemeentearchief Hingene, Resolutieboek vanaf 11/1774, fo. 222verso, 27/12/1792 tot fo. 225recto, 9/02/1793
- ¹³¹ RAA, D056/544, los stuk 12/11/1795

- ¹³² CROKET, B., *Volkstelling jaar IV, deel I: Hingene*, (VHKB), Bornem 1990
- ¹³³ RAA, P056/373, rekening Weldadigheidsbureau over 1802; RAB, F488/262/92, 7/08/1828 aangifte nalatenschap van wijlen Theresia Catharina Wauters, overleden te Hingene op 27/09/1827
- ¹³⁴ RAA, D056/61¹⁵, 19/09/1792, Marie Therese De Lae(d)t had die dag als 'jonge bejaarde dochter' voor zichzelf een huisje gekocht nabij de Kleine Kouter
- ¹³⁵ RAA, Z2/004/288, kadastrale legger van Hingene en Nattenhaasdonk jaar XII (1803-1804); in GAB is ook een legger van Gigault aanwezig
- ¹³⁶ RAA, P056/215
- ¹³⁷ RAA, P056/367, 19 brumaire XII
- ¹³⁸ RAB, R02/5040 akte 187, 11/05/1815
- ¹³⁹ RAB, F488/046; we vinden die vererving enkel terug in de afgeschafte reeks van de verkopers, omdat de erfenaangiften van 1813 niet bewaard zijn gebleven
- ¹⁴⁰ RAA, R02/5035 akte van 4/04/1809
- ¹⁴¹ ARA, Rgf106/3 en Rgf106/4, domeinrekeningen Hingene over 1811 en 1812; een hoveniersknecht verdiende 125 gulden, idem als een stalknecht, terwijl de boswachter 200 gulden ontving
- ¹⁴² RAB, R02/5108, akten 3231 en 3235, 9 en 26/04/1827
- ¹⁴³ Peeter Landuyt was in 1811 gestorven, zijn echtgenote Maria Van Boven in 1817
- ¹⁴⁴ RAA, P056/341, nominatieve staat van veehouders 1816
- ¹⁴⁵ RAB, R02/5041 akte 470, 18/12/1816
- ¹⁴⁶ RAB, F488/176, onderhandse akte d.d. 15/02/1839
- ¹⁴⁷ RAB, F488/288/72, aangifte nalatenschap van Carolina De Middelaer, overleden te Hingene op 15/10/1853; op het huis, dat geschat werd op een waarde van 2.500 francs, stond nog steeds de rente van 544 francs open
- ¹⁴⁸ RAB, F488/313/292, aangifte nalatenschap van Bruno Vander Kinderen, gestorven in Hingene 7/12/1878; dochter Joanna Maria was overleden op 29/01/1878; in de nalatenschap zaten meerdere woningen
- ¹⁴⁹ RAB, F488/324/66, aangifte nalatenschap van Petrus Henricus Kegels, overleden te Hingene op 21/10/1889; tot de nalatenschap behoorden meerdere delen in huizen, ook in Bornem, met een totale waarde van 11.461 francs; Eugenia Vander Kinderen was al overleden op 4/02/1887
- ¹⁵⁰ Deze Frans Heynderickx, geboren 11/07/1848, was zoon van Petrus Joannes Heynderickx en Monica Cuyt en dus een kozijn van Joseph, Frans en Maria Ludovica Heynderickx op percelen A511-A512-A513-A514
- ¹⁵¹ RAB, F017/451/78, aangifte nalatenschap van Christina Kegels te Hingene overleden op 31/01/1907; de erfenis had een waarde van 15.308 francs
- ¹⁵² In 1919 trouwde ze met Emiel Kegels en verhuisde naar Temse
- ¹⁵³ RAB, R02/15344/9180, 13/08/1909 onderhandse verkoop voor notaris Verbelen voor 4.000 francs
- ¹⁵⁴ RAB, F488/18, ARI_18, Teugels verkocht dit deel via onderhandse akte op 19/01/1840 aan dochters Maria, Francisca, Constantia en Isabella Theresia; hij overleed op 11/03/1840
- ¹⁵⁵ RAB, R02/12171 akte 238, 17/07/1857; Maria Teugels was op 26/03/1857 gestorven
- ¹⁵⁶ RAB, R02/12195 akte 5316, 13/03/1878
- ¹⁵⁷ RAB, R02/24871 akte 475, 14/09/1921
- ¹⁵⁸ RAB, R02/5000 akte 555, 7/01/1843
- ¹⁵⁹ Beiden waren al gehuwd geweest, maar zonder kinderen; hij was weduwnaar van Anna Maria De Prince, zij was weduwe van Jacobus Landuyt
- ¹⁶⁰ RAA, P056/294/P.V. 93; het slachtoffer was Petrus Joannes Landuyt, een zeilmaker van 59 jaar, weduwnaar met kinderen uit Nattenhaasdonk
- ¹⁶¹ RAB, R02/4999 akte 509, 16/07/1842; het pand was belast met een obligatie van 2.000 francs à 5%
- ¹⁶² RAB, R02/7585 akte 1466, 2/11/1850 testament van Anna Catharina De Busschop; RAB, F488/286 nr. 45, 3/04/1851, aangifte nalatenschap waarbij Guiliam Kort enige en universele erfgenaam werd met o.a. een huis A468-A469 aan de zavelput te Hingene
- ¹⁶³ RAB, R02/7595 akte 3461, 18/12/1863
- ¹⁶⁴ RAB, R02/7595 akte 3465, 17 en 24/12/1863
- ¹⁶⁵ RAB, R02/12823 akten 99-100-101-102-103-104, 27/03/1884
- ¹⁶⁶ Maria Elisabeth Langbeen stierf op 22/05/1895 waardoor haar vruchtgebruik op De Ster ophield
- ¹⁶⁷ RAB, R02/12853 akte 280, huurcontract 27/07/1899
- ¹⁶⁸ Baeté Puurs, weekblad d.d.20/11/1898
- ¹⁶⁹ RAB, R02/15330 akte 6583, 3/07/1902
- ¹⁷⁰ RAB, R02/15338 akte 8192, 13/12/1906
- ¹⁷¹ Verkoop voor notaris Poodts 31/12/1925
- ¹⁷² Verkoop voor notaris De Cleene 31/01/1941
- ¹⁷³ RAB, R02/5001 akten 1057, 1058 en 1059, 29/12/1846
- ¹⁷⁴ Over 'Alphonse' Van Damme kan je meer lezen in BUNGENEERS, J. & DE VLIAGER-DE WILDE, K., *Zomers in Hingene*, (Davidsfonds), Leuven 2012, p. 258-261
- ¹⁷⁵ RAB, R02/12211 akte 1004, 1/08/1887
- ¹⁷⁶ RAB, R02/24870 akte 310, 10/05/1921
- ¹⁷⁷ RAB, R02/24876 akte 368, 8/10/1923
- ¹⁷⁸ Notariaat Basteyns Bornem, 29/05/1931
- ¹⁷⁹ Het is niet onwaarschijnlijk dat Joanna Laevaert toen al een tijdje als meid op de boerderij verbleef; volgens een bevolkingsregister van circa 1820 verbleef ze in Hingene sinds 1814, toe pas veertien jaar oud
- ¹⁸⁰ RAA, P056/367, 22/01/1816
- ¹⁸¹ RAB, F488/286/9&29, 10/02/1851, aangifte van nalatenschap van Joseph Landuyt, overleden te Hingene 14/08/1850; dit legaat was geschat op 6.000 francs; weduwe Joanna Laevaert behield wel het vruchtgebruik
- ¹⁸² RAB, F44/286/128, 13/08/1851, aangifte van nalatenschap van Jean François Landuyt, te Hingene overleden 19/03/1851
- ¹⁸³ RAA, R02/7587/1726, 24/01/1853; hij betaalde er 800 francs voor
- ¹⁸⁴ Hun huwelijk was vier dagen later op 28/01/1853
- ¹⁸⁵ RAB, F488/288/276-277, 21/11/1855, aangifte nalatenschap Joanna Laevaert, te Hingene overleden 31/05/1855
- ¹⁸⁶ Baeté-Puurs, weekblad d.d. 11/02/1888
- ¹⁸⁷ RAB, R02/12844/17, 9/01/1895, kaveling De Smet-Huygelen; het huwelijk De Smet-Anné vond in Temse plaats in 1901
- ¹⁸⁸ De samenvoeging tot A507i werd in 1936 kadastraal geregistreerd
- ¹⁸⁹ RAB, R02/5116 akte 4855, 18/04/1835
- ¹⁹⁰ RAB, R02/5116 akte 4890, 26/06/1835; Raes stelde daarvoor als hypotheek de pas aangekochte woning en 2 stukken land in Hingene; de schuld werd afgelost op 9/11/1854
- ¹⁹¹ BUNGENEERS, J. & DE VLIAGER-DE WILDE, K., 'De kop van keizer Karel', in: Magazine kasteel d'Ursel, nr. 26, (provincie Antwerpen/Kasteel d'Ursel), Antwerpen 2011, p. 13-14
- ¹⁹² WINCKELMANS, J., *Gevlochten verleden*, (VHKB), Bornem 2005, p. 177
- ¹⁹³ RAB, R02/7579 akte 119, 7/08/1878; Joseph Raes overleed in 1880 en Angelina Kegels in 1882
- ¹⁹⁴ Hij stierf op 22/04/1911; zijn weduwe pas in 1939
- ¹⁹⁵ RAB, R02/24908, repertorium 1926-1932 van notariaat Basteyns Robert te Puurs, akte 217, 219 en akte 231, 11/07/1929; de koopdagen gingen door in herberg 'In de nieuwe wereld'

Het verhaal achter een amulet van Sint-Joris, gevonden in Eikevliet

Geert Segers

Tijdens archeologische prospectie op akkers wordt ook al eens een munt, medaillon of amulet gevonden. En zo begint ook het verhaal van een amulet met de beeltenis van Sint-Joris, afkomstig van de Kouter te Eikevliet.¹

De amulet toont aan de voorzijde Sint-Joris als ridder op een steigerend paard, strijdend tegen een draak. In de rechterhand draagt hij een lans die de liggende draak in de bek doorboort. Het opschrift rondom luidt: 'S[ANCTUS]. GEORGIUS EQVITVM PATRONVS' ('Sint-Joris patroon van de ruiters'). De draak die onder het paard ligt, is vrij stilistisch weergegeven. Rondom is er een versiering met verticale streepjes. De keerzijde is in slechtere toestand. Hier wordt een zeilschip weergegeven met de slapende Christus in de storm van Genesareth. Twee apostelen proberen Jezus wakker te maken. Het opschrift aan de zijkant luidt: 'IN TEMPESTATE SECVRITAS' ('Veiligheid in de storm'). De evangelist Marcus verhaalt over de afgebeelde gebeurtenis (4:35-41).

Duidelijkere keerzijde van een gelijkaardig amulet

De amulet (soms ook gewoon een penning) werd gedragen ter bescherming door mensen die langere tijd van huis waren. Men hield deze bij zich

tegen verwondingen of ongevallen, in het bijzonder dan in oorlogsomstandigheden. In het geval er een oogje aan zat, zoals de amulet gevonden te Eikevliet, werd deze om de hals gedragen. Soms werd er ook gewoon een gaatje bovenaan in de munt gemaakt.²

Waarom was deze amulet zo populair? De oorsprong wordt gevonden in een zogenaamde 'Georgtaler' of 'Mansfeld-daalder', een munt vanaf 1521 geslagen in het graafschap Mansfeld (Duitsland). Al snel werden deze *talers* als beschermende kracht voor soldaten en ruiters gezien en werden deze in een vergelijkbare vorm nagemaakt in andere muntplaatsen en uiteindelijk als amulet-hanger in verschillende metalen vervaardigd. Het verhaal gaat dat een keizerlijk officier in een gevecht bij Kochersberg geraakt werd door een kogel, maar niet gewond werd... omdat de kogel afketste op een *Georgtaler*. Dit verspreidde zich als een lopend vuurtje en vanaf dan geloofde men nog meer in de bescherming tegen schoten, slagen, valpartijen te paard en dergelijke. De Sint-Jorismedaillon werd een essentieel onderdeel van de uitrusting van een officier. Het muntatelier te Mansfeld kon de vraag niet meer aan en zoals gezegd werden elders in andere muntcentra gelijkaardige medaillons geslagen, zij het zonder het wapen van Mansfeld op de keerzijde. De eerste nabootsingen werden geslagen in Hongarije en vanaf dan stond op de keerzijde de scène uit het Nieuwe Testament (afgeleid van pauselijke munten). Deze voorstelling van Jezus in de storm zorgde ervoor dat ook zeelieden het amulet gingen dragen. En uiteraard wilde iedere soldaat een dergelijke vrome munt als talisman. De waarde ervan steeg al snel tot het 20- of 30-voudige en ze werden haast onbetaalbaar. De amuletten werden in verschillende maten, metalen en diktes gemaakt zodat ze goedkoper werden. Er zijn zelfs exemplaren in tin bekend. Vanaf het einde van de 17de tot het einde van

de 19de eeuw was dit het populairste soldatenamulet in Midden-Europa met een piek in de 17de-18de eeuw.

We mogen veronderstellen dat het amulet van Eikevliet afgebroken is (in een strijd?) daar het oogje bovenaan niet volledig is. Het betreft een wat groter exemplaar, waarvan tot nu toe nog geen andere voorbeelden bekend zijn. Hierdoor kunnen we het muntatelier momenteel niet bepalen. De vorm van de draak is afwijkend van ander bekende amuletten in deze traditie.

Bronnen:

HUSZAR L., *Georgsmünzen*, Boedapest 1940 A

SCHMIEDER, Carl Christoph, *Handwörterbuch der gesammten Münzkunde*, Berlijn en Halle, 1811

Eindnoten

¹ Collectie G. SEGERS; momenteel te zien in de permanente archeologische tentoonstelling in de Sint-Margarethakerk te Wintam (Bornem)

² Een voorbeeld hiervan bevindt zich in het STAM te Gent

Oproep

Heet je De Boeck of ken je iemand met deze familienaam, lees dan zeker verder

Al enkele jaren werken we geduldig aan het samenstellen van onze stamboom 'De Boeck' die zich grotendeels in de Rupelstreek, het Vaartland en Klein-Brabant situeert. Daarbij maken we in de eerste plaats gebruik van traditionele bronnen zoals de burgerlijke stand, parochieregisters, schepenbrieven en notarisaktes. Hierdoor hebben we al een mooie stamreeks in elkaar kunnen puzzelen.

Onze gemeenschappelijke stamvader Aert De Boeck (ca. 1625-1683) was jarenlang pachter van De Bocht in Heindonk. Hij was de zoon van Hermanus De Boeck, die een voorname rol speelde in het Willebroek en Blaasveld van de 17de eeuw. Vandaag zijn er nog heel wat mensen in deze gemeenten die onze achternaam dragen. Van een aantal onder hen zijn er aanwijzingen dat ze tot dezelfde tak behoren, maar ontbreekt het nodige bronmateriaal om dit te bevestigen.

Sinds kort maken we daarom gebruik van een vrij recente techniek om ontbrekende schakels in onze stamboom te detecteren: DNA-onderzoek. Hierbij kijken we in de eerste plaats naar het mannelijke Y-chromosoom. Y-DNA wordt immers 'onveranderlijk' doorgegeven van vader op zoon, zodat het kan helpen de mannelijke afstammingslijn te traceren. Slechts af en toe gebeurt er een mutatie in het Y-chromosoom, een 'kopieerfout' zeg maar. Het zijn deze mutaties die in kaart worden gebracht. Mannen met dezelfde mutaties in het Y-DNA krijgen dezelfde 'haplogroep'. Of anders gezegd: mannen die dezelfde haplogroep hebben, delen zeker een gemeenschappelijke voorvader.

Hoe meer mensen testen, hoe groter de kans dat er nieuwe mutaties in kaart worden gebracht. Dat kan dan weer leiden tot andere interessante ontdekkingen. Enkele jaren geleden vonden Deense onderzoekers in een christelijk graf in Denemarken het skelet van een man die daar begraven werd tussen het jaar 860 en 878. Uit DNA-analyse bleek dat de man onze bovenliggende haplogroep heeft. Deze haplogroep werd ontdekt naar aanleiding van onze DNA-analyse. Het betreft een mutatie die ontstaan is omstreeks het jaar 450. We delen

duz eenzelfde voorvader ergens tussen de tweede helft van de 5de en de 9de eeuw. In samenwerking met Deense en Schotse wetenschappers proberen we nu meer te weten te komen over de woonplaats en mogelijke migratie van deze man. Hierbij worden verschillende scenario's onderzocht. Gaat het om een handelsreiziger uit onze contreien die daar stierf of stammen wij (al dan niet via migratie via de Britse eilanden) af van Denen die zich langs de Rupel hebben gevestigd? Er is hoe dan ook een link met de Viking-periode.

Momenteel zijn we op zoek naar mannelijke naamdragers 'De Boeck' (uit onze tak of een nog te positioneren tak) die willen meewerken aan ons onderzoek. We zijn bereid de kosten van de basistest op ons te nemen. Het onderzoek bestaat uit het afnemen van de basis Y37 DNA-test (speekselttest) waarbij slechts 37 merkers in kaart worden gebracht. Geeft deze een positief resultaat (= dezelfde bovenliggende haplogroep als de onze), dan testen we bijkomend de laagst mogelijke mutatie.

Voor meer informatie en bij interesse kunt u contact opnemen met: Etienne De Boeck (deboeckvanzaelen@telenet.be) Wouter De Boeck (wouterdeboeck@icloud.com) Of via het bestuur van Heemkunde Klein-Brabant.

Wij danken u alvast voor uw medewerking. Dankzij uw bijdrage kunnen we immers de stamboom van De Boeck verder uitbouwen én tegelijk levert u een waardevolle bijdrage aan de geschiedenis van onze mooie streek.

Proeve van Klein-Brabantse bibliografie (deel 20)

Paul Servaes, Danny Flies & Benny Croket

- Dirk ANDRIES, Orgels in Klein-Brabant, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 83ste jrg., nr. 48, 30 november 2022, p. 1 en 3
- Dirk ANDRIES, 300 jaar Delahaye-orgel in Puurs, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 36, 1 september 2023, p. 4
- Chris APERS, De Heren van Oyenbrugge en het domein Coolhem te Puurs, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 18-24
- Patrick AUWELAERT, Dirk Braeckman pakt uit met expo "Déboires de l'âme" in Puurs-Sint-Amands. Vlaams fotograaf stelt tentoon in Emile Verhaerenmuseum, in *Doorbraak*, 2 mei 2023
- Pastoor Steven BARBERIEN, Ter kerke in Mariekerke, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 9, 1 maart 2023, p.1
- Tinneke BEECKMAN, De canon is van u, niet van de politiek, in *De Standaard*, 25 mei 2023, p. 28 (over Emile Verhaeren in de canon)
- Jean-Marc BODSON, Arts/Les galleries, Peu importe le réel, Les voyages à l'âme de Dirk Braeckman: déclinés en deux expositions et un beau catalogue, in *La Libre Belgique*, Brussel, 15 maart 2023, p. 22
- Frans BOENDERS, *Oude vorsten: Verzamelde gedichten*, Harelbeke, Uitgeverij De Gebeten Hond, 2022, 250 blz. (Erin opgenomen 11 anarchistische gedichten van Emile Verhaeren in Nederlandse vertaling door Frans Boenders)
- BORNEM, Boerenkrijgherdenking in mineur, comité teleurgesteld, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 18, 3 mei 2023, p. 31
- BORNEM, Walter Boeykens krijgt monument aan abdij, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 18, 3 mei 2023, p. 18
- BORNEM, Klimaatfotografie in abdij, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 12, 22 maart 2023, p. 10
- BORNEM, Afscheid van de laatste cisterciënzerabt, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 10, 8 maart 2023, p. 24
- BORNEM, Een leven in (strip)tekeningen (Marc Verhaegen), in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 10, 8 maart 2023, p. 12
- BORNEM, De abdij maakt zich op voor een beestig voorjaar, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 9, 1 maart 2023, p. 4
- BORNEM, Abt Leo (83) is overleden "Bornem verliest een vaderfiguur", in *Het Laatste Nieuws*, 26 februari 2023
- BORNEM, My Girl with A Pearl, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 9, 1 maart 2023, p. 6 (over Bornemnaar David Benoit)
- BORNEM, Leven en werk van Bert Peleman herdacht, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 8, 22 februari 2023, p. 20
- BORNEM, Winterconcert Cantami voor volle centrumkerk, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 8, 22 februari 2023, p. 26
- BORNEM, Kerk Branst te koop, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 6, 8 februari 2023, p. 29
- BORNEM, Groepstentoonstelling A tongue becomes yours, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 39, 28 september 2022, p. 18
- BORNEM, Kunst op de sokkel (Hugo van der Wilt), in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 37, 14 september 2022, p. 22
- BORNEM, Tentoonstelling Beeldende Kunst Post Office 20.22, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 41, 12 oktober 2022, p. 27
- BORNEM, Streetart op stationsmuur, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 40, 5 oktober 2022, p. 10
- BORNEM, Harmonieorkest gaat optreden op Brusselse Grote Markt, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 38, 21 september 2022, p. 22
- BORNEM, Officiële opening netwerk Kastelen van de Schelde, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 38, 21 september 2022, p. 30
- BORNEM, Archeologie en Pedro Coloma in de kijker, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 38, 21 september 2022, p. 30
- BORNEM, Literair salon Bert Peleman in De Abdij van Bornem, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 45
- BORNEM, De deuren van de abdij van Bornem staan voor iedereen open, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 48
- BORNEM, Natuurmonument wijkt voor natuurgeweld, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 63

- BORNEM, Literair salon Filip de Pillecyn in De Abdij van Bornem, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 83
- BORNEM, Pedro Coloma in het Land van Bornem, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 85
- BORNEM, Orgelzondagen Bornem 2023, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 25, 21 juni 2023, p. 3.
- BORNEM, De kerk in Hingene krijgt een nieuw orgel, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg. nr. 25, 21 juni 2023, p. 4
- BORNEM, Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Leodegarius Bornem Het Sint-Ceciliakoor Verleden, heden en toekomst?, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg. Nr. 34, 23 augustus 2023, p. 3
- BORNEM, Kerkkoor laat deur op een kiertje, in *De Publi*, nr. 37, 13 september 2023
- BORNEM, Oudste eendenkooi van Europa, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, nr. 37, 13 september 2023
- BORNEM, Sint Cecilia Bornem één van de oudste Belgische kerkkoren zingt voor laatste keer, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, nr. 28, 30 augustus 2023
- BORNEM, Een kroniek van het Land van Bornem, in *De Publi* Puurs, Drukkerij Baeté, 9 augustus 2023
- BORNEM, Speciale editie "Voor Outer en Heerd", in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 9 augustus 2023
- BORNEM, Rivierverloren, kunstzinnig wandelen langs de Schelde, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 42, 18 oktober 2023, p. 22
- Ward BOSMANS, Wie is nonkel Firmin?, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 2, 11 januari 2023, p. 4
- Ward BOSMANS, Paul Servaes (88) schrijft levensverhaal van priester-dichter-flamingant Jan Hammenecker, in *Gazet van Antwerpen*, 3 januari 2023
- Ward BOSMANS, Bornem-Mariekerke, Tijdsdocument over opmerkelijke priester-flamingant-dichter. Paul Servaes heeft biografie klaar over Jan Hammenecker, in *Het Nieuwsblad*, 2 januari 2023
- Ward BOSMANS, Puurs-Sint-Amunds, Louis Callaert (90) reconstrueert het leven van een vergeten Puurse priester-zwerver: "Veel interesse in geschiedenis van mijn geboortedorp", in *Het Nieuwsblad* en *Gazet van Antwerpen*, 22 december 2022
- Ward BOSMANS, Puurs-Sint-Amunds, Experimentele kunst van Myrthe van der Mark te bezichtigen in CC Binder, in *Het Nieuwsblad*, 4 oktober 2022
- Ward BOSMANS, Gaston Maes schrijft "Misboekje voor gelovige ketteren": "Angst van de mensen liefdevol doorprikken", in *Het Nieuwsblad*, 30 september 2022
- Ward BOSMANS, Puurs-Sint-Amunds, Dam wordt dan toch geen Toots Thielemans Boulevard, gemeente vindt alternatief, in *Het Nieuwsblad*, 28 juni 2022
- BRIEVEN VAN EMILE, Sint-Amunds, Emile Verhaerenmuseum, nr. 38, mei 2023, 2 blz. (Expo: Kijk! De wolken!)
- BRIEVEN VAN EMILE, Sint-Amunds, Emile Verhaerenmuseum, nr. 37, februari 2023, 2 blz. (Expo Dirk Braeckman: Déboires de l'âme; Markante aanwinsten van het Emile Verhaerenmuseum 2022; Emile Verhaeren, Contes de minuit et autres nouvelles)
- BRIEVEN VAN EMILE, Sint-Amunds, Emile Verhaerenmuseum, nr. 36, september 2022, 2 blz. (Expo Jacques Vilet: Verstilte levens; Een manuscript voor het museum; Paul-F Smets: *Émile et Stefan*; *Boekvoorstelling Frans Boenders: Oude vorsten*)
- BRIEVEN VAN EMILE, Sint-Amunds, Emile Verhaerenmuseum, nr. 39, oktober 2023 (Expo Emile Verhaeren: portretten en vertalingen; Hommage aan Emile Verhaeren: 27 november 2023; Lezing Erik Verdonck: de Rodenbachs; Restauratie Verhaerenbuste te Parijs; Steun het Emile Verhaerenmuseum)
- Louis CALLAERT, *Nonkel Firmin, Firmin Hehemann, Priester-zwerver tussen Puurs en Wenen*, Puurs, 2022, In eigen beheer, 173 blz.
- Louis CALLAERT, Moederoverste Benedicta: Marie Josephine De Schutter uit Liezele, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 30
- Louis CALLAERT, Parochia lata et vaga. Sint-Pietersparochie Puurs tot 1803, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 89-90
- Louis CALLAERT, 730 jaar keure van Puurs, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg. nr. 34, 24 augustus 2022, p. 8
- Louis CALLAERT, *Lieux de Mémoire. Plaatsen van herinnering in Klein-Brabant*, Puurs, In eigen beheer, 2023, 187 blz.
- Linda CALUWAERTS, Het gevaar van vuurwapens. Een tragisch ongeval in 1902, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 84-85
- Lies CATTERSEL van ad astra storytelling (redactie) *Vakantieboek Scheldeland*, Dendermonde, Toerisme Scheldeland vzw, 2022, 124 blz.

- Filip CEULEMANS, Dichter van Christus en de Schelde. Paul Servaes schreef biografie van priester-dichter Jan Hammenecker, in *Kerk & Leven*, 84ste jrg., nr. 4, 25 januari 2023, p. 13
- Ben CONAERTS, Verhaal van verzetsbeweging De Zwarte Hand leeft voort in nieuw theaterproject: "Dit is geen ver-van-mijn-bed-show, in *Het Laatste Nieuws*, 12 januari 2023
- Benny CROKET, Gijzeling in De Swaene, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 4
- Benny CROKET, De hoeve Cornelissen, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p.31-44
- Benny CROKET, Bij de oudste kaart van Hingene, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 64-73
- Benny CROKET (redactie), *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant* vzw, Hingene, Erfgoedhuis VHKB, nr. 33, augustus 2022, 96 blz.
- Benny CROKET, Met hart en ziel: Christelijke symbolen in kerkelijke kunst, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 36, 6 september 2023, p.1
- Lies DE BOECK, Emile Verhaeren krijgt ereplaats in het nieuwe belevingscentrum, in *Het Nieuwsblad* en *Gazet van Antwerpen*, 7 juni 2023
- Lies DE BOECK, Puurs-Sint-Amands, 90-jarige Louis Callaert schrijft boek met negentig verhaaltjes over Klein-Brabant, in *Het Nieuwsblad*, 9 juni 2023
- Lies DE BOECK, Louis Michel en Delphine Lecompte scharen zich achter petitie voor het behoud van het Emile Verhaerenmuseum, in *Het Nieuwsblad*, 16 juni 2023
- Lies DE BOECK, Sint-Amands, Emile Verhaerenmuseum organiseert expo "Kijk! De Wolken", in *Het Nieuwsblad*, 16 juni 2023
- Lies DE BOECK, Sint-Amands, Petitie voor behoud Emile Verhaerenmuseum is succes, Louis Michel en Delphine Lecompte bij de meer dan duizend ondertekenaars, in *Gazet van Antwerpen*, 17/18 juni 2023
- Lies DE BOECK, Sint-Amands, Emile Verhaerenmuseum organiseert expo over wolken, in *Gazet van Antwerpen*, 17/18 juni 2023
- Lies DE BOECK, Weert, De hele zomer lang poëzie in de straten van Weert tijdens het poëzieproject 'Omkader', in *Het Nieuwsblad*, 27 juni 2023
- Lies DE BOECK, Hingene, Kasteel d'Ursel krijgt spreij met familieschild uit 1717 in bruikleen van antiquair, in *Het Nieuwsblad*, 28 juni 2023
- Lies DE BOECK, Puurs-Sint-Amands, Vzw Stoomtrein Dendermonde-Puurs ontvangt Britse oorlogstoomlocomotief tijdens Scheldeland in stoom, in *Het Nieuwsblad*, 29 juni 2023
- Lies DE BOECK, Opnieuw orgelzondag in centrumkerk van Bornem, in *Het Nieuwsblad*, 14 september 2023
- Lies DE BOECK, Bornem, Gemeente herdenkt De Slag om Bornem tijdens Boerenkrijgexpo in abdij, in *Het Nieuwsblad*, 3 oktober 2023
- Emiel DE COCK, *Jan Hammenecker (1878-1932) Zielsverwant van Gerard Walschap, liefde voor Vlaanderen en dichter van 'Oorlogstijden'*, Londerzeel, Geschied-en Heemkundige Kring van Londerzeel, 2023, 168 blz.
- Marcel DE COCK, De bloemen van de hertog, in *Kasteel d'Ursel* magazine, nr.70, augustus-september-oktober 2022, p. 4-7
- Reinhilde DEHOUX, Herdenking Frans Dehoux tijdens beiaardconcert in Puurs, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 24, 14 juni 2023, p. 4
- Guy DELFORGE, Hingene, Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant steekt straat over naar oud-gemeentehuis, in *Het Nieuwsblad*, 29 oktober 2022
- Guy DELFORGE, "Coffe" biedt veel meer dan koffie en taart: Vintage meubels, boeken, workshops, exporuimte en concerten, in *Het Nieuwsblad*, 31 oktober 2022
- Guy DELFORGE, Mariekerke krijgt cultuurkerk langs de Schelde, in *Het Nieuwsblad*, 16 oktober 2022
- Guy DELFORGE, Bornem: Streetart en oplichtende letters voor stationsmuur, in *Het Nieuwsblad*, 22 september 2022
- Guy DELFORGE, Tjen Mampaey schrijft boek over verzetsstrijder Clement Dielis: "Wat bezielt een gast van twintig jaar om in het verzet te gaan", in *Het Nieuwsblad*, 18 september 2022
- Guy DELFORGE, Sint-Annakerk in Weert verkocht: gebouw herleeft als kunstencentrum, in *Het Nieuwsblad*, 22 Augustus 2022
- Guy DELFORGE, Bornem, Kunstenaars exposeren tussen bloemcreaties in Atelier Sören Van Laer, in *Het Nieuwsblad*, 27 juli 2022
- Béatrice DELVAUX, Visa pour Verhaeren, in *Le Soir*, 7 april 2023
- Béatrice DELVAUX, No comment, in *Le Soir*, 20 april 2023 (vervolg op "Visa pour Verhaeren")
- Theo DERKINDEREN, Museum Fort Liezele belicht Wereldoorlog I: 'Iedereen kent loopgraven in de Westhoek, maar hier is ook zwaar gestreden', in *Het Nieuwsblad*, 28 april 2023
- Theo DERKINDEREN, Honderden mensen nemen afscheid van abt Leo in zijn abdijkerk: "Zijn betrokkenheid bij de mensen maakten hem zeer geliefd", in *Het Nieuwsblad* en *Gazet van Antwerpen*, 4 maart 2023

Monique DE RYCK, *1302*, (dichtbundel), Monique De Ryck, In eigen beheer, Weert, 2023

Koen DE VliegER-DE WILDE, "Het was hier gruwelijk koud", in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 73, mei-juni-juli 2023, p. 7-9 (Over de TV-opname "De grafbewaker" in het kasteel in 1965)

Koen DE VliegER-DE WILDE, De bedsprei van de hertog, in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 73, mei-juni-juli 2023, p. 13-14

Koen DE VliegER-DE WILDE, Het ware verhaal, in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 72, februari-maart-april 2023, p. 10-13

Koen DE VliegER-DE WILDE, Het album met de plaatjes, in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 71, november-december 2022- januari 2023, p. 7-9

Koen DE VliegER-DE WILDE, (G) een waternetwerk in Hingene, in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 71; november-december 2022-januari, 2023, p. 12-13

Koen DE VliegER-DE WILDE, De Maffe Markies, in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 70, augustus-september-oktober 2022, p. 10-11

Koen DE VliegER-DE WILDE, De Casteleyn, in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 70, augustus-september-oktober 2022, p. 12-14

Koen DE VliegER-DE WILDE, De verloren zoon (Jean-Charles d'Ursel), in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 74, augustus-september-oktober 2023, p. 4-7

Koen DE VliegER-DE WILDE, 'Het is onze plicht dit eeuwfeest met luister te vieren' (over de Boerenkrijgherdenking 1898), in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 74, augustus-september-oktober 2023, p. 10-11

Luc DEVOLDERE, voor het wetenschappelijk comité van het Emile Verhaerenmuseum, Waarom het Emile Verhaerenmuseum niet mag opgaan in een 'belevingscentrum', in *De Morgen*, 30 mei 2023, p. 12

Lukas DE VOS (Lizele), Ook de havenvervuiler betaalt; De verbruiker betaalt: over de hertog van Alva en Ursula van Europa; Zwedens 'zwarte zondag'; Vrouwenquotum voor beursgenoteerde bedrijven; Europees parlement kijkt pijnlijk in de spiegel, in *Doorbraak*, 11 juni; 14 september, 19 september; 23 november, 15 december 2022

Lukas DE VOS, Het Duitse "nein" tegen Frans Timmermans' Green Deal, China splitst het Europese parlement; Naar een Europese erkenning van Taiwan? in *Doorbraak*, 29 maart, 22 april, 29 april 2023

Lukas DE VOS, Kosovo wil toetreden tot Europese unie, in *Doorbraak*, 18 juni 2023

Lukas DE VOS (Lizele), Cyprus wil geen morzel grond afstaan aan Turkije, in *Doorbraak*, 15 juni 2023

Baudouin D'URSEL, De verdwenen hertog, in *Kasteel d'Ursel-magazine*, nr. 71, november-december 2022-januari 2023, p. 5-6

Maxie ECKERT, Veroudering. Frans Van Praet: 'Trager dan voor mijn pensioen? Als tachtiger ben ik zelfs alerter', in *De Standaard*, 28/29 april 2023, p. 10-11

EIKEVLIET, Eikevlietse wegwijzers pronken weer, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jg., nr. 14, 5 april 2023, p. 30

Danny FLIES, Bert Peleman, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 25-29

Niko GOFFIN, Déboires de l'âme vraagt om een eigen mening, maar je wordt beloond met een droom, in *Enola.be*, 9 maart 2023

HALLO BORNEM, *Infomagazine*, Bornem, Gemeentebestuur, april-mei-juni 2023, 24 blz. (Atelier in beeld, In 't kort; Door de ogen van: Marina stelt de mondiale raad voor; Mobiliteit & werken; Dankzij: De vrijwilligers van de Maakplaats in de Boomstraat; Beestenboel; De vraag: Ik wil een evenement organiseren in Bornem: Hoe vraag ik dat aan?; In 't kort; Uitgelegd: Over baby's in Bornem; In 't kort; Net gemist; Starter: Vera is sinds kort lid van een Bornemse sportclub, van atletiekclub Sparta Bornem; Buurt in het midden: Waar ligt Lekkerland?; Agendatip: Ezperando; Beurm; Ecotuinendag)

HALLO BORNEM, *Infomagazine*, Bornem, Gemeentebestuur, januari-februari-maart 2023, 24 blz. (Berenparade, In 't kort; Door de ogen van Erik: Je werk goed en graag kunnen doen, dat wil toch iedereen; Mobiliteit en werken; Dankzij Nancy en haar collega's zwem je veilig; Beestenboel; De vraag: Wat is een dijkgraaf; In 't kort; Uitgelegd: Sport en spelen; Net gemist; Starter: Zoë speelt graag; 3x Coworken in Bornem; Agendatip; Beurm; Present)

HALLO BORNEM *Infomagazine*, Bornem, Gemeentebestuur, oktober-november-december 2022, 24 blz. (Luc stapte naar Santiago de Compostela; In 't kort; Nadine Labio: Stijgende energieprijzen? Stekr helpt je in je zoektocht naar een geschikte leverancier; Mobiliteit en werken: Van kerk tot kasteel, Nevenbestemming kerk Mariekerke; Waterbuffer Kelderijbeemd; Dankzij Jan kan je in Weert (h)eerlijk overnachten; Beestenboel; Op komst: Winterbornemland; Wat gebeurt er met De Casteleyn in Hingene?; In 't kort; Weetjes over onze kerkhoven; In 't kort; Tentoonstelling Post Office; Nieuw: Literaire salons en poetische kerstwandeling aan de abdij; In 't kort; Verkoop pastorij Weert; Net gemist; Luc wandelde zijn eerste pelgrimstocht; Project zorgzame buurt in Branst; Agendatip: Isabel De Beule: geestelijke gezondheid; Beurm; Heb je al een Bornemse uitpas?)

HALLO BORNEM *Infomagazine*, Bornem, Gemeentebestuur, juli-augustus-september 2022, 24 blz. (Dag van de Bornemnaar; In 't kort; Door de ogen van: verschillende Oekraïense families vinden onderdak in onze gemeente: Ksenia en Viktoria; Mobiliteit & werken; Vrijwilligers Sibyle, Julienne, Annemie, Nancy en Dominique; Beestenboel; Op komst: Het

- Sigmaplan; Klopt het dat we een grote politiezone worden?; In 't kort Uitgelegd: Riviercontract De Vliet-Molenbeek; Parkbib aan kasteel d'Ursel; Net gemist; Starter: leeshoek in de bib; Buurt in het midden: 't Heiken in Hingene; Agendatip; Beurm; Bornem Factor 22)
- HALLO BORNEM, *infomagazine*, Bornem, Gemeentebestuur, juli-augustus-september 2023, 24 blz. (Door de ogen van Jan Pultau; Dankzij Patrick en zijn collega's; Beestenboel; Afspraak in het gemeentehuis; Basil & Germaine 2.0; Sorteren; Opendeurdag maakplaats; Starter: Hanne en Ellen zijn Partipiehl; Hoe leuk was burendag; Het vertelsalon)
- HALLO BORNEM, *infomagazine*, Bornem, Gemeentebestuur, oktober-november-december 2023, 24 blz. (Jaarmarkt; De orgelcultuur (her)leeft: Bart en Finn; Beestenboel; De werelddag van verzet tegen armoede; Uitgelegd: Bornem gaat digitaal; Starter: Anouar; Dankjewel verenigen!; 225 jaar Boerenkrijg)
- Erlend HAMERLIJNCK, Nieuw boek eert gefusilleerde verzetsheld Clement Dielis, Schrijver Tjen Mampaey stelt vast dat De Zwarte Hand het de gestapo wel heel gemakkelijk maakte. "Ze dachten dat de nazi's de ledenlijsten, compleet met foto's, toch niet zouden vinden", in *Dag Al-lemaal* (Foto's Kristof Ghyselinck)
- Priester-dichter Jan HAMMENECKER (1878-1932), Zielsverwant van Gerard Walschap, Taal- en cultuurflamingant, en dichter van 'Oorlogstijden', in *Tijdschrift van de Geschiedenis- en Heemkundige kring van Londerzeel*, 2023, nr. 1, p. 46-48
- Jan HAMMENECKER, Paul Servaes (88) écrit l'histoire de la vie du prêtre-poète Jan Hammenecker, in *Trend news French*, 2 januari 2023
- Klaar HAMMENECKER (Sint-Amands), *Alles wat je zegt, ben je zelf. Kleur je goed in je vel*, Averbode, Uitgeverij Averbode, 2022. Illustraties Emma Thijsen.
- Rik HEMMERIJCKX (redactie), *BOOMDROMEN/RÊVES D'ARBRES. Werk van Donatella Bianchi, Frank Depoorter, Johan De Wilde, Roel Jacobs, Léon Spilliaert; Koenraad Tinel en Patrick Van Caekenbergh*, Sint-Amands, Emile Verhaerenmuseum, 2022, 20 blz. (Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling 5 juni-4 september 2022)
- Davy HERREMANS, Pieter LALOO en Ignace Bourgeois, Bornem-Den Dultf: motte en donjon. Buffer tussen de Vlaamse graaf en de Duitse Keizer, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 92-93
- Jacques HERMANS, Le musée Emile Verhaeren risque de se perdre dans les brumes de l'Escaut, in *La Libre Belgique*, 19 juni 2023
- HINGENE, De Notelaer stelt werkjaar 2023 voor, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 20, 17 mei 2023, p. 16
- HINGENE, Belle Epoque en Olympische Spelen, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 12, 22 maart 2023, p. 2
- HINGENE, Uit het archief: Ordonnantie voor een 'menswaardiger' terechtstelling (1774), in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 2
- HINGENE, Print & Paint, 350 jaar bloemen op katoen, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 91
- Frans HOLEMANS en Paul SERVAES, *Jan Hammenecker, een biografie*, Antwerpen, Uitgever Luc Rochtus, 2022, 383 blz.
- Eddy HUYGHE (Ruisbroek), *Het Lentelief* (roman), Uitgeverij Beefcake, 2023.
- Tommy HUYGHEBAERT, Marc Van Ranst treedt naar buiten als beeldend kunstenaar met surreële foto's: "Een outing. Zo kun je het wel stellen", in *Het Nieuwsblad*, 27 september 2022
- IVEL, Nieuw boek Paul Servaes, Leven en werk van Jan Hammenecker, in *De Zondag*, 15 januari 2023
- IVEL, Europese literatuur, "Het Emile Verhaerenmuseum moet blijven", in *De Zondag*, 11 juni 2023
- JOS, Prachtige Johannespassie in Sint-Pieter, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg. nr. 15, 12 april 2023, p. 2
- JOS, Puurs, Restauratie kerktoren Sint-Pieterskerk, in *Kerk&Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 33, 16 augustus 2023, p. 3
- Fabrice KABA, Par Oûi-dire, Façons de voir: Regardez! Les Nuages! au Musée Verhaeren, *RTBF*, 18 augustus 2023
- KALFORT, O.L.V. van Kalfort. Ikonografische documenten, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 59
- KALFORT, Maria-omwegang in Kalfort, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 34, 23 augustus 2023, p. 1
- KALFORT 35ste Maria Ommegang processie haalt het zonder regen, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, nr. 28, 30 augustus 2023
- KASTEEL D'URSELMAGAZINE, Antwerpen, Provinciebestuur; jrg. 18, nr. 70, augustus-september-oktober 2022, 16 blz. (Palempore; Print & Paint; Agenda; Beeldbank: Op stap met de hertog)
- KASTEEL D'URSELMAGAZINE, Antwerpen, Provinciebestuur, jrg., 18, nr. 71, november-december 2022, januari 2023, 16 blz. (Léon D'Ursel; Een bruisende zomer, Van scenografie tot afternoon tea; Keermuur; Zomers in Hingene, Winters in Brussel; Agenda, Beeldbank: Op een kleine paddestoel)
- KASTEEL D'URSELMAGAZINE, Antwerpen, Provinciebestuur, jrg. 19, nr. 72, februari-maart-april 2023, 16 blz. (Nieuwe bomen; Vacature!; Helpende handen; Roetschorsschimmel; De laatste herinneringsbanken; Agenda; Beeldbank: Winterbal "La Belle Epoque")
- KASTEEL D'URSELMAGAZINE, Antwerpen, Provinciebestuur, jrg. 19, nr. 73, mei-juni-juli 2023, 16 blz. (Brenge je stem uit; Stamhouders; De Maffe Markies; Kasteelfeesten 1910 'La Belle Epoque; The Duke Story; Agen-

- da: Genieten in het park; Concerten met I Solisti; Lifestijl Kasteel & tuin; Kasteelfeesten; Opendeurdagen 'Zomers in Hingene, Winters in Brussel; Concert Goutsmet en Mama's Jasje, Zomerbibliotheek; Beeldbank: Kasteelfeesten)
- KASTEEL D'URSELMAGAZINE, Antwerpen, Provinciebestuur, jrg. 19, nr. 74, augustus-september-oktober 2023, 16 blz. (Een zachte blik vanuit de kosmos; Mooie gesprekken; De hertogin en haar dochter; Terugblik; Kerstmagie; Agenda; Winterdans in de spiegeltent)
- Ben KEGELS, *Schaduw*, Sint-Amands, Uitgeverij Hamleybooks, 2022, 348 blz. (fictie)
- KLEIN-BRABANT, Niet te missen evenementen (Orgelconcerten te Bornem in de centrumkerk; Tentoonstelling 'Boomdromen' in het Emile Verhaerenmuseum te Sint-Amands; Boekpresentatie te Sint-Amands in het Emile Verhaerenmuseum), in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 47
- KLEIN-BRABANT, Het Parochieblad, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 85
- KLEIN-BRABANT, Verwacht: Nieuw jaarboek VHKB "Leven in het zuidwesten van het Land van Bornem", in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 96
- Patrick LATEUR, recensie: Jan Hammenecker. Een biografie, Frans Holemans en Paul Servaes, Uitgeverij Luc Rochtus, 2022, 383 blz., in *Kunsttijdschrift Vlaanderen*, 29 januari 2023
- LENA of de kunst van geschiedenis: Marnix en het Wilhelmus, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p.53-59
- Dirk LEYMAN, De lokroep van het suggestieve zwart: foto's van Dirk Braeckman gaan een alliantie aan met het symbolisme, in *De Morgen*, 3 april 2023
- LIDB, Emile Verhaeren krijgt ereplaats in nieuw cultureel centrum aan de Schelde In Sint-Amands, in *Het Nieuwsblad* en *Gazet van Antwerpen*, 19 mei 2023
- LIDB, Individuele bezoeken aan Abdij van Bornem mogelijk van juli tot september, in *Het Nieuwsblad*, 8 juni 2023
- LIEZELE, Museum Fort Liezele geeft haar geheimen prijs, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 20, 17 mei 2023, p. 8
- LIEZELE, 1 plan voor Liezele en Sint-Amands, in *De Publi*, 28ste jrg., nr. 10, 8 maart 2023, p. 14
- LIEZELE, Binnenkort op verkenning in het vernieuwde Museum Fort Liezele, in *Beleef Puursam*, Puurs, Drukkerij Baeté, 2022, p. 8
- LIEZELE, Een blik in de Schemelbertmolen tijdens Open monumentendag, in *Publinieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 38, 21 september 2022, p. 27
- GM, Puurs, Een hand in het verzet, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 16, 19 april 2023, p. 18
- Gaston MAES (Ruisbroek) *Misboekje voor gelovige kettlers* (Cursiefjes), Ruisbroek, In eigen beheer. (Met gedichten door Luc Reynaert)
- Gunter MAES, Museum Fort Liezele is een uniek stuk erfgoed. Het nieuwe museum is afgestemd op de wensen van de hedendaagse museumbezoeker, in *Publideluxe*, Puurs, Drukkerij Baeté, 14de jrg., nr. 55, mei 2023, p. 3-4
- Gunter MAES, Lisa De prins staat voor mooie muzikale uitdagingen, in *Publideluxe*, Puurs, Drukkerij Baeté, 14de jrg., nr. 55, mei 2023, p. 12
- Gunter MAES, Harmonieorkest Concordiavrienden wil jonge kinderen motiveren om een blaasinstrument te spelen, in *Publideluxe magazine*, Puurs, Drukkerij Baeté, 14de jrg., nr. 54, maart 2023, p. 40
- Gunter MAES, Mieke Vanachter put heel veel vertrouwen uit haar deelname aan The Voice van Vlaanderen, in *Publideluxe magazine*, Puurs, Drukkerij Baeté, 13de jrg., december 2022, p. 34
- [Gunter MAES], Paul Servaes schreef biografie over Jan Hammenecker, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 1, 4 januari 2023, p. 8
- Gunter MAES, Ambacht: Jongeren maken oude diesellocomotief opnieuw rijklar, in *Publideluxe magazine*, Puurs Drukkerij Baeté, 13de jrg., december 2022, p. 42
- Tjen MAMPAEY, *Zijn naam was Clement Dielis, De Zwarte Hand, de jonge leider en het verzet tegen de nazi's*, Antwerpen, Uitgeverij Mamoet (imprint van EPO), 2022, 212 blz.
- MARIEKERKE, Kerk Mariekerke opnieuw in gebruik, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 10, p. 6
- MARIEKERKE, Cultuurkring De Mevis start open kunstatelier, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 37, 14 september 2022, p.20
- Martine MOENS, In memoriam Abt Leo, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 10, 8 maart 2023, p. 1-2
- Martine MOENS, Hemels wonen in de abdij. In gesprek met nieuwe bewoners, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 33, 16 augustus 2023, p. 1 en 3
- Veerle MOENS, Borrelen met Lee Miller, in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 72, februari-maart-april 2023, p. 4-7
- NIEUWSBRIEF van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, oktober 2022 (Luc Peeters vertelt: "Mijn pelgrimstocht naar Santiago de Compostella; Paddestoelenwandelingen met natuurgids Frans; Oude Vorsten van Frans Boenders in Emile Verhaerenmuseum; So Far So Good met Luc Morjeau in Paviljoen De Notelaer)

NIEUWSBRIEF van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, juli 2023 (Festival in de Scheldelvallei Stroom; Wandelen en fietsen in Klein-Brabant; Scheldeland in stoom; Stem onze wandeling tot "Wandeling van het jaar")

NIEUWSBRIEF van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, augustus 2023 (Dag van de Bornemnaar; Klimaatwandeling De Notelaer; Pukema fietszoektocht; Zomer van Puurs-Sint-Amunds; Zomerconcerten De Zilverreiger; Stem onze wandeling tot "Wandeling van het jaar")

Nieuwsbrief van Toerisme Klein-Brabant Scheldeland, september 2023 (Pukema; Beeldenwissel in Sint-Annakapel, Nieuw: De KIP-wandeling het hele jaar door; Open Monumentendag; Fortiviteiten; Op uitstap in Klein-Brabant het hele jaar door)

NIEUWSBRIEF van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, oktober 2023 (Boerenkrijgexpo in Abdij van Bornem; Expo: Emile Verhaeren: een leven in vertalingen; Opleiding Natuurgidsen Klein-Brabant; Jaarmarkt Bornem; Gluren bij de burens: Streekverkenning Rupelstreek; Stem van de rivier Een heel seizoen lang)

Jeroen OLYSLAEGERS, Entrée: Vaagheid, in *De Morgen*, 19 mei 2023, p. 1

Luc PAUWELS, 1983: Overlijden in Bornem van Pol le Roy (78), in *Doorbraak*, 28 oktober 2022.

David PROOT, Een klokkentoren voor Puurs-Sint-Amunds, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 91

PSSST Puurs-Sint-Amunds, Infomagazine, september 2022, 28 blz. (Blikvanger: Liezele Velt; Maak kennis met onze brede schoolgebouwen; De toekomst van het Forum; Proef onze Vlaamse klassiekers bij Bistro Elza's; Pop-up Ellie Billie pakt uit met educatief speelgoed; Digitale vraag? Veerle helpt je graag; Dank je wel, boomverzorger!; Bewegen is je weg naar geluk; Speel mee met Spellclub Klein-Brabant; PSSST; Maak het mee; Sociale media; Maak kennis met de Steenbossen)

PSSST Puurs-Sint-Amunds, Infomagazine, november 2022, 28 blz. (Blikvanger: De Steenovens; Het Vlietpark, een groene oase van rust; Maak kennis met de Steenbossen; Wendy maakt haar droom waar met horecazaak Aroma; Ontdek unieke Italiaanse wijnen bij ENÛ; Samen energie besparen; Dank je wel, onthaalouders; Red Flame Laura Deloose; Vrijetijd? Een recht voor iedereen; Aan het woord De Schakel; PSSST!; Uit-tips)

PSSST Puurs-Sint-Amunds, Infomagazine, januari 2023, 28 blz. (Blikvanger: Hof ter Zielbeek; Voetbalsite in sportpark De Schans; Masterplan: stand van zaken; De Vierklaver bruine kroeg waar iedereen welkom is; Arkan maakt zijn droom waar met eigen kapsalon; Welkom in onze lokale dienstencentra; Dank je wel team Gezonde Medewerkers; Thijs en Kim hebben een zonneboiler; Nieuw: Politiezone Rivierenland; PSSST!; Wegenwerken; Cinebib; Terugblik; Sociale media; Klink je met ons mee?)

PSSST Puurs-Sint-Amunds, Infomagazine, maart 2023, 28 blz. (Blikvanger: Het erfgoeddepot; Nieuwe jongerenplek inspiratie gezocht!; Je elektrische wagen opladen in onze gemeente?; Den Amandus zit in een nieuw jasje; Kledingzaak Roet blaast twintig kaarsjes uit; Huiswerkbegeleiding

voor lagereschoolkinderen; Dank je wel GIS-medewerker; Groenten plukken bij zelfoogstboerderij 't Lekkerland; Zoek je mee naar de Aziatische hoornaar? Zo red je de bijen!; Ontdek 725 Ruisbroek; Terugblik; Sociale media; Bedankt, vrijwilliger!)

PSSST Puurs-Sint-Amunds, Infomagazine, mei 2023, 28 blz. (Blikvanger: De nieuwe kaai; Ruisbroek krijgt nieuwe site rond Familieheem; Maak je straat wat groener met een geveltuintje!; Oekraïense Anna runt pop-up Knit and Drink; Glorie Nieuw adresje voor ontbijt, lunch én dessert; Vakantieplannen met kinderen?; Dank je wel, rattenvangers!; Ann Van Elsen geeft tips; Jac-medewerkers Stephanie & Diana staan klaar voor onze jongeren; PSSST!; Radiomaker Maarten Vancoillie wordt Aspergeridder; Terugblik; Sociale media; Dicht er bij water Festival Puurs-Sint-Amunds)

PSSST Infomagazine Puurs-Sint-Amunds, september 2023, 28 blz. (Blikvanger de Sint-Pieterskerk; Maak kennis met het masterplan Groene Ring; Een hemelwater- en droogteplan voor onze gemeente; Personen met een beperking baten Het WinkelAtelier uit; Specialzaak RYMBU ontsteekt de barbecue uit in Sint-Amunds; Werken Provincialeweg Start fase 2; Nieuw in de bib van Sint-Amunds digicoach Bart; Vrije Basisschool Sint-Carolus oefent noodsituatie; Prima rapport voor onthaal en communicatie; PSSST...; 50 jaar Pukema; Sociale media; Maak het mee in cc Binder)

PUURS, Kunstenaars tonen hun werken tijdens Atelier in Beeld, in *De Publi*, 28ste jrg., nr. 22, 31 Mei 2023, p. 18

PUURS, Nevermore (Aline Leysen), in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 18, 3 mei 2023, p. 10

PUURS, Kerktoeren in de steigers, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 11, 15 maart 2023, p. 6

PUURS, De Zwarte Hand herdacht bij Davidsfonds Puurs, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 7, 15 februari 2023, p. 4

PUURS, Nonkel Firmin, Firmin Hehemann, priester-zwerver tussen Puurs en Wenen, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 4, 25 januari 2023, p. 28

PUURS, KIP: Natuur ontmoet beeldende kunst in Puurs-Sint-Amunds, in *Publideluxe*, 13de jrg. december 2022, p.36

PUURS, Ben Kegels, "Schaduw" opnieuw een spannend boek, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 48, 30 november 2022, p. 32

PUURS, Eerste struikelsteen Klein-Brabant ter ere van verzetsstrijder Clement Dielis, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 39, 28 september 2022, p. 6

PUURS, Keure van Puurs in de kijker, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 37, 14 september 2022, p. 6

PUURS, Meeslepende roman (van Annemie Vermeiren, Albet en het behoud van de liefde), in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 36, 7 september 2022, p. 10

PUURS, Vijf harmonieorkesten brengen indrukwekkend concert, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 38, 21 september 2022, p. 6

PUURS, Exit Peeter Mertens, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 52

PUURS, Delahayeorgel bestaat 300 jaar, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 37, 14 september 2023

PUURS, Feestelijk beiaardconcert, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 29, 19 juli 2023, p. 3

PUURS, In den hoge: Zegening van kruis Puurse toren, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 29, 19 juli 2023, p. 4

PUURS, Eresaluut voor Louis Callaert, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 26/27/28, 28 juni 2023

PUURS, Kerkhaan Fluppe hersteld, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, nr. 36, 6 september 2023

PUURS, Belgische stoomlocomotief in Polen, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 23 augustus 2023

PUURS-SINT-AMANDS, Verborgten verlangens van A. Lilou, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 25, 25 juni 2022, p. 14

PUURS-SINT-AMANDS, Over bomen, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 83ste jrg., nr. 23, 8 juni 2022

Sophie PYCKE, Buurtbewoners willen ziel van Emile Verhaerenmuseum redden, in *De Morgen*, 16 juni 2023

RENINCA, *Gave Gods. Ware Minne verwoord in proza*, Uitgave door Dirk Van der Linden, in eigen beheer, Deinze, 2021, 146 blz.

RENINCA (Puurs), *Glorie van Uw verborgenheid*, Uitgave door Dirk Van der Linden, in eigen beheer, 13 september 2023, 152 blz. (aforismen en gedichten)

Dirk ROCHTUS, "Het moordtuig blijft ...", in *ADV-N-Mededelingen*, nr. 78, Vierde trimester, 2022, p. 19

Dirk ROCHTUS, Een tragische 'trekvoegel', in *ADV-N-Mededelingen*, nr. 76, Tweede trimester 2022, p. 27

Dirk ROCHTUS, 'Cancel culture' botst op Hoogerechtshof; Turkije haalt zijn slag thuis op NAVO-top in Madrid; Cancel Culture op de Duitse universiteit; De maakbaarheid van de maatschappij als dogma; Na mislukte aanslag tegen Hitler kreeg verzetsstrijder uit roemrijk geslacht de strop; Blues, rock en een visionaire poëet; Hete herfst is begonnen in Duitsland; Oud-minister Markus Merkel verwijt Duitsland naïviteit tegenover Poetin; Sahra Wagenknecht: Die Grünen zijn de gevaarlijkste partij; Verkiezingskoorts stijgt in Turkije; Hans Magnus Enzensberger was een denker van de vrijheid, in *Doorbraak*, 19 juni, 30 juni; 9 juli, 12 juli, 20 juli, 19 augustus, 5 september; 21 september; 24 oktober; 22 november; 28 november 2022

Dirk ROCHTUS, Pijnlijke afgang voor Duitse minister van Defensie; De Fransen krijgen geen Duits meer voorgeschoteld; De sociaaldemocraten krijgen in Berlijn op hun donder; Krassen op het beeld van sterke man Erdogan; Wie is de uitdager van Erdogan bij de komende presidentsverkiezingen; Duits historicus Reinhart Koselleck waarschuwt voor het utopische en totalitaire denken, in *Doorbraak*, 17 januari; 22 januari; 13 februari; 16 februari; 7 maart; 23 april 2023

Dirk ROCHTUS, Afd haalt record van 18% in opiniepeilingen; Ludger Kirchnerhardt reflecteert over 'het globale tijdperk', in *Doorbraak*, 12 juni; 13 juni 2023

Dirk ROCHTUS, Prigozjin ten dode opgeschreven huurlingenleider; Na het succes van Afd: de Groenen hoofdvijand voor CDU-kopman Friedrich Merz, in *Doorbraak*, 28 juni; 29 juni 2023

RTL 4, *Plezier en Passie, Emile Verhaerenmuseum*, Vimeo, 8 juli 2023

RTV, Meer of minder Emile Verhaeren langs de oevers van de Schelde, 30 mei 2023

RUISBROEK, Officiële opening 725 jaar Ruisbroek, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 11, 15 maart 2023, p. 4

RUISBROEK, Boekvoorstelling Gaston Maes, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 41, 12 oktober 2022, p. 6

Pascal SAELENS, Bornemnaar David Benoit stelt tentoon in Den Haag, in *Publideluxe*, 14de jrg., nr. 55, mei 2023, p. 30

André SCHAMPAERT, Begankenis en Ommegang (te Kalfort), in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 83ste jrg., nr. 34, 24 augustus 2022, p. 1

SCHULDENIEUWSBRIEF, Bergen op Zoom, Vlaams-Nederlandse Scheldecommissie, oktober 2022 (Nieuw HF-radarsysteem in gebruik genomen; Maak een klimaatwandeling met LIFE Space; Oproep: Zuidwestelijke Delta zoekt initiatieven; VNSC organiseert Wetenschappelijk Scheldesymposium; Mijlpaal voor Hedwige-Prosperproject; Update Nieuwe Sluis Terneuzen)

SCHULDENIEUWSBRIEF, Bergen op Zoom, Vlaams-Nederlandse Scheldecommissie, juli 2023 (Scheldesymposium 2024; De indrukwekkende dialoog tussen Annemieke Nijhoff en de Schelde; Een terugblik op de break-outsessies; Het Scheldesymposium 2023 in beeld)

- Scheldenieuwsbrief*, Bergen op Zoom, Vlaams-Nederlandse Scheldecmissie, oktober 2023 (Maak kennis met de nieuwe secretaris van de Schelderaad; Sluit je aan bij de Moneos-studiedag?; Update: Nieuwe Sluis Terneuzen; Slib in het Schelde-estuarium: nieuw rapport laat onderzoekers kritischer kijken naar hun effectstudie)
- Geert SEGERS, Romeinse dakpannen en Merovingisch aardewerk in Klein-Brabant, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 5-9
- Geert SEGERS, Bewerkte Silex, niet altijd prehistorisch – Geweerkeien, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 94-95
- Paul SERVAES, "Gare du Nord" ook voor Verhaeren poort tot Parijs, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 10
- Paul SERVAES, Dichtbundel van 98-jarige Reninca uit Puurs heruitgegeven, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 74
- Paul SERVAES, Proeve van Klein-Brabantse bibliografie (deel 19), in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 75-83
- Paul SERVAES, Compacte oeuvrebiografie over Jeroen Brouwers. Geen eerherstel voor Dirk de Witte, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 50-52
- Paul SERVAES, Valentijn van der Taelen over zijn stervend dorp Tisselt, tussen distels en kraaien, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 60
- Paul SERVAES, Louis Callaert gaat de muzikale toer op, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 81
- Paul SERVAES, Stefan Zweig over het land van Verhaeren, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 46-47
- Paul SERVAES, In Memoriam schrijver en dichter Bart Plouvier (Mortsel 7 juni 1951-Mariekerke 29 december 2021), in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 17
- Paul SERVAES, Veerle Dupont (Eikevliet) exposeert al haar kunstwerken in een uniek boek, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 41, 12 oktober 2022, p. 30
- Carlo SIAU, Twee iconen uit de Belgische muziek, in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 71, november-december 2022- januari 2023, p. 10-11
- SINT-AMANDS, Emile Verhaerenmuseum opgenomen in de Canon van Vlaanderen in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 20, 17 mei 2023, p. 35
- SINT-AMANDS, Dirk Braeckman: Déboires de l'âme, in *De Witte Raaf*, nr. 223, mei-juni 2023
- SINT-AMANDS, Une nouvelle exposition au Musée Verhaeren, in *Le Carnet et les Instants*, 19 februari 2023
- SINT-AMANDS, Verhaerens liefdespoëzie op muziek, in *De Standaard*, 12 november 2022
- SINT-AMANDS, Musée Verhaeren: une nouvelle exposition, in *Le Carnet et les Instants*, 4 september 2022
- SINT-AMANDS, Requiem, in *De Standaard Weekblad*, nr. 549, 18 juni 2022, p. 30-37 (over Rain Requiem van het festival in de Scheldevallei STROOM, op tekst van David Van Reybrouck en muziek van Jef Neve)
- SINT-AMANDS, Regarder les nuages au Musée Verhaeren, in *Le Carnet et les Instants*, Brussel, 11 juni 2023
- Paul-F. SMETS, Émile et Stefan, Verhaeren et Zweig européens. *Vies croisées*, neeArts de Belgique, 2021, 402 blz.
- TISSELT, Het verhaal van Tisselt, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 10, 8 maart 2023
- UIT IN BORNEM, Vrijtijds magazine*, Bornem, Gemeentebestuur, mei-juni 2023, 24 blz. (Wees goed voor elkaar; Ecotuinedag; Kort Nieuws; Podium: Ter Dilft Feest!; Muziek; Stroom Festival in de Scheldevallei; CCinema; Jong; Doen: Kasteelfeesten in Hingene; Een hart voor Mariekerkse tradities; 3 x ontdekking in het groen; Ezerando! Wereldfestival; Expo: Fotografiecircuit Vlaanderen; Atelier in beeld; Lokaal talent: Tim De Decker
- UIT IN BORNEM, Vrijtijds magazine*, Bornem, Gemeentebestuur, maart-april 2023, 24 blz. (Een kraaiende lente vol boekenplezier; Welkom Kukelekunst; Kort Nieuws; Podium; Muziek; Film; Jong; Doen; 3x Waterplezier in Zwembad Breeven; Erfgoeddag; Expo: Awareness; Fotografiecircuit Vlaanderen; Agenda; Lokaal talent: Ella De Smet; Beestig!)
- UIT IN BORNEM, Vrijtijds magazine*, Bornem, Gemeentebestuur, januari-februari 2023, 24 blz. (Licht in donkere dagen; Kort Nieuws; Podium; Muziek; Project: Licht!; Jong; Doen; 3x iets nieuws proberen: bridge, bakken, breien; Film; Kunst in de Bib: Marc Verhaegen; Fotografiecircuit Vlaanderen; Expo: 100/100 BAP; Agenda; Lokaal talent: Lea Verheyen)
- UIT IN BORNEM, Vrijtijds magazine*, Bornem, Gemeentebestuur, november-december 2022, 24 blz. (Een winter vol spel en ontmoeting; Kort Nieuws: Nieuw.e nocturnes in de abdij, Binnenkort nieuw: kunstencentrum in Weert; Podium; Muziek; Welkom Sint; Doen; Driemaal amateurtheater; Film; Kunst in de BiWingrb; Expo: A tongue becomes yours; Winter in Bornem; Agenda; Lokaal talent: Leen Veraet; Winter Bornem Land)
- UIT IN BORNEM, Vrijtijds magazine*, Bornem, Gemeentebestuur, september-oktober 2022, 24 blz. (3,2, 1 ... Start!; Kort nieuws; Podium; In dialoog; Muziek; Twee orgelzondagen; Jong; Doen; Creatieve keuzestress; Samen veerkrachtig; Expo: A tongue becomes yours; Kunst in

de bib: Angèle Van Keer; Fotografiecircuit Vlaanderen; 3x Open Monumentendag; CCinema; Lokaal talent: Den Hof van Aline in Mariekerke bij Wim Van Houcke)

UIT IN BORNEM *Vrijtijds magazine*, Bornem, Gemeentebestuur, juli-augustus 2022, 24 blz. (Klaar voor een bruisende zomer!; Kort nieuws; Podium; Een nieuw seizoen in cultuurcentrum Ter Dilft; Muziek; Zonnekloppers; Zilveren zomerklanken; Jong; Doen: Ontdek deze zomer de abdij van Bornem; Expo; 3x Logeren in eigen regio; Openluchtfilms; Agenda; Lokaal talent: Agnes Somers; Bornem Factor: Dag van de Bornemnaar)

UIT IN BORNEM, *Vrijtijds magazine*, Bornem, Gemeentebestuur, juli-augustus 2023, 24 blz. (Een zomer vol muziek; Een nieuw seizoen in cultuurcentrum Ter Dilft; Muziek; Openluchtfilms waar muziek in zit; Jow activiteit in de UITdatabank; Doen; Opendeurdagen kasteel d'Ursel; Dodentocht; 3 X Bornem Factor 23; Dag van Bornemnaar; Expo; Kunst in de Bib; Lokaal talent: Yves Verthongen)

UIT IN BORNEM, *Vrijtijds magazine*, Bornem, Gemeentebestuur, september-oktober 2023, 24 blz. (Duik het nieuwe schooljaar in; Nieuw orgel in Hingense kerk; Podium; Muziek, Film; Jong; Doen; 3 X Halloween; Kies je cursus; Expo: De geknipte kat; Fotografiecircuit; Boerenkrijgexpo in de abdij; Lokaal talent: Ilse Lenaerts)

UIT IN PUURS-SINT-AMANDS, *Vrijtijds magazine van Puurs-Sint-Amands*, juni-juli-15 augustus 2023, 28 blz. (Podium; Senioren; Expo: Huldetoonstelling Ben Colman; Kijk! De wolken!; Kunstenaars in tijden van oorlog; Hommage aan Aimé Vercruyse; Vitamine A... RT; Film, Sport; Het Vrijtijdsloket verhuist!; vorming; muziek; KID Rock serveert grote namen in Park Fort Liezele; Zomer van Puurs-Sint-Amands; Museum Fort Liezele; Kinderen; Doen; Zomerbars; agenda: De langste tafel)

UIT IN PUURS-SINT-AMANDS, *Vrijtijds magazine van Puurs-Sint-Amands*, april-mei 2023, 28 blz. (Podium; Sport; Expo: Hommage aan Aimé Vercruyse; Atelier in beeld, 225 jaar Boerenkrijg; Film; muziek; Duvel-blues blaast twintig festivalkaarsjes uit; Vorming; Senioren; Kinderen; Museum Fort Liezele is klaar! Kom je kijken?; Doen: Ruisbroek feest!, Dichter bij water; Agenda)

UIT IN PUURS-SINT-AMANDS, *Vrijtijds magazine van Puurs-Sint-Amands*, februari-maart 2023, 28 blz. (Podium: Een hand in het verzet; Expo: Ingrid Van den Broeck, Jeannine Van Wemmel, Dirk Braeckman; Film; Muziek; Kunst in Puurs: Hedendaagse kunst ontdekken langs de K.I.P.-route; Vorming; Kinderen; Evenement organiseren? We helpen je!; Doen, Senioren; Agenda)

UIT IN PUURS-SINT-AMANDS, *Vrijtijds magazine van Puurs-Sint-Amands*, december 2022-januari 2023, 28 blz. (Podium; Muziek; Expo: Kip, Kunst in Puurs; Film; Sport; Kuieren op de kerstmarkt in Lippelo; Vorming; Doen; Kinderen; De Winter van Puurs-Sint-Amands verwarmt & verwerpt je opnieuw; Agenda)

UIT IN PUURS-SINT-AMANDS, *Vrijtijds magazine van Puurs-Sint-Amands*, augustus-september 2022, 28 blz. (Kajakclub Pingo neemt je mee op de Schelde; CC Binder brengt een boordevol najaar!; Expo: Boomdromen, Vice Versa, Rauw/Verstilde levens; Muziek; Doen; Senioren; Kajakclub Pingo; CC Binder; Vorming; Sport; Welkom op de jaarmarkt in Oppuurs; Kinderen; Agenda, Pukema Puurs)

UIT IN PUURS-SINT-AMANDS, *Vrijtijds magazine van Puurs-Sint-Amands*, oktober-november 2022, 28 blz. (Podium; Expo, Film; Samen veerkrachtig; Kunstendag voor kinderen; Vorming; Senioren; muziek, Doen; Museum Fort Liezele wordt vernieuwd: Een reis langs de Antwerpse fortengordels; Welkom op het Vredesfeest!; Kinderen; Agenda; TD met radio Minerva)

UIT IN PUURS-SINT-AMANDS, *Vrijtijds magazine van Puurs-Sint-Amands*, 28 blz. (Podium; Expo: Fotografie; Aquarel; Kunstroute: Kip, Kunst in Puurs; Film; Sport, Kuieren op de kerstmarkt in Lippelo; Vorming; Senioren; Doen; Kinderen; De winter van Puurs-Sint-Amands verwarmt & verwerpt je opnieuw; Museum of the moon; agenda)

UIT IN PUURS-SINT-AMANDS, *Vrijtijds magazine van Puurs-Sint-Amands*, augustus-september 2023, 32 blz. (Expo: Sterke vrouwen. 30 portretten van Kalfortse dames; Kunstenaars in tijden van oorlog; Dementie anders bekeken, Kijk!De Wolken!, Nature in color: Tania De Laet; Muziek: Zomer van Puurs-Sint-Amands; Beiaardconcerten; Mr. Handel's invention: Orgelconcerto's uit de 18de eeuw; Doen; Kalfort kermis; Liezele Foort; Sport; Kom naar de drive-inmovie in Park Fort Liezele; Film; Het gloednieuw podiumaanbod van cc Binder; Mathias Vergels speelt TeGek!?! – voorstelling; Vorming; Senioren; Kinderen; Agenda; Pukema)

UIT IN PUURS-SINT-AMANDS, *Vrijtijds magazine van Puurs-Sint-Amands*, oktober-november 2023 (Podium; Expo: Duel; Emile Verhaeren: een leven in portretten en vertalingen, De geknipte kat, Schilder Bart Cornelis; muziek; De werkgroep Erfgoed waakt over ons verleden; 225 jaar Boerenkrijg in Rivierenland; Doen: Boost je veerkracht, Eet- en drankfeestijn, Lezing/ Literatuur/ Boeken; Sport; Vrijtijdsbeleving? Een basisrecht voor iedereen! Samen tegen armoede; Film; Senioren; Vorming; Kinderen; agenda; Showtime)

Koen VAN BOXEM, Expo Dirk Braeckman: het gevoel van een ongevolde leegte, in *De Tijd*

Berten VANDERBRUGGEN, Studio 100 zet in Puurs alle zeilen bij, in *De Standaard*, 18/19 maart 2023

Geert VAN DER SPEETEN, Verhaeren verliest eigen museum tegen 2030, in *De Standaard*, 16 mei 2023

Geert VAN DER SPEETEN, Een pas de deux van donkere beelden, in *De Standaard* 2, p. 2-3

Geert VAN DER SPEETEN, Marc Van Ranst pakt uit met zijn foto's: "Zijn werk maakt me benieuwd", in *De Standaard*, 27 september 2022

Geert VAN DER SPEETEN, Het appel van de boom, in *De Standaard Weekblad*, nr. 550, 25 juni 2022, p. 32-35 (over tentoonstelling Droomboomen)

- Geert VAN DER SPEETEN, Tussen hemel en aarde, in *De Standaard Weekblad*, 24 juni 2023, p. 32-35. (over expo "Kijk!Wolken!" in het Emile Verhaerenmuseum)
- Stijn VAN DE SANDE, Theo DERKINDEREN, Abt Leo Van Schaverbeek, laatste abt van Bornemse Sint-Bernardusabdij, overleden op 83-jarige leeftijd, in *Het Nieuwsblad*, 26 februari 2023
- Monda VAN DOORNE, Priester Wilfried Rossel (1936-2023) Bijbelkenner en globetrotter, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 4, 25 januari 2023, p. 3
- François VAN GEHUCHTEN, *Liever de kogel of de guillotine, De Boerenkrijg in de Nederlanden*, 2019, Uitgeverij Polemos, Boechout, 448 blz.
- Roger VANHOECK (Puurs), *In mijn straat bloeien geen bloemen*, (roman), 2023, Uitgever Van Driel, Brugge, 226 blz.
- Wim VAN HOEYMISSEN, Puurs-Sint-Amands, Amandusdreef wordt Toots Thielemans Boulevard, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr., 37, 14 september 2022, p. 6
- Wim VAN HOEYMISSEN, Kalfort geniet van opgefriste Maria-omwegang, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 35, 31 augustus 2022, p. 8
- Wim VAN HOEYMISSEN, Sint-Amands, Reus Remi 2 debuteert tijdens feestparade, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 26, 29 juni 2022, p. 6
- Frans VAN PRAET (Sint-Amands), *The adventure of good design. Een terugblik Looking back*, Antwerpen en Les Chauvets (Frankrijk), Art Works & Concepts, 2022
- Wannes VANSINA, Gaston [Maes] stelt 'halthoudertjes' te boek: "Lezer laten stilstaan bij wat echt belangrijk is", in *Het Laatste Nieuws*, 1 oktober 2022
- Odette VAN ZAELEN, Een veelzijdig kunstenaar Herman De Cuyper, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 15, 12 april 2023, p. 1
- Emile VERHAEREN, *Ciudades tentaculares*, Ediciones Vitruvio, Barcelona, 2022, 88 blz. (Vertaling in het Spaans door Pedro Alcarra Viera van de dichtbundel *Les Villes tentaculaires*)
- Emile VERHAEREN, *Contes de Minuit et autres nouvelles*, Brussel, Espace Nord, 2022, 180 blz. (Établissements des textes et postface de Christophe Meurée)
- Emile VERHAEREN, Paris: Inauguration du buste de Verhaeren restauré, in *Le Carnet et les Instants*, Brussel, 22 januari 2023
- Annemie VERMEIREN, *Albert en het behoud van de liefde*, Puurs, in eigen beheer, 179 blz.
- Raf VINCK, De "Anti-Lucretius" in de abdij bibliotheek, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 62-63
- WEERT, Zilverreiger, in *De Publi*, Puurs, Drukkerij Baeté, 28ste jrg., nr. 18, 3 mei 2023, p. 22
- WEERT, Sint-Annakerk Weert wordt cultureel centrum, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 27ste jrg., nr. 35, 31 augustus 2022, p. 22
- WEERT, Sint-Annakerk Weert verkocht (aan kunstenaar Koen Nelissen), in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 83ste jrg., nr. 34, 24 augustus 2022, p. 4
- Kurt WILLAERTS, Puurs, Priester Steven Barberien beklimt kerktoren en zegent gerestaureerd kruis bovenop Sint-Pieterskerk, in *Het Nieuwsblad*, 25 augustus 2023
- Jos WINCKELMANS, Het Landhuis van Bornem, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 11-16
- Jos WINCKELMANS, 't Huis van Oostenrijk te Bornem, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 86-88
- WINTAM, Tentoonstelling: De mens in het Klein-Brabantse landschap. Een archeologische verkenning van Bornem en Puurs-Sint-Amands, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 49
- WINTAM, Tentoonstelling 10 eeuwen Nattenhaasdonk, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, augustus 2022, p. 73
- WINTAM, *Migrating churches. Een ontwerp van Elise Eeraerts. De geschiedenis van een dorp vertaald in een hedendaags kunstwerk dat een nieuw verhaal inluidt*, Curator/bemiddelaar: Louise Goegebeur, de Nieuwe Opdrachtgevers, december 2022, 4 blz. (folder Sint-Margarethakerk)
- WINTAM, Ex-voto's uit de Schipperskapel van Wintam blinken weer als vanouds, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste Jrg., nr. 39, 27 september 2023, p. 4
- WINTAM, Museum in de kerk van Wintam uitgebreid met archeologietentoonstelling over Klein-Brabant, in *Kerk & Leven Klein-Brabant*, 84ste jrg., nr. 22, 31 mei 2023, p. 4

Wie zijn of haar recente publicaties wenst opgenomen te zien in deze Proeve van Klein-Brabantse bibliografie wordt verzocht alle gegevens erover te bezorgen aan de redactie via heemkundekleinbrabant@gmail.com.

Motte-burchten in Klein-Brabant

Bas Aarts¹

Inleiding

Met 'Klein-Brabant' wordt in de huidige opvatting bedoeld het grondgebied van de fusiegemeenten Bornem en Puurs-Sint-Amands binnen de provincie Antwerpen. In een wat oudere traditie werden tot 'Klein-Brabant' ook gerekend Leest, Blaasveld, Tisselt, Willebroek, Steenhuffel, Ramsdonk en Londerzeel binnen de tegenwoordige provincie Vlaams-Brabant.² Historisch-geografisch is Klein-Brabant een interessante lappendeken.

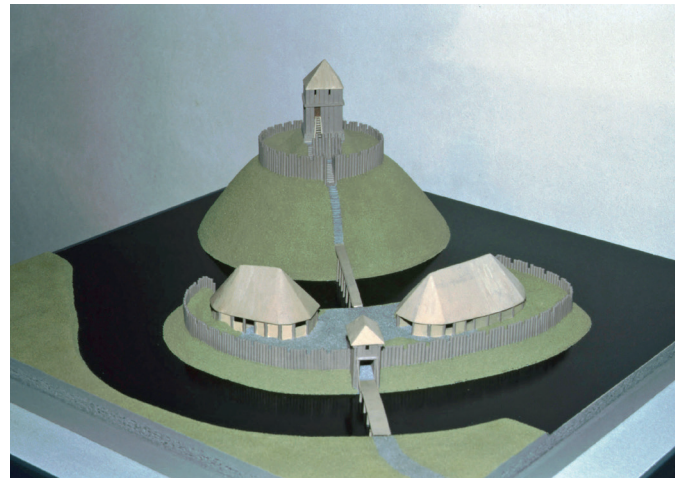
Hoewel de hele streek in de Karolingische tijd deel uitmaakte van de oude gouw *Brabant* ('Brabant') tussen Schelde en Dijle, zou de vorming van vorstelijke territoria als Vlaanderen en Leuven-Brussel vanaf de tiende eeuw voor een verregaande opdeling gaan zorgen. In dat proces nam de macht van de centrale rijksoverheden (de koning/keizer van het Duitse Rijk en de Franse koning) geleidelijk af en namen de plaatselijke grootgrondbezitters vaak letterlijk het recht in eigen hand. Ze versterkten hun hof tot een eigentijdse kasteelvorm en gingen als heer van een heerlijkheid anderen (horigen en vrije boeren) overheersen. Politieke en sociale omstandigheden dwongen de heren vaak zelf ook weer leenverhoudingen aan te gaan met opdringerige, machtiger burenen, waardoor een hele leenpiramide ontstond.

Puurs nam binnen het hertogdom Brabant een aparte positie in, omdat het als heerlijkheid voortkwam uit een allodiaal (eigen) bezit van de abdij van Kornelimünster bij Aken. Sint-Amands bleef een oud bezit van de abdij van Elnone in Noord-Frankrijk met een wereldlijke invloed van de Vlaamse graaf en de heer van Grimbergen. Bornem behoorde nooit tot het hertogdom Brabant, dat voortkwam uit het graafschap Leuven-Brussel. Via de burggraven van Gent werd het een onderdeel van het graafschap Vlaanderen. Pas met de opname in het Departement der beide Nethen in de Franse Tijd en definitief met de vorming van de provincie Antwerpen in 1815 zou het (opnieuw) een 'Brabants' tintje krijgen.

Vroege burchten en mottes

Vanaf de tiende eeuw zien we in de Lage Landen verschillende vormen van vroege burchten voor de adel ontstaan. Bijvoorbeeld gepalissadeerde, breed omgrachte hoven; walburchten, waarbij een aarden wal een bewoond binnenterrein omringde of zware stenen torens, voor wie zich dat financieel kon veroorloven. Daarnaast kwam de zogeheten motte-burcht op. Een kasteeltype, waarbij het hoofdelement uit een kunstmatige hoogte bestond (de motte als het opperhof), voorzien – zeker in het begin – van een houten toren. In de regel omgracht met naastliggend – eveneens omgracht – een lager gelegen bijterrein (de voorburcht of het neerhof) voor de noodzakelijke woongebouwen en stallingen.

Toch was het geen kasteeltype dat 'plotseling' uit de lucht kwam vallen, zoals populaire kasteelliteratuur nogal eens suggereert. Evenmin was het uitsluitend een 'uitvinding' van het Loiregebied of Normandië, zoals ook

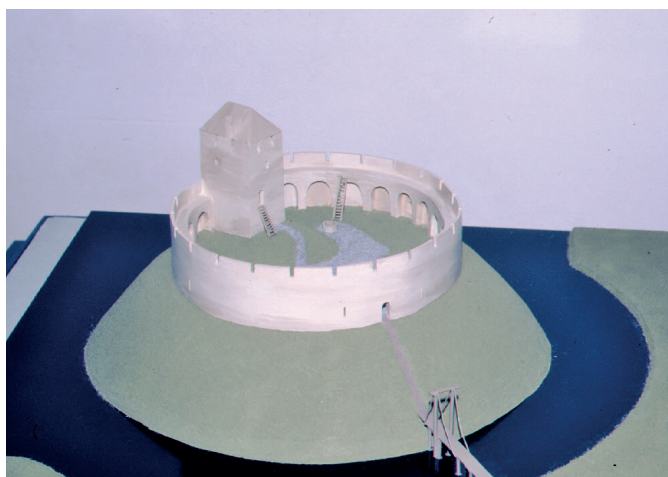

Ideaaltype houten motte-burcht 11de eeuw (maquette Constant Willems; foto auteur)

vaak gesteld wordt. Het wetenschappelijk kastelenonderzoek leert dat er eind tiende eeuw overal in West-Europa werd geëxperimenteerd met nieuwe burchtvormen. Een goed voorbeeld geeft het Nederlands-Duitse rivierengebied rond Nijmegen en Kleef, waar bewaard gebleven exemplaren in het landschap samen met een unieke schriftelijke bron van begin elfde eeuw een goed inzicht geven in de morfologische ontwikkeling van de motte-burcht langs verschillende fasen. Vanaf omstreeks 1050 zien we dan de voluit ontwikkelde motte-burcht met de 'klassieke', omgrachte tweedeling in een opper- en neerhof.

In relatief korte tijd werd de motte-burcht in heel West-Europa het meest populaire burchttype in de periode 1000-1250. Een dergelijke hout-en-aarde-constructie was niet al te moeilijk aan te leggen, gaf het militaire voordeel van een verdediging vanuit de hoogte en – waarschijnlijk nog belangrijker – gaf een duidelijk sociaal overwicht ten opzichte van de onderhorige bevolking en was daarmee een statussymbool bij uitstek. In de loop der tijd werden de houten elementen (palissade, toren, etc.) vervangen door natuur- of bakstenen constructies. Dat verhoogde weliswaar het aanzien, maar luidde tevens het einde in voor dit kasteeltype. De kunstmatige hoogte bleek op den duur niet opgewassen tegen het gevaar van verzakking van bepaalde bouwdelen en het risico van ondermijning bij een belegering. Na de dertiende eeuw werden er in de regel dan ook geen motte-burchten meer aangelegd.³

Voor het huidige België laat men het motte-tijdperk beginnen tegen 1050.⁴ Gelet op het zeker voorkomen van mottes ruim een halve eeuw eerder in Nederland en Frankrijk, is dat rijkelijk laat. Naar mijn idee moeten er oudere voorbeelden te vinden zijn, maar veel zal afhangen van de juiste definitie en een goede datering van het bij een opgraving te vinden aardewerk.⁵

Ideaaltype stenen motte-burcht 12de eeuw (maquette Constant Willems; foto auteur)

De mottes in Klein-Brabant

Indien we bij het begrip motte-burcht uitgaan van een duidelijke kunstmatige hoogte en een functie die zowel verdedigbaarheid, bewoonbaarheid en status voor de adellijke bewoners uitstraalt, dan komen er onder de kasteelsites in Klein-Brabant maar enkele plaatsen in aanmerking om als zodanig betiteld te worden.

Dat gaat dan om Den Dult in Bornem, het Hof van Coolhem in Puurs-Kalfort en mogelijk het Hof Ten Berg eveneens in Puurs. Er worden in de literatuur en de archeologische inventarisatie (CAI) wel meer sites in de streek als 'mottes' aangeduid, zoals het Kasteel te Melis en het Hof ter Moorteren in Lippelo en het Hof ter Zeut in Puurs.⁶ Dit gaat in de regel terug op de Monumenten Erfgoed Inventaris, die heel vaak weer put uit het regionaal historisch onderzoek, zoals dat van Jan Verbesselt in diens reeks *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw*.⁷ Daarbij is enige voorzichtigheid geboden, zoals het lopend kasteelonderzoek nu leert.⁸ Bij Verbesselt is ieder tweeledig site al gauw een motte met neerhof. Zeker als daarbij vanaf de Late Middeleeuwen of Vroegmoderne Tijd de benaming 'motte' of het Nederlands equivalent 'berg' opduikt. Het begrip 'motte' (van het Frans voor 'kluif' of 'zode' om de gehele hoogte aan te duiden als *château-à-motte*) is nooit echt doorgedrongen in het middeleeuws Noord-Nederlands, maar wel in het Zuid-Nederlands als 'motte', 'mote' of 'mot'. Voor zover het in een relatief vroege context wordt gehanteerd, is het wel bruikbaar. Maar vanaf de Late Middeleeuwen zien we het begrip 'degraderen' in betekenis tot een niet of nauwelijks verhoogd (kasteel)eiland, vaak niet eens rond. In combinatie met een bescheiden omgrachting hebben we dan in feite bij dergelijke sites van doen met een hooguit licht verhoogd woonplatform voor een (adellijk) bouwwerk dat vooral status uitstraalt en niet echt verdedigbaar is. Dit wordt in de internationale kastelenterminologie een *moated site* genoemd of in het eigentijds Brabants van de zestiende eeuw een *"omwaterde huysinghe"*. De meeste van de zogeheten lustslotjes of *"hoven van plaisantie"* uit de zestiende tot achttiende eeuw kunnen hiertoe worden gerekend.

Oppassen moeten we ook met het begrip 'berg' in de historische omschrijvingen. In een middeleeuwse context geldt het in de regel voor de gehele Nederlanden als een eigentijds synoniem voor 'motte', maar ook hier zien we – vooral in de Zuidelijke Nederlanden – vanaf de zestiende eeuw een dalende lijn in betekenis naar een licht verhoogde site of zelfs naar een toegevoegde 'lustberg' in een parkaanleg. Zo wordt van het Hof te Marselaer in Lippelo in 1580 gezegd: *"de mote of te bergh is int vierkant 112 voet breed 104"*.⁹ Het Hof ter Zielbeek in Ruisbroek-aan-de-Rupel wordt in 1575 gekarakteriseerd als: *"Een huis van plaisantiën metten berghe, poorten, duijfhuysen en de hoeve"*.¹⁰ De als afgerond vierkant bewaardgebleven site Reysegghem Hoef in Sint-Amands wordt in 1612 beschreven als *"Item behoort tot vn. heerlijkheid une Motte environnée d'eau et une maison mainable"*.¹¹

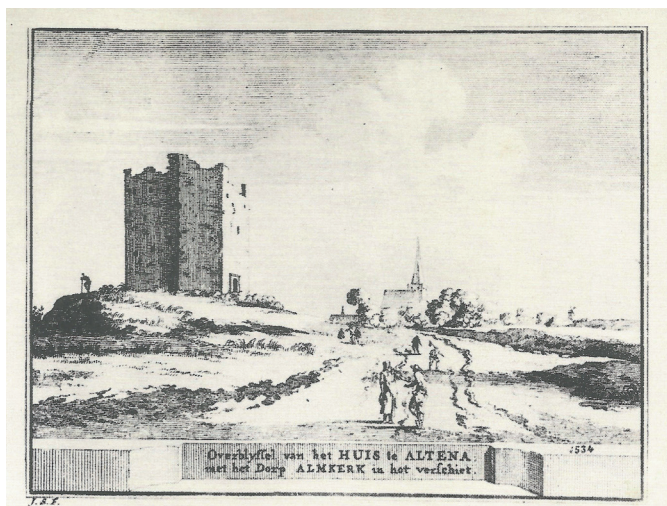
Lang werd ook de Pastoor Huveneersheuvel te Nattenhaasdonk (Bornem-Hingene) gezien als een heuse motte, waarop omstreeks 1200 de ridderlijke familie Van Havesdonc huisde.¹² Nader archeologisch en geografisch onderzoek heeft echter duidelijk gemaakt dat het hier gaat om een meerledige *moated site* (op een natuurlijke donk) met een verhoogd woonplatform, die ook de elfde-eeuwse kerk omsloot.¹³ De plaatselijke Van Havesdoncs hadden bepaalde tienden in de omgeving in leen van Dirk III van Altena. Dirk III, die ook over tienden in Bornem, Hingene en Nattenhaasdonk beschikte als vrij eigen goed, had deze geërfd van zijn vader, Boudewijn van Altena, die vermoedelijk gehuwd was met Margaretha van Bornem, de zuster van Zeger II, burggraaf van Gent en heer van Bornem. Dit verklaart de vermeldingen van de Van Altena's in de streek van Bornem van 1198 tot 1224.¹⁴

Hun feitelijke machtsbasis hadden de Van Altena's in het Midden-Nederlandse rivierengebied met hun heerlijkheid het Land van Altena (een leen van Kleef). Daar, bij Almkerk, stond hun motte-burcht met een tufstenen, tienhoekige toren. De drie meter hoge heuvel is nog bewaard gebleven naast de Altena Hoeve. Als familie kwam men voort uit de Van Uitwijks, de stichters van de priorij van Postel omstreeks 1140.¹⁵

Aldus gewaarschuwd gaan we kijken naar de 'echte' of mogelijke motte-burchten in Klein-Brabant.

Altena-Almkerk (NL): de motte naast de Altena Hoeve (foto auteur)

Altena–Almkerk (NL): de tienhoekige, tufstenen toren op de motte (gravure door J. Schijnvoet, 1711, naar tekening door Roelant Raghman, 1646/1647)

Den Dult, Bornem

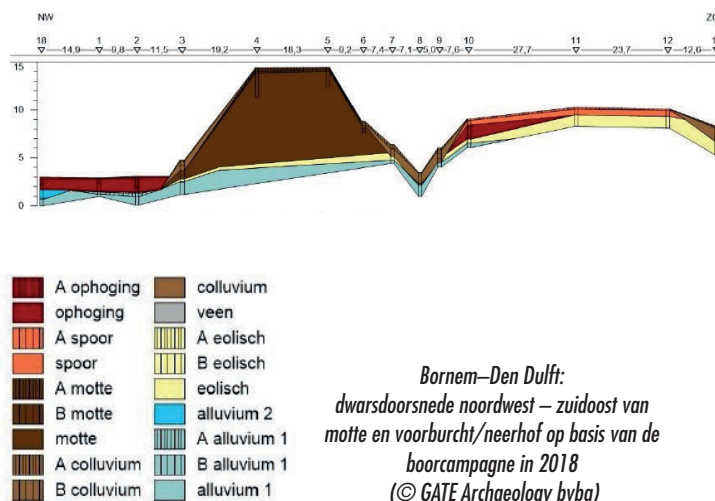
Ligging en landschap

Achter het statige herenhuis op Kloosterstraat 37 te Bornem gaat in het bijbehorende park een van de grootste en mooiste motte-burchten van België schuil. Landschappelijk gezien vond de stichting van deze burcht precies plaats op de overgang van een toenmalig nat schorren- en slikkengebied naar de hogere koutergronden. De ruime buitenbocht van de Oude Schelde wordt ter hoogte van Bornem aan de zuid- en zuidoostzijde namelijk begrensd door een alluviale vlakte, afgezoomd met een lage zandvlakte met daarin wat lokale hoogtes (zandruggen of landduinen). De zandvlakte, waarop het dorp ontstond, varieert in hoogte van +8,3m TAW in het oosten naar +6,9m TAW in het noordwesten met daarbij enkele steiltes aan de westrand. De vlakte tussen het dorp met het domein Den Dult en de Oude Schelde heet De Donk. Kennelijk genoemd naar enkele lichte zandopduikingen in dit gebied. Deze zone werd omstreeks 1250 ingedijkt als de Polder van Luipegem. Buitendijks, tegen de Oude Schelde aan, ligt het kasteel van Bornem, hooguit één meter boven het waterpeil van de voormalige rivierloop. De Oude Schelde werd in de jaren 1320-1322 aan twee kanten afgedamd. Deze rivierloop was toen reeds aan het verzanden. De Nieuwe Schelde bestond in feite al als een verbinding met de Durme. De afdamming van de Oude Schelde dwong de rivier deze bestaande loop om Weert heen meer te gebruiken (1320 "le Nouvel Escart").¹⁶

Den Dult, het onderzoek naar de motte

Op aansturing van en bemiddeling door de auteur en met de welwillende financiële ondersteuning van de provinciale Dienst Erfgoed kon in de periode van eind november 2018 tot half februari 2019 een verkennend onderzoek worden ondernomen op het particulier terrein, waarop zich de imposante motte-burcht Den Dult bevindt.¹⁷ Van de lichte zandrug (landduin) aan de oostelijke rand van de alluviale vlakte van de Scheldevallei blijkt in het verleden een uitloper te zijn afgeplat en ten dele verhoogd om een min of meer vlak neerhof te krijgen. De in de zandrug uitgesneden droge gracht geeft het neerhof een fraaie, niervormige plattegrond met een oppervlakte in doorsnede van circa 50 bij 100 meter. Dit nu sterk beboste neerhof vertoont op het noordoosten een soort lage wal. Aan de oostzijde wordt een kunstmatige opgang verondersteld. Een oorspronkelijk

natte gracht werd hier niet aangetroffen.¹⁸ Voor de aanleg van de motte werd opvallend genoeg geen gebruik gemaakt van het aanwezige landduin, maar deze is geheel kunstmatig en werd opgericht precies op de rand van de alluviale vlakte. Aan de Scheldezijde vermoedelijk in oorsprong niet begrensd door een natte gracht, maar door een moerassige vlakte met daarin mogelijk een oude geul. Kaartmateriaal vanaf de zeventiende tot in de negentiende eeuw toont echter een watervoerende gracht rondom de motte.

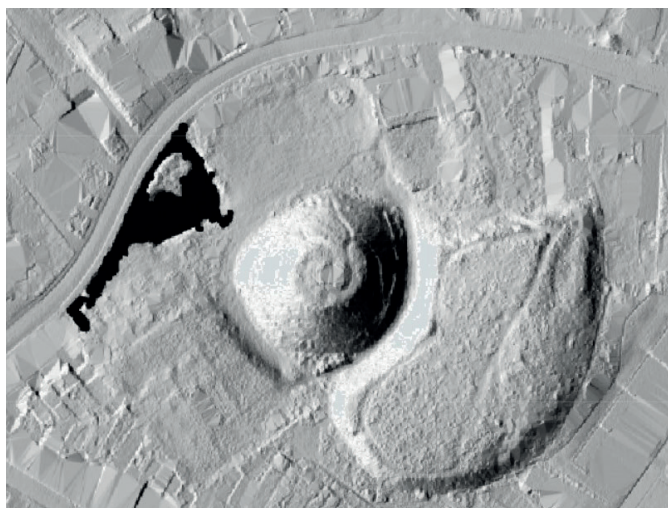

In samenhang met de aanleg van de huidige Kloosterstraat kreeg de motte-burcht aan de west- en noordzijde een voorterrein, waarop een hoeve met bijgebouwen verrees, als voorloper van het huidige herenhuis. Mogelijk moeten we langs deze zijde (noordoost) de oorspronkelijke toegang tot het neerhof zoeken. De vijvers in het bedoelde voorterrein aan de voet van de motte (op de Ferrariskaart) werden in het begin van de negentiende eeuw vervangen door een smalle vierkante grachtaanleg, die in verbinding stond met de toenmalige gracht rond de motte. Momenteel is dit weer teruggebracht tot een vijverpartij.

Bornem–Den Dult: de motte met toren, situatie 1992 (foto auteur)

De motte bezit een basisdiameter van 54 meter en een platformdiameter van 18,3 meter. Een in 1983-1984 ondernomen opmeting stelt de hoogte van de motte op 11,5 meter vanuit de droge gracht. Op het vlakke platform staat een vierkante toren van 12,34 meter hoog met een aangebouwde halfronde traptoren tot 14,41 meter hoog.¹⁹ De vanaf het plat-

Bornem—Den Dult: bewerkte hoogtekartaart (hillshade), waarop de motte met het neerhof prachtig uitkomt (www.geopunt.be)

form toegankelijk gemaakte benedenruimte van de toren bezit een houten vloer, waaronder zich een ijskelder bevindt. Boven deze benedenruimte twee bouwlagen, toegankelijk via de traptoren, met rechthoekige vensters op de onderste verdieping en neogotische spitsboog vensters op de bovenverdieping. Het platte zinken dak is afgezet met een ijzeren balustrade. De toren (gerestaureerd) werd soms beschouwd als een volledige herbouw uit 1802 na de veronderstelde sloop van de voorganger in 1737. Het historisch onderzoek en een bouwhistorische inspectie van het gebouw noodzaakten echter tot een herziening van deze opvattingen (zie verder).²⁰

De ondernomen boorcampagne en het geofysisch onderzoek hadden slechts een verkennend karakter. Een datering van de motte-aanleg werd niet verkregen. Wel kunnen we stellen dat de imposante motte-burcht een landschappelijk overheersend karakter bezit en daarmee een strategische ligging ten opzichte van de Scheldevaallei. Vanwege het goed bewaard gebleven uiterlijk en de algehele configuratie lijkt een vroeg ontstaan meer dan waarschijnlijk.

Bornem—Den Dult (2018): de toren op de motte (foto auteur)

De benaming

De naam 'Den Dult' of 'Den Dilt' voor de motte met bijbehoren wordt in de literatuur graag ontleend aan de familienaam van een eigenaar uit

de veertiende eeuw, Jan van der Delft, zoon van een Antwerpse schepen. Van der Delft ruilde in 1355 een nabijgelegen grondstuk met de abt van de Brabantse Sint-Bernardusabdij aan de Schelde te Hemiksem.²¹ Maar de toenaam van zijn familie is ouder en een omgekeerde ontlening aan de motte lijkt zeer wel mogelijk. In de akte-prijzing of het schattingsverslag van 7 september 1318 betreffende de inkomsten van het Land van Bornem voor de graaf van Vlaanderen komt een Pieter van den Dilve voor met drie volle lenen.²² Hierbij is niet duidelijk of dit ook Den Dult betreft. Bij de belegering van het kasteel van Bornem (aan de Oude Schelde) in de winter van 1326 door de Gentenaren onder leiding van Hector Vilain moesten met name de plaatselijke bezittingen van deze Pieter van den Dilve (baljuw van Sint-Winoksbergen) het ontgelden. Hierbij werd zijn 'Dilfthoeve' geplunderd en verwoest, zijn 'hoog bos' gekapt, tuinen en boomgaarden rondom zijn hof vernield. Ook zijn 'huis' naast de hoeve werd verwoest. Niet onmogelijk dat met dit alles de motte met directe omgeving werd bedoeld.²³ Te meer omdat het woord 'dult' komt van 'delven' of 'graven'. In een enge betekenis wordt dit een 'gracht',²⁴ maar hier lijkt het mij eerder de 'ophoging', dus de motte-zelf te kunnen betreffen.²⁵

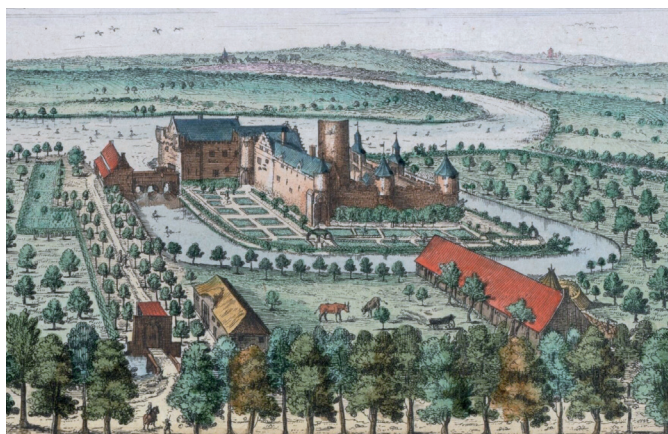

Bornem—Den Dult (2018): mevrouw M. Raats en de auteur op de toren (foto Penny Dransart)

Het kasteel van Bornem en de burggraven van Gent

In de literatuur werd en wordt graag met het idee gespeeld dat de vroegste kastelengeschiedenis van Bornem gekoppeld kan worden aan het bestaande kasteel van Bornem (de Marnix de Sainte Aldegonde) aan de Oude Schelde. Ontstaan dan liefst vanuit een versterkt Romeins kampement met een wachttore, waarvoor de ronde toren op het kasteelplein op de gravure bij Sanderus (1641) dan model staat. Al of niet voortgezet in de negende-tiende eeuw als een wachtpost in verband met het Noormannengevaar in de Scheldestreek. Meer concreet ziet men dan 980 graag als een beginpunt voor het huidige kasteel, dat toen door keizer Otto II geschonken zou zijn aan de burggraven/kasteleinen van Gent.²⁶ Lambrecht I, kastelein van Gent, behield het kasteel voor zijn geslacht, toen het Land van Bornem in 1007 een rijksleen van Vlaanderen werd. Pas in 1250 zou het kasteel met de bijbehorende heerlijkheid aangekocht worden door gravin Margareta van Vlaanderen en de aanwinst zou tot 1586 bij de grafelijke familie en haar nazaten blijven.²⁷ Bij dit alles kunnen toch wel enige bedenkingen worden aangevoerd.

Het kasteel van Bornem (de Marnix de Sainte-Aldegonde) wordt geacht op een donk langs de Oude Schelde te zijn gebouwd. Een lichte verhoging dan,

Bornem—Kasteel de Marnix de Sainte Aldegonde: de ronde toren binnen een vierkante aanleg met toegevoegde zaal- en ingangspartij. Gravure door A. Sanderus (ingekleurd) uit 1641 (particuliere collectie)

van slechts één meter boven het waterpeil van de voormalige Scheldeloop. Een vroege burcht in hout en aarde lijkt op deze plaats erg onwaarschijnlijk. De directe oever hier werd nooit versterkt met een dijk, terwijl de kasteelgrachten een open verbinding met de rivier kennen. De achterliggende Polder van Luipegem (tussen het kasteel en Bornem-dorp/Den Dulft) werd pas omstreeks 1250 bedijkt. Bezien vanuit de waterhuishouding lijkt een bouw van het kasteel vlak aan een meanderende rivier toch pas mogelijk te zijn geweest, toen toenemende verzanding van de Oude Schelde het overstromingsgevaar zou doen verminderen. Juist vanwege die verzanding en de te verwachten landwinst werd de Oude Schelde aan beide zijden afgedamd in 1320-1322 en werd de reeds bestaande loop van de (huidige) Schelde om Weert heen daarmee extra bevorderd.²⁸ De zogenaamde 'Romeinse' vrijstaande ronde toren van het middeleeuwse kasteel werd afgebroken in 1687, omdat de toenmalige kasteelheer af wilde van de garnizoensverplichting die deze uitkijkpost (*"la grosse forte tour"*) inhield in oorlogstijd.²⁹ De toren met plat dak was weliswaar opgetrokken uit zeer grote blokken natuursteen (*"énormes moellons bruts"*), maar bezat slechts een diameter van zes meter en een muurdikte van iets meer dan één meter.³⁰ Dat geeft wel enige bewegingsvrijheid op de diverse verdiepingen, maar vermoedelijk te weinig ruimte voor een intramurale trap. Zeker in vergelijking met het op de ingangspartij aansluitende hoge, onderkelderde zaalgebouw, dat een muurdikte van ongeveer twee meter kende.³¹ Hoewel de precieze bouwgeschiedenis van het kasteel moeilijk te achterhalen valt door de wijzingen in de zestiende eeuw onder Don Pedro Coloma en vooral door de radicale herbouw in een neoromaanse en neorenaissance stijl uit de jaren 1887 tot 1894,³² lijkt daarmee de ronde toren, als afgebeeld bij Sanderus in 1641, eerder een wachttorens te zijn geweest dan een bewoonbare hoofdtoren.³³ De ronde vorm in natuursteen is voor Brabant en Vlaanderen weinig gekend en daarmee vrij uniek.³⁴ Ronde kasteeltorens zijn in de regel in onze streken niet ouder dan de dertiende eeuw. Daarentegen kunnen (natuurstenen) vierkante torens (Den Dulft, zie verder) typologisch gezien uit de twaalfde eeuw dateren, eventueel nog de elfde. In tegenstelling tot de legendevorming suggereren de beschikbare bronnen niet dat de ronde toren ouder zou zijn dan de rest van de omringende versterking, die trouwens eveneens een vrij unieke opzet vertoonde. De toren bestond in ieder geval in 1292, toen er reparaties aan werden verricht (*"pour emender le tour de plene"*).³⁵ Ze werd opgericht binnen een vierkante aanleg met een westelijke woonvleugel en een gekanteelde ringmuur langs de drie andere zijden. Het geheel oorspronkelijk voorzien

van bescheiden hoektorens en muurtorens, die zich ontwikkelden vanuit een meervoudige uitkraging met rondboognissen boven muurpijlers in een zogeheten vroege 'Scheldegotiek'. Een ronde toren te midden van een dergelijke vierkante aanleg (circa 40 bij 32,5 meter) doet sterk denken aan de vernieuwende opzet van het oorspronkelijke Louvre te Parijs, gebouwd door Philippe II Auguste in de jaren 1190-1202.³⁶

Het kasteel van Bornem zou daarmee uit de dertiende eeuw kunnen dateren. Maar wie liet dit bijzondere en sterk symbolische bouwwerk oprichten? Een van de burggraven van Gent als heer van Bornem? Zeger III (1201-1227) misschien? Met zo te zien een kasteeltoren afgebeeld op zijn grafsteen in Bornem?³⁷ In de woelige dagen van het grafelijk paar Ferrand van Portugal en Johanna van Vlaanderen en het conflict met de Franse koning (1213-1214) was deze Gentse burggraaf duidelijk pro-Frans.³⁸ Hij lag dan ook geregeld overhoop met het grafelijk paar en de bijbehorende achterban. Zijn zoon Hugo II, gehuwd met Oda van Champagne, had precies over Bornem een conflict met graaf Ferrand. Hij onderwierp zich in 1229 en erkende toen dat hij 'mijn kasteel van Bornem' (*"castrum meum de Bornehem"*) in leen hield van de graaf en beloofde het opnieuw op te dragen.³⁹ Was dit reeds het kasteel aan de Oude Schelde of was dit Den Dulft met een natuurstenen toren? Het Scheldekasteel zal zeker bedoeld zijn, mijns inziens, toen Hugo III in 1247 in een geschil met zijn overbuurman Wouter van Coudenborch over de inpoldering van de Grote en Kleine Weert bepaalde gronden claimde, *"ligghende bi minen huus van Bornem dat men heet den groeten Weerd en de cleenen Weerd"*.⁴⁰ Deze Hugo III zou door schulden gedreven in 1250 zijn Land van Bornem, met klaarblijkelijk dit 'kasteel', de jurisdictie, leengoederen en alle inkomsten verkopen aan gravin Margaretha 'van Constantinopel', de zuster van Johanna.⁴¹

Voorlopig ga ik er van uit dat het opmerkelijke Scheldekasteel als een soort 'mini-Louvre' gebouwd kan zijn door Zeger III als een burggrafelijke pro-Franse provocatie ten opzichte van het grafelijk gezag, zijn adellijke en stedelijke opposanten en waarschijnlijk daarom bewust aangelegd net over de rijksgrens.⁴² Interessant voor de kasteelterminologie in het algemeen is dat men omstreeks 1700 de vierkante aanleg met de *'grosse tour'* op de *'cour'* daarbinnen aanduidt als *'le donjon'*.⁴³ Daarbij gaat het niet om de negentiende-eeuwse 'romantische' betekenis van 'hoofdtoren als laatste toevluchtsoord', maar om de authentieke aanduiding sinds de Late Middeleeuwen van de feitelijke kernburcht binnen een grotere kasteelaanleg. Met een dubbele grachtengordel voldeed het kasteel van Bornem daar wel aan.⁴⁴ Wat de ronde toren betreft, het lijkt niet uitgesloten dat er nog funderingen aanwezig zijn onder het kasteelplein. Die nog eens zichtbaar maken, zou wat laatste vragen kunnen beantwoorden.

Motte Den Dulft en de burggraven van Gent

Al met al lijkt het aannemelijk om voor de kastelengeschiedenis van Bornem van vóór de dertiende eeuw niet meteen aan het Scheldekasteel te denken, maar aan de indrukwekkende motte-burcht Den Dulft op de hoge rand van de rivierlakte.⁴⁵ Daarbij sluit het morfologisch karakter van de motte-aanleg een in typologische zin vroeg ontstaan niet uit, waarbij dan gedacht kan worden aan het allodiaal bezit dat de burggraven/kasteleinen van Gent met Lambert I hier verworven zouden hebben in het begin van de elfde eeuw. In de regel wordt verondersteld dat dit samenhangt met de leenband die de graven van Vlaanderen zelf aangingen met de keizer van het Duitse Rijk voor de gebieden Zeeland-bewesten-Schelde en

Schilderij Bornem—Kasteel de Marnix de Sainte Aldegonde in vrij weergegeven landschap. Altijd verkeerd of onvolledig aangeduid als 'Landschap met het Steen' of 'Parklandschap met minnekozend gezelschap, in de verte een door water omgeven kasteel' door Rubens, ca. 1635 (Kunsthistorisches Museum – Wenen, ID: 6dd4e10e32). Als gravure verkeerd afgedrukt.

de Vier Ambachten (1012) en 'Brabant tussen de Schelde en de Dender' (1056). Het Land van Bornem zou daarbij eerst deel uitgemaakt kunnen hebben van het Land van Aalst, maar dat is niet duidelijk. Het allodiaal karakter van de grote heerlijkheden binnen dit deel van Rijks-Vlaanderen sluit echter een verkrijging via de graaf van Vlaanderen uit. Genealogisch onderzoek houdt de mogelijkheid open dat er een samenhang bestaat in oorsprong tussen de families van de heren van Bornem, Aalst en Dendermonde. Het erfelijk burggraafschap van Gent zou Lambert I verkregen hebben, toen hij in 1007 voor de Vlaamse graaf Gent heroverde op de Duitse koning Hendrik II.⁴⁶

Uit de periode van burggraaf Hugo I van Inckers/Encre (1139-1140) kennen we een oorkonde die leert dat Bornem *c.a.* een *allodium* (eigen goed) van de burggraven van Gent was en dat op dat moment ook Moerzeke, Beerdonk, Luipegem, Doregem en Lippelo tot de heerlijkheid werden gerekend.⁴⁷ Uit de tijd dat de aangetrouwde Steppo van Viggezele heer van Bornem was, moest de kerk/priory van Bornem hem in 1154 een weide teruggeven, die gelegen was voor het "*castellum*".⁴⁸ Mijns inziens werd hier zeker Den Dultf mee bedoeld.

Pas ruim na de aankoop van Bornem in 1250 door gravin Margaretha horen we onder haar achterkleinzoon, Robrecht van Kassel, voor het eerst van 'de Diltfhoeye' en zijn toenmalige bezitter, Pieter van den Dilve (1326, baljuw van Sint-Winoksbergen).⁴⁹ Het ontbreekt helaas aan bronnen om de precieze toenmalige relatie tussen hem, de latere bezitters van het motte-domein Den Dultf en het grafelijk huis en diens opvolgers als heren van Bornem aan te kunnen geven. Pieter van den Dilve wordt in het schattingsverslag van de inkomsten van het Land van Bornem uit 1318 vermeld met drie volle lenen, maar het is niet duidelijk of daar Den Dultf toebehoort.⁵⁰ In het leenboek van het 'Huis van Bornem' uit 1425 wordt Den Dultf niet vermeld als een apart leengoed.⁵¹

Den Dultf, het onderzoek naar de toren

Iets van de resultaten aangaande de aanleg van de motte zelf en het neerhof werd hiervoor al meegedeeld. Een in samenhang met de boorcampagne en het geofysisch onderzoek ondernomen bouwhistorische inspectie van de vierkante toren op de motte gaf verrassende resultaten.⁵² In tegenstelling tot de traditionele opvatting van een complete herbouw in 1802,⁵³ kon nu geconstateerd worden dat de toren (van 9 bij 7 meter) bestaat uit drie bouwfases. Tot één meter boven de eerste bouwlaag (benedenverdieping) is het muurwerk opgetrokken uit blokken witte natuursteen van diverse afmetingen (gemiddeld 40 x 8-14 x 25 centimeter). Het betreft hier hoogstwaarschijnlijk kalkzandsteen van het Brusseliaan. Aan de noordzijde zijn uit deze fase nog sporen van enkele oorspronkelijke muuropeningen zichtbaar, zoals een venster met een omlijsting van Ledesteen, twee lichtspleten en enkele openingen die vermoedelijk een houtconstructie ondersteunden. De oorspronkelijke hoogte uit deze fase is niet bekend. Voor een datering van dit muurwerk wordt gedacht aan de periode van de elfde tot de dertiende eeuw. De toren moet reeds in verval zijn geweest toen men fase twee aanving in de zestiende tot zeventiende eeuw. De toren werd verhoogd met baksteen in kruisverband (19 x 5 x 9 centimeter) en er werd een halfronde traptoren in baksteen aan toegevoegd aan de zuidzijde. Deze wordt (momenteel) met ijzeren banden vastgehouden aan de hoofdmassa. De kelderverdieping (toegankelijk gemaakt vanaf het motte-platform) kreeg aan de binnenzijde een bekleding van baksteen, inclusief voor het tongewelf. Aan de toren zijn uit deze bouwfase speklagen zichtbaar in Ledesteen. De achterzijde van de na 1802 herbouwde hoeve tot landhuis vertoont dezelfde combinatie van baksteen met speklagen en zal ook uit deze periode dateren. De herbouw in 1802 gaf de toren zijn huidige uiterlijk met een plat dak en rechthoekige vensters op de benedenverdieping en neogotische spitsboogvensters voor de eerste verdieping. Waarna het geheel werd bepleisterd. Toen zal ook de kelderverdieping van een buitenparement zijn voorzien met schijnvoegen.

In diezelfde periode of al eerder zal de ruimte tussen de funderingsmuren zijn uitgegraven voor de aanleg van een ijskelder.⁵⁴

Met een natuurstenen motte-toren uit – laten we voorzichtig zeggen – de twaalfde eeuw zitten we volop in de hoogtijdagen van de Gentse burggraven in Bornem. Gelet op de vroeg aandoende configuratie van de grote motte met neerhof valt een houten voorganger van de toren uit de elfde eeuw dan niet uit te sluiten.

Het Hof te Coolhem, Puurs

Ligging, landschap en naamgeving

Nabij een kruispunt van oude wegen aan de oostzijde van Puurs (Kalfort) en op de westelijke rand van een moerasige laagte (Het Moer/De Moeren) werd de motte-burcht Hof van Coolhem aangelegd. We zullen zien dat deze, nu helaas verdwenen motte, van een iets andere categorie was dan Den Dulf van Bornem.

Bornem–Den Dulf: uitsnede Primitief Kadaster (1818). De ‘nieuwe’ toren is in gebruik als “observatoire”. De spiraalsgewijze opgang is momenteel buiten gebruik, maar nog zichtbaar (www.cartesius.be)

Den Dulf en de dorpsvorming

Voor de dorpsvorming onderscheidt men in de literatuur twee kernen, waarbij er geen uitsluitend is over welke de oudste zou zijn. Een noordelijke kern bij de kerk, waar de weg uit Hingene, Wintham met de Rupeloversteek van Niel aankwam. Evenals een route vanaf het veer van Rupelmonde langs Nattenhaasdonk naar Hingene en Bornem. De rechteroever van de Oude Schelde volgend, kwam genoemde weg uit bij de oversteekplaats naar Temse. Een tweede kern (eveneens met een dries en een linde in het verleden) lag wat zuidelijker, waar de wegen uit Puurs en Sint-Amands samenkwamen. Beide kernen werden en zijn verbonden door de Boomstraat.⁵⁵ Verbesselt (1968) had een voorkeur voor de zuidelijke kern als oudste, maar “Wij durven het niet bevestigen noch ontkennen, daar wij er geen voornaam gebouw aantreffen, tenzij een dorpslinde”.⁵⁶ Een opmerkelijke omissie, omdat Den Dulf hier in de onmiddellijke nabijheid ligt! Verder vinden we hier de negentiende-eeuwse Kapel van de Kruisberg op de plaats waar in 1350 een kruis wordt vermeld.⁵⁷ Voor de noordelijke kern is de kerkgeschiedenis een belangrijk ijkpunt. De kerk van Onze Lieve Vrouw en Sint-Leodegarius bestond reeds in de elfde eeuw en herbergde een regulier kanunnikencollege volgens de regel van Sint-Augustinus. Een oorkonde uit 1101 van burggraaf Wenemaar I bevestigt het bestaan en bij die gelegenheid wordt aan het college immuniteit verleend. Hierbij behield Wenemaar de rechten op zijn (castrale?) kapel. Het toenmalig kerkgebouw kreeg in de loop van de twaalfde eeuw de vorm van een romaanse pijlerbasiliek met behoud van de laat-elfde-eeuwse crypte van ‘O.L.V. van de Krocht’.⁵⁸

Puurs–Hof van Coolhem: luchtfoto met aanduiding locatie voormalige motte (Google Earth 2004)

‘Coolhem’ (1143 *Coelhem*), zal zeer waarschijnlijk terugverwijzen naar de oorspronkelijke bezitter van het domein, de abdij van Kornelimünster bij Aken. De abt hiervan verkreeg reeds in de negende eeuw een uitgestrekt domein in deze streek, waarvan Puurs de kern vormde. Zijn abdij werd ook wel genoemd “*tot Inden buyten Colen*”, dat wil zeggen ‘Inde buiten Keulen’. ‘Coolhem’ zou dus kunnen betekenen ‘hof van Keulen’. Deze gedachte vindt steun in het feit dat de latere heren van Coolhem zich “*stadhoudere en maendere*” (plaatsvervanger en ontvanger) van de abt van Hemiksem (opvolger van Inde) noemden, waaruit een relatie blijkt,⁵⁹ die zou kunnen teruggaan op een oorspronkelijke functie van meier voor het kloosterbezit.

Puurs–Hof van Coolhem: uitsnede Primitief Kadaster (c. 1830). Locatie afgegraven motte met omgrachting nog vaag zichtbaar. Noord is rechtsboven (www.cartesius.be)

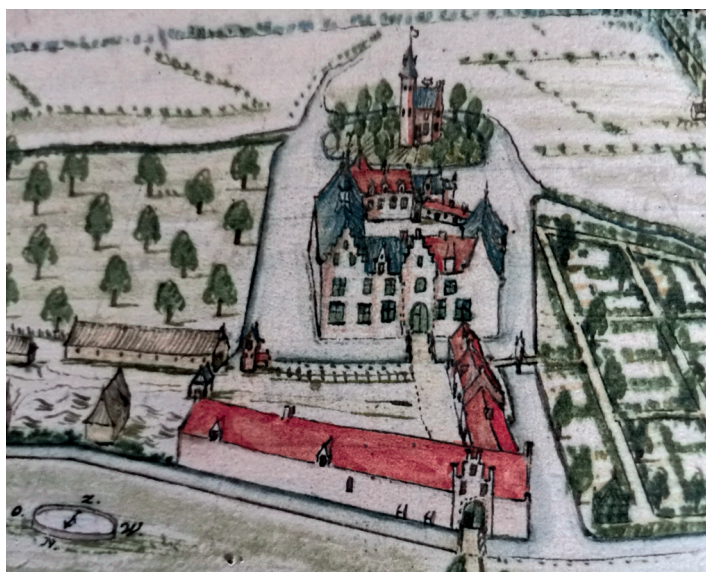
De motte en haar verdwijnen

In 1827 werden de gebouwen van het domein ‘kasteel Coolhem’ afgebroken op het neerhof na. Het jaar daarop vond een openbare verkoop plaats van “*bouwstoffen voortkomende van ‘t afgebroken hof van Coolem binnen Puers*”. De sloop betekende ook het slechten van de motte achter het hof met de daarop staande toren en het dichten van de bijbehorende omgrachting.⁶⁰ Op de kaart van het Primitief Kadaster (1830-1834) wordt de locatie van de voormalige motte en de gedempte gracht nog vaag aan-

geduid.⁶¹ Na 1870 werd het grachtenstelsel opnieuw aangepast, waarbij de motte-ondergrond werd vergraven ten behoeve van een grote vijverpartij. In het kader van de algehele herwaardering van het domein en de start van de opgravingen in 1989 werd de rand van deze vijver bijgewerkt en uitgediept, waarbij een aantal eikenhouten palen werd verwijderd.⁶² Ze rusten echter tot op heden in de vergrote vijver, wachtend op nader onderzoek.⁶³

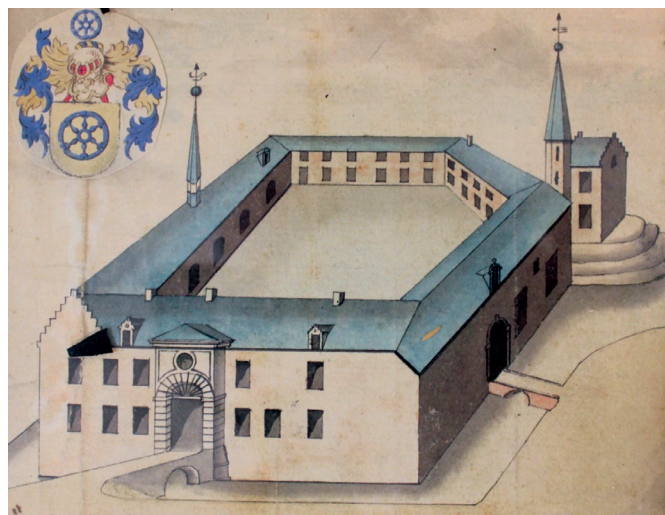
Van de motte met opbouw bestaan gelukkig wel enkele afbeeldingen. Het zogeheten *Landt-boeck van Sinte Bernards* (Hemiksem) door Judocus Bal uit 1668-1669 (kopie 1749) toont een flinke motte, beplant met bomen en voorzien van een torenachtig gebouw met bovenverdieping en zadeldak. Er tegenaan gebouwd was een veelhoekig, slank traptorentje met spits en vaan, dat boven alles uitrees.⁶⁴ De motte was verbonden middels een brug met het ervoor gelegen (neer)hof, dat na een grondige herbouw onder abt Blijleven tussen 1470 en 1480 was uitgegroeid tot een prachtige, veelhoekige buitenplaats, die bestond uit een 'groot huis', een keuken, een nieuwe paardenstal en een ruime kapel. De feitelijke toegang tot het complex verliep via het (tweede) neerhof, waarop zich onder andere een poorthuis en een bakhuis bevonden. De genoemde opbouw van de motte dateerde eveneens uit 1470-1480 en werd toen beschreven als "item een nyew steenen huys opden berch met dry solders hooge ende eenen wendelsteen".⁶⁵

In 1686 valt het woord 'motte' voor het eerst bij de verkoop van "Essen boomen staende op den bergh ofte motte des hoffs van Coolhem".⁶⁶

Puurs-Hof van Coolhem: uitsnede kopie (1749) uit het Landboek van de Sint-Bernardsabdij (1668-1669), motte met opbouw, voorburcht (buitenplaats/refugie) en neerhof. Noord is onder (Archief Abdiij Bornem)

Een reeks afbeeldingen uit het eind van de achttiende eeuw laat eveneens het gebouwencomplex met de motte zien, maar in een slecht getekend perspectief. Herkenbaar is echter het torenachtig gebouw op de motte met zadeldak en trapgevels en voorzien van een slank traptorentje, dat hier duidelijk veelhoekig blijkt. De motte wordt als terrasvormig weergegeven.⁶⁷

Puurs-Hof van Coolhem: tekening van het Hof met de motte (1797). Noord is onder (Gemeentearchief Puurs)

Hoe de motte met opbouw er vóór 1470/1480 uit heeft gezien, is onbekend. Opmerkelijk is de vermelding van de eikenhouten palen die (tot 1989) kennelijk in de ondergrond van de (voormalige) motte aanwezig waren. Hebben deze de motte-hoogte ondersteund of behoorden deze tot een vorm van fundering voor de stenen toren of een (houten?) voorganger? De veelhoekige vorm van de buitenplaats/refugie (met een inham ten opzichte van de motte) lijkt te verraden dat de oorspronkelijke vorm van deze locatie als voorburcht enigszins niervormig zal zijn geweest. Maar gaat het hier wel om een 'echte' motte, gelet op de waarschuwingen betreffende 'motte' en 'berg', die we eerder uitdeelden? Vanuit de bezitsgeschiedenis lijkt het er echter toch wel op dat we een stichting in de twaalfde eeuw aannemelijk mogen achten.

De historische achtergrond

In de literatuur werd Coolhem beschouwd als een 'vrije', dat wil zeggen allodiale heerlijkheid met hoge jurisdictie. Vanaf het midden van de twaalfde eeuw gold dan de familie Van Oyenbrugge als heer van deze heerlijkheid.⁶⁸ Een eventuele voorganger of plaatselijke grondbezitter zou Zeger van Kalfort (1155) geweest kunnen zijn.⁶⁹ Voor de abdij van Afligem traden Habinus de Coleham (1198) en Impinus de Cholam (1214) op als getuigen.⁷⁰ Deze familie van Coolhem zou de bouwer van een twaalfde-eeuwse motteburcht ter plaatse geweest kunnen zijn. Archeologische vondsten om die datering te onderbouwen, ontbreken echter nog. Het uitgangspunt en de juiste verhoudingen vallen daarom moeilijk scherp te stellen. Recent historisch-genealogisch onderzoek door Chris Apers (zie hiervoor in deze Mededelingen) wijst ook voor de verdere dertiende eeuw en later op een familie van Coolhem, die het hof als leengoed van Kornelimünster of als opgedragen eigen goed aan de abdij in bezit gehad zal hebben.⁷¹ Het huwelijk van Beatrijs van Coolhem met Boudewijn van Oyenbrugge bracht hun zoon Hendrik II van Oyenbrugge rond 1363 naar Puurs. Onder diens zoon Hendrik III (begin vijftiende eeuw) kunnen we vaststellen dat zowel het hof van Coolhem als de bijhorende familienaam was overgegaan naar het aangetrouwde geslacht "van Oyenbrugge anders geseyt van Coolhem".⁷² De Van Oyenbrugges met Coolhem waren, zomin als hun voorgangers, geen heer van de heerlijkheid Puurs. De heerlijke rechten hingen samen met het omvangrijke bezit dat de abdij van Inde (Kornelimünster) bij Aken hier reeds bezat vanaf de negende eeuw. In 1276 verkocht de abdij de rechten aan Felicitas van Perwijs, vrouwe van

Hoboken. Zij was kennelijk weduwe en in 1278, na het overlijden van haar zoon, deed zij de heerlijke rechten over aan de abdij van Hemiksem (Sint-Bernards-op de Schelde). Voor de monniken was het nooit echt helder of hun hier verworven bezit rechtstreeks onder de keizer van het Duitse Rijk viel (*reichsunmittelbar*) of dat er mogelijk een vorm van leenverhouding met de hertog van Brabant bestond. Ze bezaten in Puurs in ieder geval uitgebreide rechten, zoals dat van muntslag (mogelijk nooit gebruikt); de hoge, middelbare en lage rechtspraak; het recht op de waterlopen en de 'wind'. De abdij van Sint-Bernards hief ook tienden te Puurs. Niet alleen in haar 'wereldlijk' deel, maar ook in de rest van de parochie Puurs, zoals Oppuurs en delen van Ruisbroek, Willebroek, Bornem en Hingene. Het voordrachtrecht voor de pastoor berustte echter sinds 1138 bij de abdij van Affligem.⁷³

De verafgelegen abdij van Inde schijnt in de twaalfde eeuw overgegaan te zijn tot het belenen of verkopen van delen van haar grondbezit vanuit haar eigendomsrechten te Puurs. In het midden van de eeuw kochten Arnoud en Gerard, heren van Grimbergen, 48 bunder te Puurs. Ruisbroek en Willebroek worden beschouwd als afsplitsingen van het oorspronkelijk domein van Puurs. In 1173 kwam een aantal gronden in het bezit van de burggraven van Gent (Bornem).⁷⁴ De heren van Grimbergen wisten de voogdij over Puurs te verwerven van de abdij van Kornelimünster. Bij de verkoop door de abdij in 1211 van 62 bunder bos in "*Bredendunc*" wordt "*domino Gerardo de Grimbergis*" "*Advocato de Poderces*" genoemd.⁷⁵ Later wist de abdij van Sint-Bernards dit voogdijrecht af te kopen van Filips van Vianden in 1311.⁷⁶

De Van Oyenbrugges staan later bij de abdij van Hemiksem – opvolger van Inde/Kornelimünster – te boek als "*stadhoudere en maendere*" (plaatsvervanger en ontvanger).⁷⁷ Hiermee wordt een scenario mogelijk dat dit hen toekwam vanuit de erfenis van de van Coolhems en terug zou kunnen gaan op een oorspronkelijke dienstbetrekking (ministeriaal) als meier voor de bezittingen van de abdij van Inde. Het zal in ieder geval de mogelijkheid hebben geboden tot het verwerven of usurperen van een deel van het abdijgoed in de vorm van een grondheerlijkheid met bijbehorende rechten en een laatbank.

De familie behield haar banden van herkomst met Grimbergen door schenkingen aan de parochiekerk en de abdij aldaar. Door de aankoop van andere gronden in Puurs en omgeving uit het oorspronkelijke 'moederdomein' groeide de eigen grondheerlijkheid gestaag. Tegelijk verwierf men bezit en functies binnen Mechelen en kreeg Coolhem vanaf de veertiende eeuw steeds meer het karakter van een buitenverblijf voor de familie. In de vijftiende eeuw zette deze trend door en de familie leverde schepenen en burgemeesters aan de stad Mechelen. Hendrik IV (1440) huwde zijn stiefzuster Kateline van Duras en kon daarmee uitgebreid bezit in het Land van Loon binnenhalen, waaronder het kasteel van Duras. Vanaf 1440 was Hendrik V eigenaar van Coolhem, dat intussen zodanig in omvang was toegenomen dat het verspreid over Puurs zeker evenveel gronden omvatte als de abdij van Hemiksem (heer vanaf 1278) hier bezat. In 1470 werd dit Coolhem ("*d'blochuys ende 'Hof van Coolhem*")⁷⁸ (met 60 afhankende leengoederen)⁷⁹ door Hendrik V echter vrij plotseling en in één keer verkocht aan genoemde abdij van Hemiksem. Het klooster werd daarmee, niet alleen juridisch, maar nu ook in materiële zin, de grootste en overheersende speler in Puurs. Het Hof van Coolhem ging nu voor de abdij de functie krijgen van bijhuis met kapel en refugie. Hiervoor werd het hof

grondig verbouwd en mogelijk toen pas versteend. De omgrachte motte bleef hierbij behouden en kreeg een stenen opbouw in een torenvorm met aangebouwd veelhoekig traptorentje, zoals in 1480 werd gememoreerd ("*een nyew steenen huys opden bergh met dry solders hooge ende eenen wendelsteen*"). De voorburch kreeg het karakter van een veelhoekige buitenplaats en het neerhof kreeg een "*poortcamer*" met aanpalende 'vorste nederhoeve'.⁸⁰

Aan het goede monniksleven kwam een eind in 1796 ten gevolge van de Franse Revolutie en de annexatie van de Oostenrijkse Nederlanden. Overal werden de kerkelijke goederen onteigend en de religieuze gebouwen ontruimd. Het Hof van Coolhem werd in 1797 als 'zwart goed' (geconfisceerd kerkelijk bezit) verkocht aan Constantinus Josephus van den Nieuwenhuyzen uit Mechelen. De gebouwen bleven voorlopig leeg staan. Alleen de twee hoeven op het neerhof werden verpacht. In 1827 kwam "*kasteel Coolhem*", zoals het nu genoemd werd, aan zoon Josephus Hubertus van den Nieuwenhuyzen. De verdelingsakte van de erfenis spreekt van "*Een grote meesterswoning, kapel, remisien en hoveniershuis, omringt in zijne waters, de batimenten behorende tot twee pachthoeven [...] bestaande in pachterswoningen, stallingen, oude schuur, nieuwe schuur, bakkerij en wagenhuizen*". Een zware overstroming teisterde in 1820 Ruisbroek en ook Coolhem. De geleden schade en geërfde schulden zetten Van den Nieuwenhuyzen er toe aan om meteen in 1827 de gebouwen ter afbraak te verkopen. Het jaar erop vond reeds de openbare verkoop plaats van de "*bouwstoffen voortkomende van 't afgebroken hof van Coolem binnen Puers*". Alleen het neerhof met de boerderijen werd gespaard. Ook de motte werd geslecht, de omringende gracht gedempt en het grachtenstelsel als zodanig aangepast.⁸¹ De voorste hoeve werd na een grondige verbouwing in 1870 als herenhuis betrokken door de familie Van den Wiele. In 1987 werd het domein Coolhem verkocht aan de gemeente en het Vlaams Gewest. De gemeente nam de exploitatie van het parkbos op zich en zorgde ook voor een grondige restauratie en renovatie van de bestaande gebouwen. Het Vlaams Gewest heeft de zorg voor het aangrenzende grote natuurgebied.⁸²

In augustus 1989 werd gestart met een opgraving op het in 1987 door de gemeente Puurs verworven domein Hof van Coolhem. Het onderzoek beperkte zich tot een aantal sleuven en putten op het feitelijke 'hof', dat wil zeggen de voormalige voorburch van de in 1827 afgegraven motte.⁸³ Bij het bijwerken en verdiepen van de vijverrand werden de eerder genoemde palen aangetroffen. Over het archeologisch onderzoek verscheen na gedane arbeid een uitvoerige publicatie.⁸⁴

Gelet op de geschetste historische achtergrond en de algehele configuratie van het complex (motte, voorburch/buitenplaats, neerhof) mag het Hof van Coolhem als een motte-burcht worden beschouwd. Minder indrukwekkend en strategisch landschappelijk bepalend dan Den Dulft, zal het hier vooral de status van de stichtersfamilie hebben willen uitdrukken. Iets waar ook de monniken van Hemiksem blijkbaar nog gevoelig voor waren, omdat zij de motte hebben gespaard.

Hof Ten Berg, Puurs

Ligging, landschap en naamgeving

Dit is de 'moeilijkste' van de drie hier behandelde sites. Dit omdat, ondanks de sprekende naam, we geen harde gegevens hebben dat het hier inderdaad om een middeleeuwse motte-burcht gaat. De aantrekkelijkheid van de benaming, maar ook de eraan verbonden interpretaties hebben we in het begin van dit artikel al besproken. Als synoniem voor een echte motte degradeerde ook 'berg' in de loop der eeuwen tot een nauwelijks verhoogd, omgracht voornaam site. De verdere gegevens zijn zeer beperkt, al kan de historische context toch wel als hoogst interessant bestempeld worden.

Puurs—Hof Ten Berg (foto auteur 2017)

De site Hof Ten Berg bevindt zich vlak naast de loop van de Vliet (inmiddels grotendeels gekanaliseerd en Grote Molenbeek geheten). Dit is een van de vele beken op het grondgebied van Puurs, die in noordoostelijke richting samenkomen en uitmonden in de Rupel (Schelde-Brusselkanaal).

Het Hof ligt iets ten zuiden van een brug over de Vliet in een belangrijke west-oost-verbinding tussen Sint-Amands en Mechelen. In de dorpskern van Puurs kruist deze route een noord-zuid-weg van Rupelmonde richting Londerzeel en Brussel, die het Hof aan de oostzijde passeert. Iets ten noorden van de genoemde brugverbinding neemt de Vliet de Ronebeek op. Deze vormt samen met het vervolg van de Vliet of Eikevliet de grens met het allodiale Land van Bornem en vanaf 1250 meer definitief met het graafschap Vlaanderen.⁸⁵

Het kaartmateriaal als bron

Het huidige villa-achtige Hof Ten Berg stoelt volgens het cartografisch materiaal op de locatie van een oudere bebouwing ter plaatse, die eind achttiende-eeuw werd omgevormd tot een 'hof van plaisantie'. Een bouwhistorische analyse zou echter zeer gewenst zijn. De kaart van Villaret (1745-1748) doet vermoeden dat de bestaande bouw het noordelijk deel inneemt van wat op de kaart een tweeledig ovaal site is. Zou het hierbij om een veronderstelde motte-aanleg gaan, dan valt te verwachten dat deze ter plaatse van het huidige gebouw zal hebben gelegen, waarbij de zuidelijke helft van de ovaal een oorspronkelijke voorburchfunctie kan hebben gehad.

Puurs—Hof Ten Berg: uitsnede kaart door Villaret (1745-1748), locatie van het Hof zonder naamsvermelding (www.geopunt.be)

Een kaart uit '1779' door Frin lijkt dit te bevestigen. Tussen de omgrachting en de Vliet bevond zich aan de westzijde een hoevecomplex. Dit handhaaft zich tot in de moderne tijd.⁸⁶ Vanaf het eind van de achttiende eeuw toont het kaartmateriaal een zich wijzigende landschappelijke situatie vanwege een parkaanleg met daarbij een nieuwe buitengracht rondom het domein, waarbij ook de Vliet enigszins 'gedubbeld' werd. Verbesselt (1969) interpreteert deze gegevens niet correct door de aangenomen motte te situeren ten zuidwesten van het huis met hoeve op een toenmalig enigszins ovaal perceel (Popp-kaart, perceel 478).⁸⁷ Dit bewuste perceel slaat terug op de parkaanleg van na 1777 (Gigault 1807). Eerder in de achttiende eeuw (Villaret; Ferraris) liep hier nog een toegangsweg vanuit het oosten.

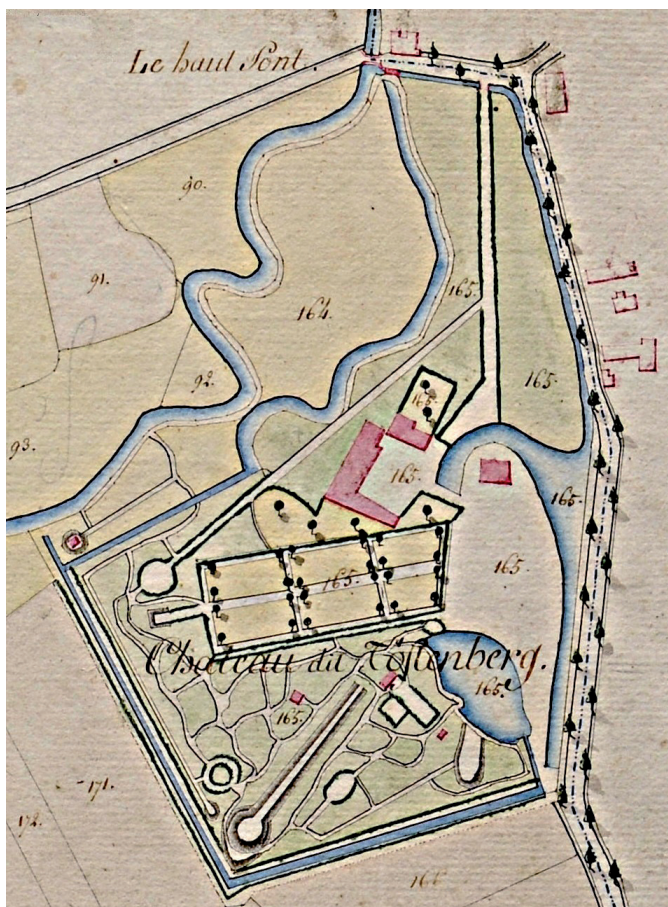
Puurs—Hof Ten Berg: uitsnede kaart met perceelnummers uit '1779' door Frin. Noord is boven. (©ARA, Kaarten en plattegronden, 1012-3277)

Puurs—Hof Ten Berg: uitsneden uit de Ferrariskaart (1771-1777), boven de minuut, onder de netversie. Zeer schematische weergave (<https://maps.arcanum.com>)

Puurs—Hof Ten Berg: uitsnede Primitief Kadaster (ca. 1830) met gewijzigde parkaanleg (www.cartesius.be)

Puurs—Hof Ten Berg: uitsnede Gemeentekaart door Gigault (1807) met parkaanleg (©RA Antwerpen)

Puurs—Hof Ten Berg: uitsnede Popp-kaart (1842-1879) (www.geopunt.be)

De historische achtergrond

Het Hof Ten Berg werd in leen gehouden van de abdij van Sint-Bernards-op de Schelde, die vanaf 1278 de heerlijke rechten bezat in Puurs. Of daarmee ook Ten Berg zelf zover terug reikt, is niet duidelijk. Het werd namelijk gerekend tot het zogeheten Leenhof van Ronse, een pakket leengoederen dat afhing van de (grond)heerlijkheid Coolhem te Puurs. Dit pakket ging mee over bij de aankoop van het Hof van Coolhem met toebehoren door de abdij van Sint-Bernards-op de Schelde (Hemiksem) in 1470. Dit klooster vergrootte daarmee zijn bezit en rechten in Puurs op aanzienlijke wijze. Goed zicht op de feodale structuur, waarin het Hof Ten Berg ontstond, ontbreekt echter. Het was in de zestiende eeuw een afhankelijkheid van de Brabantse leenheerlijkheid Oppuurs. Oppuurs zelf (binnen de parochie Puurs) wordt verondersteld ooit afgesplitst te zijn van het grote oorspronkelijke *Fernbesitz* Puurs van de abdij van Inde/Kornelimünster bij Aken. In de veertiende eeuw verkreeg de Leuvense patriciërs-

familie Van der Calsteren de heerlijkheid Oppuurs als Brabants leengoed.⁸⁸ Pater Judocus Bal vermeldt in zijn *Land-boeck van Puderse* (1668-1669): “Jonker Jan Charles Snoy hout te leen hof ten Berghe, met het Speelhuys, Visscherije, Plantasien en toebehoorten, met de Nederhoeve, komende met den Beemde tot de Beke toe, groot ontrent 1 1/2 Bunder”.⁸⁹ Een reële ‘berg’ wordt daarbij niet genoemd. Deze is ook uit het beschikbare cartografisch materiaal niet direct op te maken, al kan de zeventiende-eeuwse tweedeling van de site wel op een dergelijke oorsprong wijzen. Tot het Hof Ten Berg behoorde de genoemde Nederhoeve als een landbouwbedrijf met een oppervlakte van 14,5 bunder, verdeeld over veertien percelen (in de zeventiende eeuw). Daarnaast valt op de ligging vlak nabij een belangrijke brug over de Vliet in een doorgaande west-oost route. Dit sluit een strategische opzet in oorsprong niet uit. Verbesselt (1969) veronderstelde dat het Hof Ten Berg de verblijfplaats vormde van de beheerders van het domein Puurs voor de abdij van Kornelimünster. En daarmee zou het Hof ook het oorspronkelijke ‘Puder-sele’ (*sala*) kunnen zijn.⁹⁰ Zonder afdoend archeologisch onderzoek moet dit vooralsnog hypothetisch blijven.

Besluit

Van de drie behandelde sites is Den Dultf een prachtig voorbeeld van een grote, strategische motte-burcht met bewaard gebleven voorburchterrein. Nog te lang werd de koppeling met de vroege geschiedenis van Bornem hierbij onderkend. Het Hof van Coolhem te Puurs-Kalfort bezat een fraaie motte met torenopbouw, die kan gelden als representatief voor de status van een laagadelijke of ministeriale familie vanuit de twaalfde eeuw. Van het Hof Ten Berg in Puurs weten we helaas nog te weinig om het nu al te durven rangschikken onder de (verdwenen) motte-burchten, maar het is een kanshebber.

Wie meer en nog bestaande mottes in de regio wil zien, moet naar het centrum van Londerzeel (de Burcht) of kan een bezoekje brengen aan het restant van de Hunsberg, halverwege Merchtem en Wolvertem. Bijzonder indrukwekkend is natuurlijk de Senecaberg in Grimbergen-Borcht, maar die is alleen bij gelegenheden toegankelijk.⁹¹

Eindnoten

- ¹ Historicus (Hilvarenbeek °1947), voorzitter Vereniging Vrienden van Brabantse Kastelen, voorzitter Nederlandse Kastelenstudiegroep, bereidt proefschrift voor over de vroege burchten in het hertogdom Brabant (VUB)
- ² Zie E. VAN HECKE, *Winkler Prins Encyclopedie van Vlaanderen*, Brussel, 1973
- ³ B. AARTS, *Vroege burchten in het hertogdom Brabant. Inventarisatie en analyse*, in B. AARTS en R. GRUBEN (red.), *Noord-Brabantse kastelen. Nieuwe ontwikkelingen in de archeologie en de bouwhistorie van het kasteelonderzoek*, Tilburg, 2016 (= *Het Brabants Kasteel* 36, 2013), p. 5-31
- ⁴ J. DE MEULEMEESTER, *Le début du château : La motte castrale dans les Pays-Bas méridionaux*, in *Château Gaillard* 16, Caen, 1994, p. 121-130; M. BERKERS, B. CLAES, S. DE DECKER en J. DE MEULEMEESTER, *Châteaux à motte des anciens Pays-Bas méridionaux: Un état de la question après quinze ans de silence*, in *Château Gaillard* 23, Caen, 2008, p. 21-32; M. BERKERS, *Chronologie onder druk? Enkele beschouwingen omtrent vroege motte-kastelen in het graafschap Vlaanderen*, in M. DEWILDE, A. ERVYNCK en F. BECUWE (red.), *Cenulae recens factae. Een huldeboek voor John De Meulemeester*, Koksijde, 2010, p. 43-55
- ⁵ B. AARTS, *Motte-and-bailey castles of Europe. Some aspects concerning their origin and evolution*, in *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 14, 2007, p. 37-56
- ⁶ Centrale Archeologische Inventaris (CAI), Vlaanderen: Locaties 103980 (Kasteel te Melis); 103983 (Hof ter Moorteren); 106014 (Hof ter Zeut)

- ⁷ J. VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (27 delen), Pittem, 1950-1998
- ⁸ B. AARTS, *De vroege burchten in het hertogdom Brabant. Rol en betekenis in de vorming van een politiek landschap (1000-1250)*, doctoraatsonderzoek VUB
- ⁹ J. WINCKELMANS, *Hof te Marselaer te Lippelo*, in *Klein-Brabants Kastelenboek*, z.p., 2000, p. 99-104, met name 99
- ¹⁰ J. PEETERS en D. BINON, *Historiek van Kasteel Hof ter Zielbeek te Ruisbroek-aan-de-Rupel*, in *Klein-Brabants Kastelenboek*, 2000, p. 123-135, met name 124
- ¹¹ Zie VERBESSELT, *Parochiewezen in Brabant*, deel 8, 1968, p. 60-61
- ¹² Zie VERBESSELT, *Parochiewezen in Brabant*, deel 8, 1968, p. 208-236
- ¹³ C. RYSSAERT, R. PAULUSSEN, J. ORBONS, M. ARCKENS, F. VERBRUGGEN en B. VAN GEN-ECHTEN, *Een archeologische evaluatie en waardering van Bornem-Hingene, Pastoor Huvenerseheuvell (Bornem, provincie Antwerpen)* (Odin-ArcheoPro), z.p., 2016
- ¹⁴ Zie F. HOOGHE, W. VERSTRAETEN en L. ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem. Duizend jaar Europese Geschiedenis*, deel 1, z.p., 2007, p. 82-83; RYSSAERT e.a., *Pastoor Huvenerseheuvell*, 2016, p. 48-51
- ¹⁵ AARTS, lopend doctoraatsonderzoek
- ¹⁶ G. SEGERS, *Het vraagstuk van de Oude-Schelde*, in *Archeologie in Klein-Brabant* (Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant v.z.w.), 2001, p. 19-22; F. HOOGHE, *Robrecht van Kassel, deel 2: Historische banden tussen het Westland en het Land van Bornem in de eerste helft van de 14de eeuw*, in *Westhoek. Tijdschrift voor geschiedenis en familie-kunde in de Vlaamse en Franse Westhoek*, XXV, 2009, nr. 1-2, p. 3-48; D. HERREMANS, (red.), F. CRUZ, T. DE KOCK, P. LALOO, J. ROZECK, T. SAEY en R. VERGAUWE, *Den Dultf, Bornem. Archeologische, bouwhistorische en historisch-cartografische evaluatie* (GATE Archaeology BVBA, onuitgegeven rapport), Bredene, 2020, p. 20-21
- ¹⁷ Uitgevoerd door GATE Archaeology BVBA – Bredene en Goed in Erfgoed Comm. V., onder dankzegging aan mevrouw M. Raats voor de verleende toestemming
- ¹⁸ HERREMANS e.a., *Den Dultf, Bornem*, 2020, p. 40-41, 47-48
- ¹⁹ L. DE BODE, G. MORREN en L. ‘S JONGERS, *Opmeting motte “de dultf” te Bornem* (Stedelijk Instituut voor Technisch Onderwijs Mechelen/Nationale Dienst voor Opgravingen Brussel), z.p., 1984, met dank aan mevrouw M. Raats voor de beschikbaarstelling van de opmeting; HERREMANS e.a., *Den Dultf, Bornem*, 2020, p. 40
- ²⁰ Zie hierover: HOOGHE F., VERSTRAETEN W. & ROCHTUS L., *Het kasteel van Bornem. Duizend jaar Europese geschiedenis, deel 2*, Bornem 2012, p. 244-245, 359-360; vriendelijke mededelingen P. LALOO en D. HERREMANS, d.d. 4-12-2018; 15-3-2019; 6-6-2019. Eigen waarneming d.d. 13-10-2018; 6-6-2019. HERREMANS e.a., *Den Dultf, Bornem*, 2020; D. HERREMANS, F. CRUZ, T. SAEY, P. LALOO en I. BOURGEOIS, *Bornem – Den Dultf. Motte en donjon: buffer tussen Vlaamse graaf en Duitse keizer (Uit het depot. Archeologie in de provincie Antwerpen 7)*, Antwerpen, 2020
- ²¹ K. MICHIELS, *Het Dultfdomein te Bornem en zijn bewoners*, in *Klein-Brabants Kastelenboek*, 2000, p. 23-28, met name 24
- ²² HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 164 (onder verwijzing naar RA Gent, Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Fonds de Saint-Genois, nr. 1359)
- ²³ Zie HOOGHE, *Robrecht van Kassel 2*, 2009, p. 10
- ²⁴ Zie MICHIELS, *Het Dultfdomein*, 2000, p. 23
- ²⁵ Zie ook SEGERS, *De Oude Schelde*, 2001, p. 32
- ²⁶ Voor een begin in 980 (W. VERSTRAETEN, *Kasteel de Marnix de Sainte Aldegonde te Bornem*, in *Klein-Brabants Kastelenboek*, z.p., 2000, p. 8-18, met name 10) als ‘een burcht en zijn bevoorradingsterritorium’, geschonken door keizer Otto II aan de kastelein van Gent, dient zich echter geen bron aan. Kritische analyse: HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 26-28
- ²⁷ Zie over met name deze ‘vroegste geschiedenis’: E. BEST, *Bornhem, sa chatellenie, son château, ses seigneurs; Notice historique*, in *Annalen van den Oudheidkundigen Kring van het Land van Waas* 6, 1877, afl. 4, p. 300-395, met name 306-312; HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 18-44
- ²⁸ Zie HOOGHE, *Robrecht van Kassel 2*, 2009, p. 13-17
- ²⁹ HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 51
- ³⁰ BEST, *Bornhem*, 1877, p. 308 nt. 2: “Des fouilles récentes, faites à l’endroit où elle se trouvait, ont permis de constater que son diamètre était de 6 mètres. Sa solidité était telle qu’à elle seule elle constituait une sorte de forteresse, les murs construits en énormes moellons bruts ayant plus d’un mètre d’épaisseur”
- ³¹ BEST, *Bornhem*, 1877, p. 313-314
- ³² Voor de (bepaalde) bouwgeschiedenis, zie: <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1901> (23-8-2021)

- ³³ HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 48, gaan uit van een eerste motte-toren ter plaatse (elfde eeuw), mogelijk in een visuele verbinding staande met die van Den Dulft en een vervanging door de ronde stenen toren in de twaalfde eeuw. In 1324/1325 blijkt *den torre met tichghelen* gedekt. Er werd in 1326 een springaal op geïnstalleerd. Na het beleg van dat jaar werd de toren gedekt met stro. In 1331 is er sprake van een zoldering boven de springalen (idem, p. 50)
- ³⁴ Voor Waals-Brabant mag verwezen worden naar de vermoedelijk ooit vrijstaande, ronde natuurstenen hoektoren van het kasteel van Walhain-Saint-Paul, voorzichtig gedateerd op omstreeks 1200, met een muurtrap tussen de niveaus 1 en 2 in een muurdikte van 1,90-1,80 meter (C. D'URSEL, L-F. GENICOT, R. SPÈDE en P. WEBER, *Danjons médiévaux de Wallonie, 1 Province de Brabant, Arrondissement de Nivelles*, Namur, 2000, p. 98-101)
- ³⁵ HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 50
- ³⁶ HERREMANS e.a., *Den Dulft, Bornem*, 2020 (p. 22-23) ziet er terecht een vierkant *château philippien* in, maar veronderstelt dat de ronde toren tegen de noordelijke weermuur stond. Dit is in tegenspraak met de beschrijving uit 1596 ("een grooten toren staende int midden vande pleyne", HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 54)
- ³⁷ HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 51
- ³⁸ Zie L. DEVRIESE, *De mythische keizerlijke Ottogracht en de zeer reële burggrafelijke Schipgracht*, in *Ghendtsche Tydinghen* 33, 2004, nr. 5, afl. 3, p. 355-366, met name 364 nt. 38
- ³⁹ HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 115, op basis van ARAB, Oorkonden der graven van Vlaanderen, reeks 1, nr. 943; DE SAINT GENOIS, *Inventaire des Chartes*, no. 35 d.d. juni 1229: Regest met daarin "Il reconnaît tenir dudit comte en fief le château de Bornem, qu'il promet de lui restituer d'après les coutumes et usages de Flandre"; BEST, *Bornhem*, 1877, p. 326
- ⁴⁰ HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 120 (ARAB, Oorkonden der graven van Vlaanderen, reeks 1, nr. 944)
- ⁴¹ DE SAINT GENOIS, *Inventaire des Chartes*, no. 79 d.d. 1-9-1250: Regest met daarin "sa terre de Bornem avec le château, les hommages, revenus, alleux, justices et domaines qui en dépendent"; BEST, *Bornhem*, 1877, p. 326; HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 120 (Kasteelarchief Bornem, Série 2, Carton 1, Liasse 1, 1586b [kopie uit 1586])
- ⁴² Bij dit alles is het uitspringende dubbele zaalblok met kapel, dat ook de toegang bevat, op de noordwesthoek van de vierkante aanleg een merkwaardig onderdeel van of toevoeging aan de algehele configuratie
- ⁴³ HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 51, 443 noten 296, 297
- ⁴⁴ Voor Brabantse voorbeelden (Wouw, Breda, Hoogstraten) van 'donjon' als kernburcht, zie B. AARTS, 'tdongeon' van Wouw (1556) en zijn betekenis voor de kasteelterminologie, in *Het Brabants Kasteel* 27, 2004, nr. 3, p. 35-52
- ⁴⁵ Ook HERREMANS e.a., *Bornem – Den Dulft*, 2020, komt tot deze aantrekkelijke aanname
- ⁴⁶ HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 58-62
- ⁴⁷ HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 79
- ⁴⁸ "pratum ante castellum iacens" (*Diplomata Belgica* ID 1854); HOOGHE, VERSTRAETEN & ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 81, 86; VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant*, deel 8, 1968, p. 171 met incorrecte weergave van de namen van de betrokkenen
- ⁴⁹ HOOGHE, *Robrecht van Kassel* 2, 2009, p. 10
- ⁵⁰ Zie: HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 164 (onder verwijzing naar RA Gent, Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Fonds de Saint-Genois, nr. 1359)
- ⁵¹ Zie F. HOOGHE, *Het oude leenboek van het Land van Bornem onder jonkvrouw Johanna van Bar (1425)*, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant* v.z.w., 25, 2014, p. 21-46
- ⁵² HERREMANS e.a., *Den Dulft, Bornem*, 2020, p. 127-157
- ⁵³ Zie bijvoorbeeld MICHIELS, *Dulftdomein*, 2000, p. 25-26. Men liet zich hierbij kennelijk leiden door de verkoopacte van 1802, die spreekt van "Une ruïne d'un bâtiment brûlé", als gevolg van vernielingen aangericht tijdens de Boerenkrijg (1798). Meer dan waarschijnlijk betrof het hier in hoofdzaak het "schoon woonhuys" (1605) op het voorterein, in 1802 vervangen door het huidige herenhuis. Op internet (<https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1908>; <https://www.bornem.be/product/741/motte-den-dulft> [d.d. 22-8-2023]) overheerst de mening dat de oude toren reeds in 1737 werd afgebroken, maar dat voorgenomen plan van toen ging niet door (zie MICHIELS, *Dulftdomein*, 2000, p. 25)
- ⁵⁴ HERREMANS e.a., *Den Dulft, Bornem*, 2020, p. 127-157 (bouwhistorische waarneming 2018-2019); vriendelijke mededeling D. HERREMANS, d.d. 15-3-2019 en 6-6-2019. Eigen waarneming auteur 2018-2019
- ⁵⁵ HERREMANS e.a., *Den Dulft, Bornem*, 2020, p. 160-161
- ⁵⁶ VERBESSELT, *Het Parochiewezen in Brabant*, deel 8, 1968, 131-132.
- ⁵⁷ Voor kapel en kruis, zie <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1913> (d.d. 31-8-2023)
- ⁵⁸ <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1891> (18-8-2021); BEST, *Bornhem*, 1877, p. 320-321
- ⁵⁹ Zie G. SEGERS, *Het Coolhem te Kalfort-Puurs. Een verhaal van ridders, paters en heren*, Puurs, 1999, p. 10, 21
- ⁶⁰ SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 69. Zie ook G. SEGERS, *Coolhem door de eeuwen heen*, in *Klein-Brabants Kastelenboek*, z.p., 2000, p. 105-111, met name 106
- ⁶¹ www.cartesius.be: Commune de Puers, Section D dite de Kalfort, Tere feuille
- ⁶² EGERS, *Het Coolhem*, 1999, p.10-11-24
- ⁶³ Vriendelijke mededeling G. Segers, d.d. 3-6-2022
- ⁶⁴ Zie SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 40, 37, die het traptorentje als rond beschrijft. De afbeeldingen laten echter toe het als (meer gebruikelijk) veelhoekig te beschouwen
- ⁶⁵ SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 23-25
- ⁶⁶ RA Antwerpen, Archief Sint-Bernardsabdij Hemiksem T14/039, inv.nr. 129. Met dank aan G. Segers voor de verwijzing, d.d. 5-6-2022
- ⁶⁷ Zie SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 10 (datering hier moet zijn eind achttiende eeuw), 52 (set originele tekeningen niet meer compleet)
- ⁶⁸ SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 12, 19
- ⁶⁹ E. DE SEYN, *Geschied- en aardrijkskundig woordenboek der Belgische gemeenten*, Turnhout [1952], p. 1111
- ⁷⁰ E. DE MARNEFFE, *Cartulaire de l'abbaye d'Afflighem et des monastères qui en dépendaient*, Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique. Section 2, 1894-1901, p. 312, nr. 229; p. 366, nr. 279
- ⁷¹ C. APERS, 'De Heren van Oyenbrugge en het domein Coolhem', in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 33, 2022, p. 18-24; C. APERS, 'De ridders van Coolhem', in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 34, 2023
- ⁷² APERS, *Heren van Oyenbrugge*, 2022, p. 20-24
- ⁷³ <https://id.erfgoed.net/themas/13517> (Oppuurs); zie SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 27
- ⁷⁴ Zie SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 133 noot 11
- ⁷⁵ 3-9-1211, Abdijarchief Grimbergen, klas 1, 5A (breendonk800.weebly.com/bredendunc-ouder-poderce.html)
- ⁷⁶ <https://id.erfgoed.net/themas/13511> (13-12-2021)
- ⁷⁷ Zie SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 10, 12, 22
- ⁷⁸ RA Antwerpen, Archief Sint-Bernardsabdij Hemiksem T14/039, Doos nr. 29 (1385-1484). Met dank aan G. Segers voor de verwijzing, d.d. 5-6-2022. Strikt genomen ging het om Hendriks deel van het familiebezit in Puurs, al was dat wel het allergruotste deel. Later blijkt dat andere Van Oyenbrugges vanuit eerdere erfdelingen toch nog iets aan gronden of tienden bezaten binnen Puurs (SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 22)
- ⁷⁹ De lenen die afhingen van Coolhem waren ondergebracht bij het Leenhof van Grimbergen en dat van Ronse. In de zeventiende eeuw kent men hier de achtergrond niet meer van. Omdat Ronse vroeger het centrale domein van het *Fernbesitz* van Kornelimünster was, mag verondersteld worden dat ook deze lenen op een oorspronkelijke band tussen Coolhem en deze abdij duiden (SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 27)
- ⁸⁰ SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 23-26
- ⁸¹ SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 61-64, 69-72
- ⁸² SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 73-76
- ⁸³ SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 83-88 met opgravingsplan na p. 80
- ⁸⁴ G. SEGERS, *Het Coolhem te Kalfort-Puurs. Een verhaal van ridders, paters en heren*, Puurs, 1999
- ⁸⁵ Voor de grenssituatie, zie HOOGHE, VERSTRAETEN en ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem*, 2007, p. 44-46
- ⁸⁶ L. CALLAERT, *Hof-ten-Berg te Puurs*, in *Klein-Brabants Kastelenboek*, z.p., 2000, p. 116
- ⁸⁷ VERBESSELT, *Parochiewezen in Brabant*, deel 9, 1969, p. 47
- ⁸⁸ <https://id.erfgoed.net/themas/13517> (13-12-2021); zie CALLAERT, *Hof-ten-Berg*, 2000, p. 112
- ⁸⁹ Zie CALLAERT, *Hof-ten-Berg*, 2000, p. 112-113; SEGERS, *Het Coolhem*, 1999, p. 27
- ⁹⁰ VERBESSELT, *Parochiewezen in Brabant*, deel 9, 1969, p. 47-48
- ⁹¹ H. DEGRYSE, *Op zoek naar mottes in de Brabantse kouters* (Provincie Vlaams-Brabant, Dienst Erfgoed), 2023

Votiefgeschenken uit de Wintamse Schipperskapel

Jordi Bruggeman, Marc Mees, Valérie Rens, Theo Segers

Luchtdichte vitrinekast en infopaneel in de Museumkerk van Wintam

De huidige schipperskapel van Wintam

Op initiatief van het Genootschap Sint-Margaretha Wintam werd, met steun van de gemeente Bornem en Erfgoedcel Rivier&Land, de collectie zilveren votiefgeschenken of ex voto's uit de Schipperskapel van Wintam geconserveerd en ontsloten in de Museumkerk van Wintam. Offerandes werden in het christendom gegeven aan heiligen om dank te uiten voor een bekomen gunst of genade of met de bedoeling een bepaalde gunst of genade af te smeken. De Latijnse uitdrukking ex voto betekent 'uit belofte'. Het zijn uitingen van een volksgeloof dat balanceert op de snede tussen geloof en magie, namelijk dat genezing kan gebeuren door bemiddeling van hogere krachten — in dit geval tussenkomst van Maria of een heilige — die door de Kerk werden aanvaard.¹

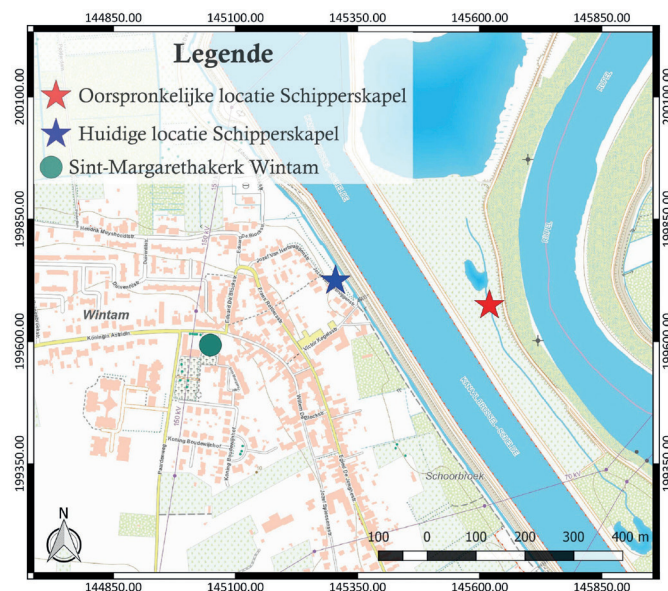
De schipperskapel van Wintam

Postkaart van de nu verdwenen kapel "Onze-Lieve-Vrouw tot welvaren der schippers" aan de Rupel (ter beschikking gesteld door Vera Drossaert)

De kapel "Onze-Lieve-Vrouw tot welvaren der schippers" in Wintam, waar de ex voto's van Wintam uit komen, bevond zich in het oosten van Wintam, nabij de Rupel, waar de schepen aangemeerd lagen. De kapel werd opgericht in het begin van de 19de eeuw.² Wellicht kende ze nog een voorganger of is ze toch ouder. Op de zogenaamde Ferrariskaart uit 1771-1778 wordt al een kapel weergegeven aan de Rupel. In 1979 werd de kapel afgebroken omdat ze moest wijken voor de aanleg van een nieuwe zeesluis en kanaal.

Vóór het verdwijnen van de kapel werd ze beheerd door Anna Spiessens, weduwe van August Drossaert. Na haar overlijden werd de taak overgenomen door Jozef Roskam uit de Jozef Van Herbruggenstraat in Wintam. Toen hij later verhuisde naar Weert gaf hij de ex voto's ter bewaring in de kerk van Wintam aan pastoor Tony Van Ranst. In 1993 werd ter vervanging een nieuwe kapel gebouwd in de Jozef van Herbruggenstraat. Deze kapel is te klein om er de collectie ex voto's te bewaren

Plan met aanduiding van de oorspronkelijke en huidige locatie van de Schipperskapel en de Sint-Margarethakerk in Wintam

De ex voto's werden tot voor kort bewaard in enkele vitrines. Ze zijn daar nu uit gehaald om ze te conserveren. Omdat de vitrines geen optimale bewaaromstandigheden kunnen garanderen, werden ze niet teruggeplaatst.

De ex voto's zijn nu deels te bewonderen in een luchtdichte vitrinekast. De rest zit in afgesloten dozen met silicagel om ze optimaal te bewaren.

Een bijzondere collectie

In heel wat kerken, kapellen en bedevaartsplaatsen bevinden zich votiefgeschenken. Hun aantallen kunnen oplopen tot honderden stuks. De collectie votiefgeschenken uit de Schipperskapel van Wintam bestaat uit 88 zilveren plaatjes en 19 gouden of zilveren juwelen. Ze is bijzonder omdat het een homogeen ensemble is dat een duidelijke band heeft met de Wintamse gemeenschap van schippers, en onder meer ook van landbouwers. Naast de typische zilveren ex voto's in een landelijke gemeenschap die verwijzen naar ziekten of die dankbaarheid tonen aan Onze-Lieve-Vrouw, komen ook verschillende exemplaren voor met schepen. Ze zijn eerder zeldzaam en komen vrijwel uitsluitend voor in gemeenschappen die deels afhankelijk zijn van de scheepvaart, zoals in Wintam.

De collectie uit Wintam kan in grote lijnen ingedeeld worden in enkele grote categorieën (de verklaringen van de voorstellingen zijn natuurlijk niet exhaustief, maar slechts mogelijkheden):

- Anatomische ex-voto's:
 - Hoofd (zowel van man als vrouw): bv. genezing van hevige, langdurige hoofdpijn, migraine, verwardheid, krankzinnigheid, hersenschudding
 - Ogen (ook één oog!): genezing van diverse oogkwalen, soms ook ten gevolge van andere ziekten (bv. pokken)
 - Oren: genezing van gehoorstoornissen, langdurige, tijdelijke of gedeeltelijke doofheid
 - Armen: genezing van breuken, huidziekten
 - Benen: genezing van breuken, knieproblemen, huidziekten
 - Buik: dankbaarheid voor een (gunstig verlopen) zwangerschap
- Personen:
 - Knielende, biddende man of vrouw: bekomen van een niet bekende persoonlijke vraag of gunst door gebed
 - Busselkinderen: voor een zwangerschap, een gunstig verlopen bevalling of genezing van een kindje
- Dieren: genezing ziek paard, koe/rund, schaap (ook afwenden van tovenarij?)
- Schepen: bv. voor behouden terugkeer van het schip, de schipper, de vracht bv. na een storm of andere problemen tijdens de vaart
- Heilig hart van Maria/Jezus; brandend hart: dit zijn wellicht meer algemene ex voto's uit dankbaarheid tot Onze-Lieve-Vrouw voor een bekomen gunst. Een hart zou ook te maken kunnen hebben met liefde.

Vervaardiging

Bij de zilveren plaatjes zijn er twee types. Een klein deel uit de collectie van Wintam is handgemaakt (gesmeed, gedreven, al dan niet in een mal). Deze dateren uit de tweede helft van de 18de eeuw. Dergelijke ex voto's zijn – voor zover bekend – erg zeldzaam en worden gerekend tot de oudste voorbeelden van dit type zilveren ex voto's.

Verder zijn er geperste zilveren plaatjes. Ze zijn het resultaat van serieproductie. De Wintamse exemplaren lijken voornamelijk gemaakt met een

pers. Ze dateren uit de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw. Zeker in de tweede helft van de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw werden zilveren ex voto's op grote schaal geproduceerd. Het is dan een echt massaproduct, maar over welke firma's ze produceerden, tasten we voorlopig nog grotendeels in het duister. In de collectie uit Wintam kunnen we waarschijnlijk voorbeelden terugvinden van tenminste twee firma's. Ze hebben een korrelgrond en een parelrand of ze hebben een achtergrond met een onregelmatig netwerk (soort 'zeepsop'). Deze zijn vaak voorzien van een mee geperste letter of getal (serienummer?).

Verschiedende ex voto's, ook een deel van de handgemaakte, zijn voorzien van een merk van een zilversmid. Deze merken zijn redelijk zeldzaam en nog niet grondig bestudeerd. Er zijn vijf meesters geïdentificeerd aan de hand van hun meestermerken. Deze zilversmeden waren gevestigd in Antwerpen en Mechelen.

Onderzoek van zilveren ex voto's

Tot nog toe is er weinig ernstig onderzoek gedaan naar zilveren ex voto's.³ Deze kleine, flinterdunne, geperste plaatjes met vreemde voorstellingen worden al te vaak weggezet als goedkope producten van folklore, massaproductie zonder al te veel waarde. Je komt ze overal in Vlaanderen, België en daarbuiten tegen.

Over hun functie is al veel geschreven, vooral vanuit een volkskundige of heemkundige achtergrond, maar over de productie en de handel erin is vrijwel niets bekend. Wie maakte ze? Waar werden ze gemaakt? Waar werden ze verkocht? Hoe was de handel georganiseerd (bisdom, parochie, broederschappen, particulieren, winkels, ...)?

Het zijn geloofsuitingen in de marge die al te zelden au sérieux worden genomen. Merkwaardig omdat er naar andere min of meer gelijkaardige objecten zoals sanctjes, bidprentjes, bedevaartvaantjes enz. wel al veel en ernstig onderzoek is gebeurd. Precies omdat de meeste ex voto's weinig of geen concrete informatie prijsgeven en ze massaal voorkomen, is hun studie tot nog toe erg verwaarloosd. Het ontbreken van bronnen schept behoorlijk veel problemen, waardoor het moeilijk is om ermee aan de slag te gaan.

De Wintamse verzameling is een interessante 'collectie', omdat ze licht werpt op enkele openstaande vragen, in het bijzonder met betrekking tot het ancien regime (periode tot 1789) en de 19de eeuw, en ook omdat er bij een deel firmastempels en serie- of productienummers op staan.

Dankwoord

Graag bedanken we volgende personen die een bijdrage geleverd hebben bij de realisatie van het conservatie- en ontsluitingsproject: prof. dr. Hans Geybels (Katholieke Universiteit Leuven), Lucy 't Hart MA (Universiteit Antwerpen), lic. Geert Segers (Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw), ereprof. dr. Cyriel Verbruggen (Genootschap Sint-Margaretha Wintam), Vera Drossaert, Harry Van Lent, Erna De Decker (Genootschap Sint-Margaretha Wintam) en Leopold Muyshondt (Genootschap Sint-Margaretha Wintam)

Bibliografie

GEYBELS, H., 2020: Ex voto's. Beloftes in beeld gebracht, *Tijd-Schrift. Erfgoedpraktijk in Vlaanderen* 10, 75-89

VERENIGING VOOR HEEMKUNDE IN KLEIN-BRABANT, 1991: *Klein-Brabant een eeuw contrast. Foto's van toen en nu*, Bornem (Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, Jaarboek XXV-XXVI)

INVENTARIS ONROEREND ERFGOED 2023: Jozef Van Herbruggenstraat [online], <https://id.erfgoed.net/themas/603> (geraadpleegd op 11 oktober 2023)

Einnoten

¹ Gybels, 2020, 75

² Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant 1991, 151; Inventaris Onroerend Erfgoed 2023: Jozef Van Herbruggenstraat [online], <https://id.erfgoed.net/themas/603> (geraadpleegd op 11 oktober 2023)

³ Met dank aan Marc Mees om te wijzen op de hiaten in het onderzoek naar ex voto's

Benieuwd?

Een selectie van de geconserveerde ex voto's kan bezichtigd worden in de Museumkerk van Wintam, Eduard De Blockstraat 2, 2880 Bornem. Open elke zondagnamiddag tussen 13.30 u en 17.00 u of op afspraak via 0491 91 74 65
Gratis toegang • <https://www.facebook.com/genootschapsintmargarethawintam/>

De collectie ex voto's en votiefjuwelen schittert opnieuw

Valérie Rens

Het jaar 2022-2023 markeerde een opmerkelijk project voor het Genootschap Sint-Margarethakerk Wintam: de collectie ex voto's en votiefjuwelen werd geconserveerd en gerestaureerd. Deze behandeling werd uitgevoerd door de zorgzame handen van Valérie Rens, een masterstudente conservatiere restauratie aan Universiteit Antwerpen. Het doel van conservatiere restauratie is het cultureel erfgoed behouden en herstellen waarbij alle waarden worden gerespecteerd. De discipline combineert zowel wetenschappelijke als artistieke benaderingen om ervoor te zorgen dat de collectie in de best mogelijke staat wordt doorgegeven aan toekomstige generaties.

Vitrine met ex voto's vóór behandeling

Ex voto van schip vóór behandeling

Deze prachtige collectie, bestaande uit ex voto's en votiefjuwelen, uit Wintam werd onderzocht, gedocumenteerd en behandeld. Ex voto's en votiefjuwelen zijn religieuze voorwerpen die werden geplaatst bij een altaar of heiligenbeeld in een gewijd oord als geschenk of smeekgebed voor het

krijgen of wensen van een gunst. Om deze objecten opnieuw te laten schitteren, werd een project in vier fases opgestart: vooronderzoek, testen, behandeling en nazorg.

Fase 1: vooronderzoek

In de eerste fase werd een cultuurhistorisch-, kunsthistorisch-, en materiaaltechnisch onderzoek uitgevoerd ter uitbreiding van de gekende kennis. Hierbij werd niet alleen de context van de collectie onthuld, maar werden eveneens de gebruikte materialen, technieken, keurmerken en schade-phenomenen geïdentificeerd. Deze informatie is belangrijk voor het bepalen van de verdere behandeling. Gedurende het materiaaltechnisch onderzoek is een scala aan analysetechnieken ingezet, waaronder optische microscopie en XRF-analyse. De resultaten onthulden dat de objecten waren vervaardigd uit diverse zilverlegeringen en afkomstig waren uit verschillende ambachtelijke ateliers. Eveneens was het mogelijk om de collectie te dateren uit midden 18de tot eind 20ste eeuw.

Microscopische vergrotingen: links van proefsteek (18^e eeuw) en rechts van herkeuringsmerk (België, 1749-1750)

Fase 2: testen

De inzichten uit het vooronderzoek werden zorgvuldig gebruikt om een behandelingsplan op te stellen. Dit plan omvatte stappen om de schade-phenomenen te stabiliseren. Een testbank met verschillende chemische producten, methoden en technieken ondersteunde de geselecteerde stappen. Centraal in dit proces staat reversibiliteit zodat het steeds mogelijk is om terug te keren naar de oorspronkelijke toestand en authentieke materialen.

Fase 3: behandeling

Op basis van de inzichten uit het vooronderzoek en de resultaten van de experimenten werd de collectie met zorg behandeld volgens het opgestelde behandelingsplan. Het zilver, dat in de loop der tijd was gecorrodeerd tot een donkergrijze laag, werd gereinigd met behulp van chemische baden en polijsten. De zilvercorrosie in de dieptes werd behouden om het driedimensionaal effect van de afbeeldingen te accentueren. Deuken en plooiën in de votiefgeschenken werden fysisch hersteld, terwijl scheuren werden verlijmd met reversibele materialen. Dit resulteerde in een gestabiliseerde en schitterende collectie. Alle stappen zijn grondig gedocumenteerd ter vorming van een transparant en toegankelijk project.

Ex voto vóór behandeling (links) en na reiniging (rechts)

Ex voto na fysisch herstel en verlijming

Fase 4: nazorg

In de laatste fase van dit restauratieproject werden protocollen opgesteld om ervoor te zorgen dat de behandelde collectie in de toekomst op de juiste wijze wordt bewaard en behandeld. Gedurende dit restauratieproject is een evenwicht gevonden tussen het behoud van het historisch karakter van de collectie, het verzekeren van de conditie van de votiefgeschenken voor komende generaties en het waarborgen van de materiële integriteit van de objecten. Het project is bijgevolg niet alleen een verhaal van conservatie en restauratie, maar ook een van het behoud van ons cultureel erfgoed voor de toekomst.

Ex voto van schip vóór (links) en na (rechts) behandeling

Bijzonder: ex voto's uit de 18de eeuw

De ex voto van het oor is 185 (L) op 40 (B) millimeter en bezit een gewicht van 8,02 gram. De XRF-analyse toonde een zilverlegering van 925/000, wat aanduidt op een zilverlegering van hoge kwaliteit. Vier ingeslagen keurmerken zijn terug te vinden op de achterkant van het votiefgeschenk. Ten eerste is een 'Poinçon van gratie' of herkeuringmerk aanwezig. Dit merk werd in België gebruikt gedurende de periode 1749-1750. Daarnaast is een datummerk met het jaarletter 'N' uit de 18de eeuw aanwezig. Ten derde is ook (vermoedelijk) het stadsmerk van Antwerpen uit de 18de eeuw op de ex voto terug te vinden. Als laatste is het meestermerk van de Mechelse smid Gerardus van Lier geslagen op het oor. De smid was actief vanaf het einde van de 18de eeuw tot hij stierf in 1814.

Ex voto van oor vóór behandeling

De ex-voto van het been is 90 (L) op 40 (B) millimeter en weegt 10,23 gram. De XRF-analyse toonde een zilverlegering van 958/000, wat aanduidt op een zilverlegering van hoge kwaliteit. Twee ingeslagen keurmerken zijn terug te vinden op de achterkant van het votiefgeschenk. Ten eerste is het meestermerk van Christiaan Pauwels aanwezig. De zilversmid was actief in Mechelen gedurende de 18de eeuw en overleed in 1782. Daarnaast is een keurmerk met het gekroond wapenschild van Mechelen uit 1765 geslagen in de ex voto.

Ex voto van been vóór behandeling

Datummerk uit 18de eeuw (links) en stadsmerk van Antwerpen (18de eeuw)

Meestermerk van Christiaan Pauwels en Keurmerk Mechelen uit 1765

Alle kunstwerken van Veerle Dupont in een uniek boek

Wie Veerle Dupont zegt, denkt onvermijdelijk aan de vele kunstwerken die ze in de vele jaren van haar artistieke loopbaan creëerde. Ter gelegenheid van haar tachtigste verjaardag heeft ze de moed gegrepen om in haar archief op zoek te gaan naar sporen van die niet aflatende activiteit en die samen te brengen in een boek. Het resultaat mag gezien worden.

Haar werk bestaat vooral uit grote structuurweefsels, monumentale wandtapijten die op ruime belangstelling konden rekenen. In 1983 werd ze daarom geselecteerd voor de 17de Biënnale te Sao Paulo in Brazilië, een van de belangrijkste kunstmanifestaties ter wereld. In datzelfde jaar kreeg ze de Staatsprijs voor Beeldende kunst van de Vlaamse Gemeenschap. Ook met installaties en assemblages trok ze de aandacht. Het was niet altijd gemakkelijk, maar zij hield hardnek-

kig vol en groeide uit tot een artistieke "grande dame" in Klein-Brabant, het land aan Schelde en Vliet, waar alles begon.

Dit luxueuze kunstboek met honderden foto's mag geen eindpunt zijn, maar wordt misschien een nieuw begin. Het is vooral een geschenk voor haar kinderen en kleinkinderen opdat ze zouden weten wat hun moeder en grootmoeder in haar artistieke carrière heeft gepresteerd en waarop ze trots mogen zijn. Het is een uniek cadeau voor alle kunstliefhebbers en verkrijgbaar via: veerle.dupont@telenet.be.

Filip De Pillecyn en zijn literaire band met Bornem

Danny Flies

In 1798, 225 jaar geleden, stond Bornem in brand. De Boerenkrijg, weet je wel. In dit Boerenkrijgsjaar staan we stil bij meerdere facetten van deze strijd. Een van die elementen is de Bornemse strijd in de literatuur. Over de Boerenkrijg zijn er door de jaren heen diverse romans en geschiedkundige werken gepubliceerd. Alfons Suykens' boek 'Franse Revolutie en Boerenkrijg in Klein-Brabant' uit 1948 blijft wat mij betreft het meest volledige, leesbare en diepgaande historische werk over de Boerenkrijg in onze regio. De heemkundige kring heeft dit belangrijke boek trouwens heruitgegeven in 1998. Ook 'Bornhem in den Beloken Tijd' van pater Eugène Moens leert ons veel, maar is meer gebaseerd op orale overlevering. Ook in het segment fictie werd de Boerenkrijg voor een aantal auteurs een interessant gegeven, denken we maar aan Consciences roman 'De Boerenkrijg' uit 1853 en Ernest Claes' novelle 'Het Kerkboekskes van Dictusome' (1937). Maar ook minder bekende namen en lokale auteurs hebben de Boerenkrijg opgenomen in hun literair werk.

Frans Hammenecker, jongere broer van priesterdichter Jan Hammenecker, heeft een Boerenkrijgverhaal geschreven 'Bange oorlogsdagen'. Dit 48 pagina's tellende verhaal werd gepubliceerd bij de Lierse uitgeverij Van In (1933). Frans Hammenecker werd in Mariakerke geboren op 29 juli 1886 en overleed in Mechelen op 1 juli 1960. Hij was een van de medestichters van de bekende Vlaamse Filmkens. Hij schreef

er zelf het eerste nummer van: 'De wonderde tocht', dat verscheen op 2 november 1930 als bijlage bij Zonneland, uitgegeven door uitgeverij De Goede Pers van de abdij van Averbode. Frans Hammenecker schreef in totaal 22 Vlaamse Filmkens van elk 32 bladzijden. Frans Hammenecker was onderwijzer te Antwerpen en te Steenhuffel. In 1919 werd hij rijksinspecteur voor het lager onderwijs, eerst in het kanton Mechelen, later in het kanton Puurs.

Een andere naam die ik zeker moet vermelden is die van Kruibekenaar Arthur De Bruyne. Deze alom gerespecteerde Vlaamse historicus en vader van zanger Kris de Bruyne publiceerde in 1942 zijn eerste historische roman 'De Boerenkrijg'. De Bruyne had daarvoor een artikel over de Boerenkrijg gepubliceerd in het Vlaams-nationalistische blad Volk en Staat. Wies Moens spoorde hem aan om het thema tot een boek te bewerken. Het werd uiteindelijk een 64 pagina's tellend boekje dat uitgegeven werd door de in Vlaams-nationale kringen erg gerespecteerde uitgeefster Martha Vande Walle. Dit boekje is een lofzang op de moed van de Brigands

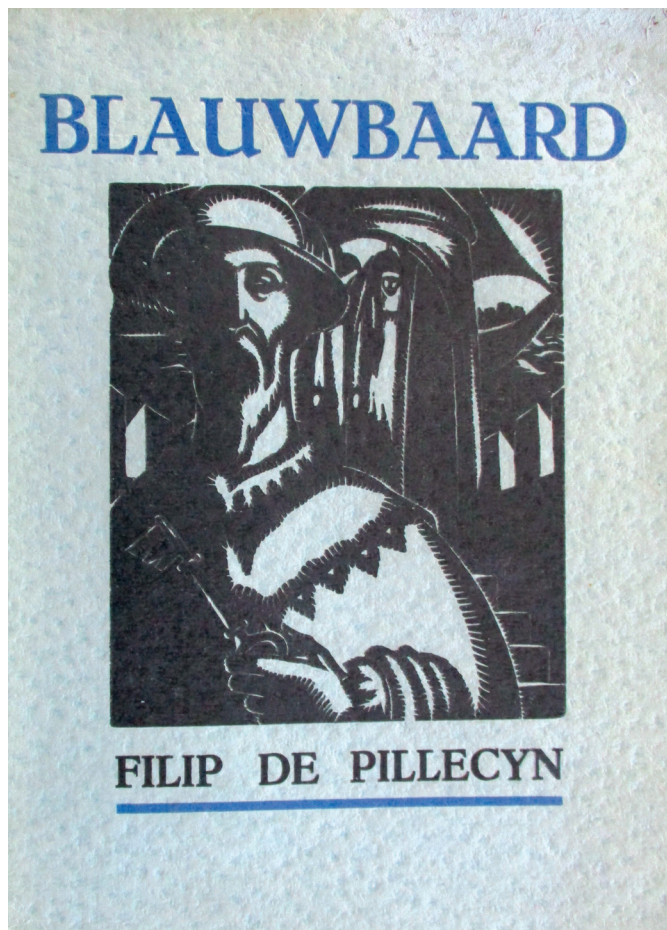
die strijden voor het behoud en het overleven van het Dietsch karakter van Vlaanderen. In 1948 zal De Bruyne dit eerder uitgebrachte manuscript volledig herwerken tot een langere roman. Er komt een meer diepgaand verhaal dat soberder van stijl is en waarin de klemtoon ligt op de strijd voor het behoud van kerk en vaderland. Ook zal het volkse motief dat zeer nadrukkelijk aanwezig was in zijn eerste uitgave grotendeels verdwijnen. Deze roman wordt uitgegeven door het Davidsfonds. De Bruyne was eigenlijk onderwijzer die als hobby geschiedenisboeken schreef over onder andere de Eerste en Tweede Wereldoorlog en de repressie. Ook vloeiden er geschiedkundige werken over de Guldensporenslag, de Boerenkrijg, de Ierse vrijheidsstrijd en het Vlaams-nationalisme uit zijn pen. Maar hij schreef ook verhaaltjes voor de Vlaamse Filmkens. Arthur de Bruyne overleed op 9 oktober 1992 op 80-jarige leeftijd in Mortsel.

Onze heemkundige kring heeft een mooie collectie van deze romans, waaronder ook 'Vlaamsch Bloed De Boerenkrijg in Klein-Brabant 1798', door Lodewijk Van Laeken, een uitgave van de Antwerpse uitgeverij L. Op de Beek uit 1924. Of 'De Brigand van Bornem' van Eugène Van Hoymesse. Je kan ze tijdens de openingsuren komen inkijken. Een roman die er voor mij echter uitspringt is Filip de Pillecyns Boerenkrijgsroman 'Jan Tervaert'.

De Pillecyn is voor de meeste lezers van deze Mededelingen waarschijnlijk geen onbekende. De 'Prins der Nederlandse letteren' zoals Gerard Wal-schap hem noemde, is anno 2023 wel niet meer zo bekend bij het grote publiek als enkele decennia geleden, maar hij blijft een literair zwaargewicht dat de dag van vandaag nog steeds waarde en belang heeft. Hij is tevens een van de weinige Vlaamse auteurs die nog een literaire kring heeft die zich actief met zijn werk bezighoudt: het Filip de Pillecyncomité. Al was zijn heimat het Wase Hamme waar hij op 25 maart 1891 geboren werd, toch was hij ook bij ons een graag geziene schrijver en gast. Samen met onder anderen Wies Moens en Bert Peleman richtte hij in mei 1943 de kunstenaarskring De Meivisch op waarvan de leden vergaderden nabij Bornem-Sas op de oever van de Oude Schelde in een blokhut, het Meivisch-heem.

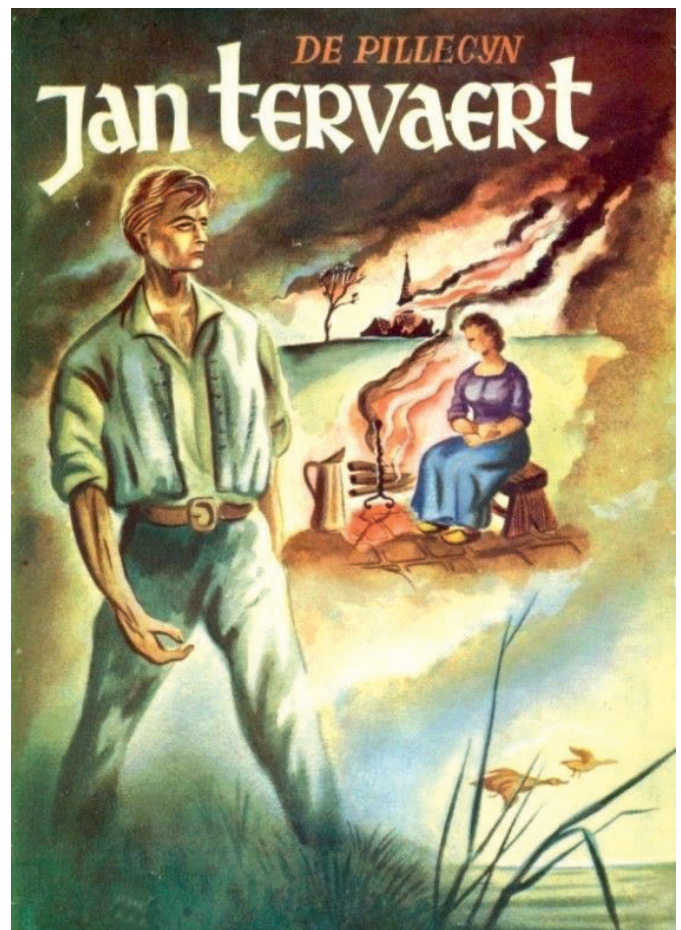
In 1931 boekt de Pillecyn zijn eerste literaire succes met Blauwbaard, een roman waarin het kasteel van Marnix van Sint-Aldegonde in Bornem een belangrijke rol speelt. Blauwbaard werd in de Pillecyns interpretatie

verliefd op de dochter van de graaf van Bornem. Maar Blauwbaard zou Blauwbaard niet zijn, mocht alles peis en vree blijven. Tip: snor dit boek nog eens op en geniet van dit klassieke verhaal met een Bornemse insteek.

De jaren na de publicatie van Blauwbaard zijn voor de Pillecyn gevuld met lesgeven (o.a. in Malmedy en Mechelen), schrijven en Vlaams activisme. Dit laatste zorgt ervoor dat hij in 1944, na de capitulatie van Duitsland, wordt aangehouden op verdenking van 'inciviek gedrag'. Eerst verblijft hij in het hechteniskamp van Lokeren, daarna in de gevangenissen van Dendermonde en Sint-Gillis. 3 jaar later, op 18 maart 1947, wordt hij veroordeeld door het Krijgsauditoraat te Brussel tot een gevangenisstraf van 10 jaar, terugbetaling van de gerechtskosten en een schadevergoeding aan de Belgische Staat van een half miljoen Belgische Frank. Ook wordt hij in eerste instantie uit een aantal burgerrechten ontzet (stemrecht, het recht om het ambt uit te oefenen van advocaat, arts, leraar, priester, journalist, enz.). Zelfs de uitgave van nieuw literair werk wordt hem aanvankelijk verboden. De gevangenis geeft hem natuurlijk wel de tijd om nieuw werk te schrijven. Het gevangenisdagboek 'Face au mur' en de romans 'Mensen achter de dijk', 'De veerman en de jonkvrouw' en 'Jan Tervaert' (dat in 1947 verschijnt) zijn ontstaan tijdens zijn gevangenschap. Ook onderhoudt hij een intense briefwisseling met andere gevangen Vlaamse voormannen zoals Bert Peleman.

Als kind las ik 'Jan Tervaert' een eerste keer, samen met 'De leeuw van Vlaanderen' van Conscience en 'Kruistocht in spijkerbroek' van Beckman. Romans die mij als jonge knaap terug katapulteerden naar heldhaftige tijden vol moed, strijd en avontuur. Pas later toen ik me meer verdiepte in de Boerenkrijg kreeg 'Jan Tervaert' voor mij ook een diepere historische betekenis. Het verhaal speelt zich grotendeels af in Bornem. De feitelijke

hoofdrolspeler in deze roman is niet Tervaert maar Benedict Rollier, de leider van de Brigands. De fictieve Jan Tervaert, zoon van een paardenkoopman, is in de roman eigenlijk maar een nevenpersonage. De roman behandelt het laatste kwartaal van 1798. Het boek telde bij zijn eerste uitgave 266 pagina's en werd uitgegeven door De Pijl. Via tweedehands boekhandels kan je deze eerste editie trouwens nog voor een schappelijk bedrag aankopen.

Is deze roman een volledig accurate weergave van wat er die periode in en rond Bornem afspeelde? Nee, dat niet. Hoefte ook niet. De Pillecyn schreef in eerste instantie een roman en geen geschiedenisboek. Voor een correcte geschiedkundige benadering van de Boerenkrijg in Bornem verwijs ik graag naar het eerder vermelde werk van Suykens. Maar het verhaal en zijn figuren leunen wel nauw aan bij de ware geschiedenis. De roman 'Jan Tervaert' en zijn auteur verdienen dan ook een plaats in dit Boerenkrijgjaar. De roman is met kennis van zaken geschreven, leest vlot en is meeslepend. Een heruitgave van dit werk zou in dit huldejaar zeker op zijn plaats zijn. Tot dat gebeurt ben je aangewezen op de tweedehandsmarkt. Ook de heemkundige kring beschikt over een exemplaar.

Het veer Den Esch te Puurs

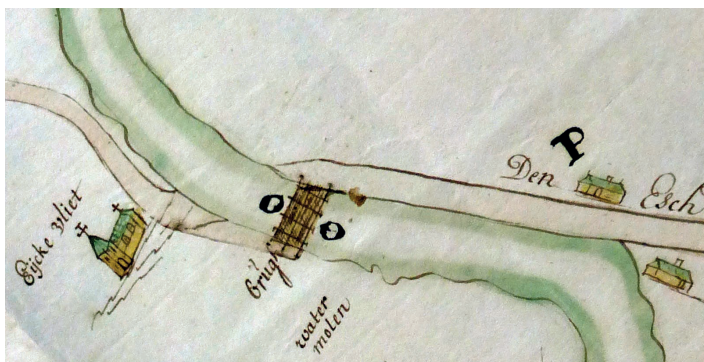
Dirk Binon

Doorheen de geschiedenis kende Puurs drie 'Amers' die gelegen waren op de Vliet: de Grote, de Kleine en de Esche-Amer (vanaf midden 18de eeuw Eikse-Amer).¹ De Grote Amer was tot 1797 eigendom van de Sint-Bernaardsabdij te Hemiksem.² De Kleine Amer werd, door de abdiij, in erfpacht gegeven. Den Esche-Amer was particuliere eigendom en verpacht tot 1702, daarna verkocht aan de pachter. Den Esch was destijds erg belangrijk toen de brug van Eikevliet gesloten bleef en geen scheepvaart tot Puurs mogelijk was. De pachters, latere eigenaars van het veer/herberg 'Den Esch', hadden een schip voor het laden en lossen van allerlei koopmanschappen en ook een marktschip. Dit schip bracht mensen met of zonder koopwaar naar de markten van Antwerpen, Dendermonde en Mechelen. Eind 19de eeuw waren het enkel nog beurtdiensten. Begin 20ste eeuw zijn er, door niet rendabel, geen activiteiten meer te vinden.

'Den Essen-hamer' was van ouds gelegen tegen de rivier 'De Eikevliet' (later 'De Vliet') op de grens met Ruisbroek en op de grens tussen Brabant en Vlaanderen. De Vliet was voor de streek van grote economische betekenis. Naar en vanuit Puurs werden langs de Vliet goederen verscheept. Via de Rupel was er westwaarts de verbinding met de Schelde, Durme en Dender en oostwaarts met Nete, Dijle en Zenne.

'Het recht van het water' was in het feodale tijdperk een 'heerlijk recht' dat aan de 'heer' (voor Puurs de abt van de St. Bernardusabdij te Hemiksem) toekwam, die het kon toewijzen aan anderen. Dit 'heerlijk recht' omvatte onder meer tol- en veerrecht, recht van visvangst. In het archief van genoemde abdij staat over het veer 'Den Esch' geschreven:

'Dat onder Puers alnoch is een particulier veir genaemt den Esche. Dat d'eygenaers en pachters daer van oock altyt hebben getrokken het aftlaygelt oft daer over sijn geaccordeert als wanneer vremde schippers aldaer enige commerschappen effecten oft graenen quamen aftlaeden in hunne schepen'.

Ingekleurde kaart uit 1725 van de rivier 'Eikevliet' dat Puurs en Eikevliet scheidt met vermelding van het veer 'Den Esch' (© RAA)

De oudste eigenaar of pachter is tot hertoe nog niet achterhaald. Wel is geweten dat het midden 17de eeuw eigendom van de koopmansfamilie Van Hove uit Londerzeel was. Deze familie was verwant met de belangrijke familie Cooman uit Puurs.³ Uit de nalatenschap van Petrus Van Hove

(1584-1648),⁴ die gehuwd was te Puurs op 3 juni 1609 met Anna Cooman (1593-1647), kwam het veer voor de helft in bezit van zijn zoon Joannes Van Hove en de andere helft werd toen eigendom van dochter Joanna Van Hove (1612-1681) die te Londerzeel gehuwd was met Egidius Heyvaert (1604-1682).

Joannes Van Hove werd circa 1630 gedoopt te Londerzeel. Overleden voor maandag 14 februari 1689. Gehuwd op donderdag 30 december 1660 te Bornem met Francisca Catharina Huyt, dochter van Jacobus Huyt en Anna Van Hagenborger. Francisca werd gedoopt op dinsdag 10 februari 1643 te Bornem, is overleden na 1706. Plaats van overlijden onbekend. Door het overlijden van Joannes Van Hove kwam de helft van het veer 'Den Esche' in het bezit van zijn enige zoon met name Joannes Franciscus Jacobus Van Hove, gedoopt op zondag 8 januari 1662 te Puurs. Hij was kapitein van een compagnie voetvolk onder het regiment van de graaf van Falich ten dienste van zijne majesteit de koning van Hispanje. Overleden tussen 1689 en 1702. Plaats van overlijden onbekend.

Om nog ongekende reden kwam de familie Van Hove-Huyt in zware financiële problemen. Het deel van het veer 'Den Esch' dat hun toebehoorde, werd als borg gebruikt. In 1689 was er de vernieuwing van een rente van 900 gulden ten behoeve van advocaat Paulus (Pauwel) De Vliegheere te Antwerpen.⁵ Op 16 september 1691 is er een nieuwe rentbrief van 450 gulden ook ten behoeve van advocaat Paulus De Vliegheere waarbij niet allen het veer Den Esch als borg werd gesteld maar ook al de bezittingen te Bornem van Francisca Catharina Huyt.⁶

Pachters-eigenaars

De tot op heden oudst gekende pachter is Joannes Huys, schipper en pachter van het veer 'Den Esch' (1643-1678) zoon van Adrianus Huys en Elisabeth Zellaert. Gedoopt op woensdag 21 november 1618 te Puurs en overleden op donderdag 1 november 1691 aldaar. Na de ondertrouw op zaterdag 10 januari 1643 te Puurs, trouwde hij daar op zondag 1 februari 1643 met Anna Alens, dochter van Nicolaus Alens en Joanna Huygelen. Zij was gedoopt op zondag 2 juni 1619 te Puurs. Overleden rond 1678. Uit dit huwelijk zijn negen kinderen bekend. Joannes Huys hertrouwde rond 1680 met Elisabeth De Soor gedoopt rond 1625, overleden op zondag 26 december 1694 te Puurs. Zij was eerder gehuwd met Joannes Vertongen, schipper en pachter van het veer ter Wijlen-Camer '1659-1677' (Grote-Amer).

Adrianus Huys, schipper en pachter/eigenaar van het veer 'Den Esch' (1678-1704) was zoon van Joannes Huys en Anna Alens. Gedoopt op dinsdag 7 november 1645 te Puurs. Overleden op dinsdag 9 december 1704 te Puurs. Hij huwde te Boom in 1678 met Catharina Nuyens, dochter van Guilielmus en Lucia Wauters. Catharina Nuyens werd gedoopt te Boom op dinsdag 19 juni 1657. Samen met haar kinderen bleef zij, als weduwe, op het veer wonen en werken. Begraven te Puurs op woensdag 8 februari 1741 te Puurs. Uit dit huwelijk werden tien kinderen geboren. Na het over-

lijden van haar man hertrouwe zij te Puurs (1706) met Judocus Corthals die ook schipper was. Hij overleed te Puurs op 17 oktober 1716. Hieruit werden geen kinderen geboren.

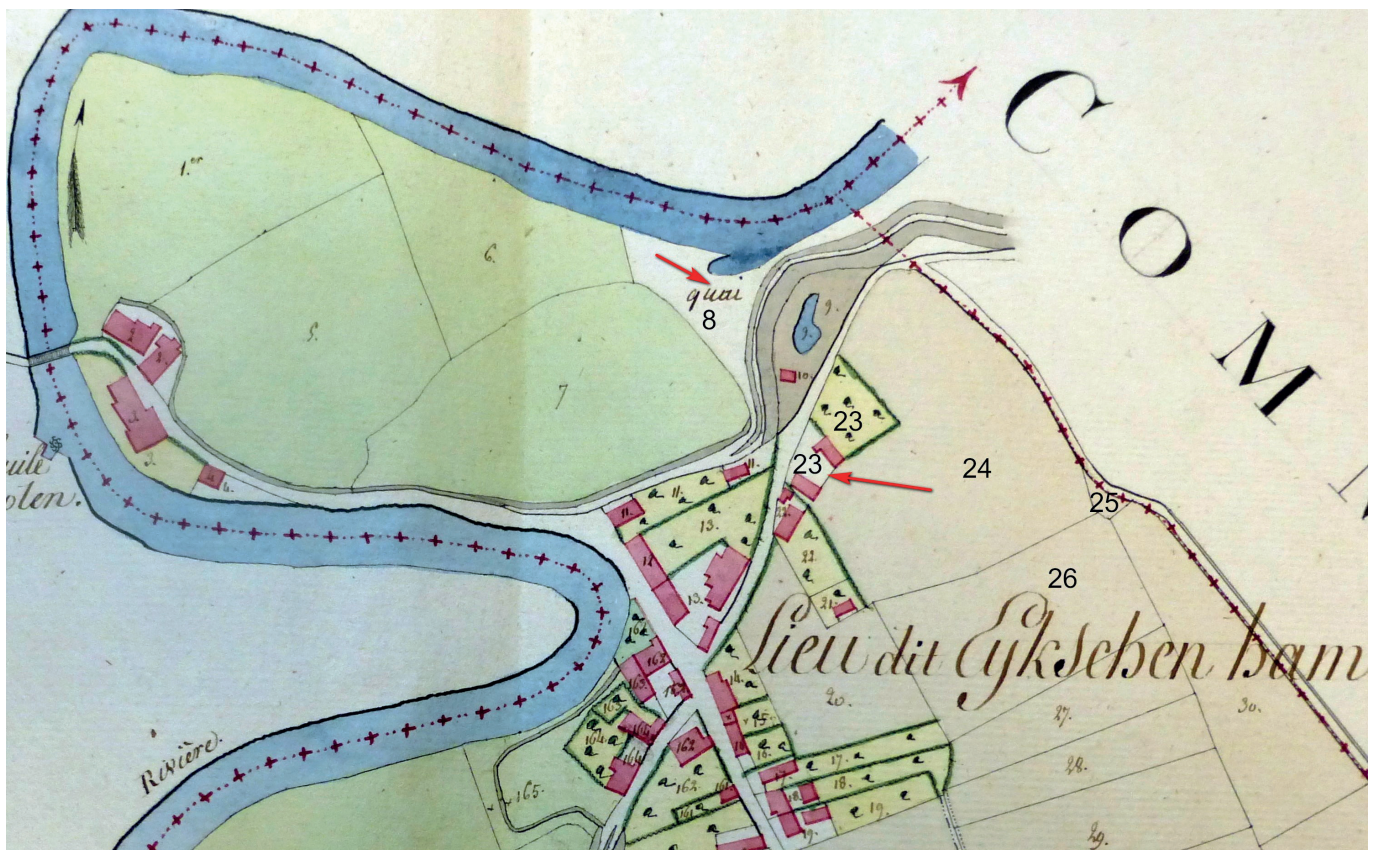
Uiteindelijke verkoop aan de pachter

Noodgedwongen werd, bij akte van 2 november 1701, voor notaris Peeter Van Breedam (Puurs) de helft van het veer 'Den Esch' verkocht aan de pachter Adrianus Huys en zijn vrouw Catharina Nuyens. De inhoud van deze akte is, spijtig genoeg, niet meer beschikbaar. Op 27 november 1702 werd, voor de schepenbank te Puurs, de schepenakte geregistreerd:

'Verkocht te hebben aen Adrianus Huys ende Catharina Nuyens gehuys-schen hier mede comparerende ende den naerbesch. coop dat is te weten d'hellicht van seker veer gemeynlijk genoemt 'Den Haemer opden Esch met de hellicht vande erffe daeraen behoorende gelegen onder Puers op de vliet, met de hellicht van de boomen ende haege daerop staende ende den uytwegh dienende tot het reyden naer ende vander voorseijde haemer midtsgaders de hellicht vande noteboomen staende op de cant vande voors uytwegh. Insgelijks alle alfaren, voor de hellicht waer van de wederhellicht is competerende d'erfgenaemen wijlen Hendrik Heyvaert, Emmers inder vueghen ende manieren gelijk sij tweede comparanten t'selve veir tegenwoordigh in pachte sijn gebryckende ende voorts op de naervolgende conditien. Inden eersten wort het voors veir genoemt 'De Haemer opden Essch voor de helligt verkocht met alle servituten ende presuientien, privilegien ende ander die het selve van outs heeft gehad sonder dat iemand anders in prejuditie van dijen daerop sal mogen te laeden, lossen of ontlossen eenighe goederen van wat natuere die souden mogen wesen,

ten sij daer van betaelende de oude rechten gelijcken die gewoon is te betaalen ende boven dijen met content vande tweede comparanten. Item ende sullen d'erfgenaemen wijlen Cornelius Segers nocte hunne naercomelinghen vermogen te doen ofte laeten lossen ofte laeden op de voors straet eenige goederen t'sij mest, beir, hout, hooi, stro ofte graenen emmers egeene effecten alsvooren gereserveert. In prejuditie ofte rechten vanden voors. hamer den Esche'

Bij akte van 13 maart 1706, voor notaris Verheyden te Puurs, verkopen de erfgenamen van Henricus Heyvaert hun helft van het veer 'Den Esch' aan Michael Wauters wonende te Eikevliet.⁷ Deze akte vermeldt dat de pachter van deze helft de weduwe Adrianus Huys is. Op 8 juli 1743 kwam het veer en hofstede 'Den Esch' in het bezit van Cornelius Huys. Door de openbare verkoop betaalde hij voor het veer 187 gulden wisselgeld en voor de hofstede 835 gulden wisselgeld. Hij werd ook belast met de terugbetaling van een rentbrief van 500 gulden door hun ouders aangegaan. Op 7 november 1743 lenen zij 700 gulden bij advocaat Joannes Aerts, schout van Puurs.⁸ Cornelius Huys, schipper en eigenaar van het veer 'Den Esch' (1743-1745) zoon van Adrianus Huys en Catharina Nuyens. Werd gedoopt op zondag 4 mei 1687 te Puurs. Begraven op zaterdag 4 september 1745 aldaar. Cornelius huwde op woensdag 31 mei 1724 te Liezele met Maria Theresia Andries, dochter van Joannes en Maria Bastaerts. Maria Theresia werd gedoopt op woensdag 4 juli 1703 te Liezele. Begraven op donderdag 20 augustus 1778 te Puurs. Uit dit huwelijk werden elf kinderen geboren. Na het overlijden van Cornelius werd het veer uitgebaat door zijn weduwe en kinderen met haar schoonbroer, Guilielmus Huys, als schipper. In 1770 werd Joannes Baptista Huys de schipper/eigenaar van het veer 'Den Esch'. De aktevermeldt dat de hofstede moest hersteld worden na een brand.⁹

PUURS atlas Gigault 1806 - 'Den Esch sectie C nummer 8 kaai 24a08ca eigenaar voor de helft is Joannes Baptista Huys (Puurs) en de andere helft Joannes Baptista Everaert (Beveren). Sectie C nummers 23,24,25 en 26 hofstede en aanpalende gronden voor een totaal van 1ha67a13ca eigenaar: Joannes Baptista Huys (Puurs).

Joannes Baptista Huys, schipper en eigenaar van het veer 'Den Esch' (1770-1828) zoon van Cornelius Huys en Maria Theresia Andries. Gedoopt op zondag 30 januari 1746 te Puurs. Overleden op maandag 29 september 1828 te Puurs. Huwde op zaterdag 15 mei 1779 te Ruisbroek met Joanna Catharina Meremans, dochter van Joannes en Anna Eraerts. Joanna Catharina is gedoopt op maandag 29 januari 1753 te Ruisbroek. Jong overleden op woensdag 29 september 1779 te Puurs. Uit dit huwelijk werden geen kinderen geboren. Hij hertrouwde op zondag 13 februari 1780 te Blaasveld met Elisabeth Van Winghe, dochter van Gerardus Van Winghe en Anna Van Sande. Elisabeth werd gedoopt rond 1757 te Blaasveld, is overleden op donderdag 10 mei 1821 te Puurs. Uit dit huwelijk werden dertien kinderen geboren.

Vanaf 11 november 1794 hielden de Fransen te Puurs een landbouwtekening. Vragen werden gesteld over met hoeveel personen men daar woonde, hoeveel land bewerkt werd, hoeveel vee en welke grondstoffen aanwezig waren. Nummer 615 geeft de toestand bij Joannes Baptista Huys. Zijn huishouden bestond uit zeven personen, en wat betreft het te bewerken land: 2 dagwand 84 roeden, koren 5 quintaelen en stro 10 en 1 koe. In de volkstelling van 1796 staat Joannes Baptista vermeld als schipper.¹⁰ De Franse bezetters waren de scheepvaart (schippers) niet ongenegen. We zien dat in die periode het gezin van Joannes Baptista Huys hun eigendom vergroot. Er werd van toen af ook personeel in dienst genomen. Ook na het vertrek van de Fransen was er voldoende welstand.

177	28	Joan. bapt. huys	batelier	
178		Elisabeth Van Winghe	te Puurs	
179		Philippe Jacques huys	son filz	25 jan. 1788
180		Maria Anna huys	te filz	
181		Henri huys	id.	
182		Elisabeth huys	id.	
183		Cornelia huys	son filz	
184		Jacques Verstaepere	Domestique	2 juillet 1795

RAA bevolkingsregister Puurs 1814 - gezinssamenstelling van J.B. Huys

Philippus Jacobus Huys, schipper en eigenaar van het veer 'Den Esch' (1828-1840), zoon van Joannes Baptista Huys en Elisabeth Van Winghe. Werd gedoopt op zondag 24 februari 1788 te Puurs. Overleden in Puurs op zondag 12 juli 1840. Hij trouwde op woensdag 29 juli 1829 te Ruisbroek met Isabella Vlemincx, dochter van Guilielmus en Joanna Steemans. Isabella is geboren op zaterdag 14 mei 1803 te Ruisbroek, is overleden op donderdag 4 december 1884 te Puurs. Uit dit huwelijk werden vijf kinderen geboren. Na het overlijden van haar man hertrouwde Isabella met de broer van haar man met name Cornelius Huys.

Cornelius Huys, schipper en eigenaar van het veer 'Den Esch' (1840-1884) zoon van Joannes Baptista Huys en Elisabeth Van Winghe. Geboren op dinsdag 29 december 1807 te Puurs, is overleden op zondag 9 december 1883 aldaar. Cornelius trouwde op maandag 16 augustus 1841 te Puurs met zijn schoonzus Isabella Vlemincx. Uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren. Na hun overlijden waren er geen verdere activiteiten op de aanlegplaats 'Den Esch'. Met zekerheid is geweten dat 241 jaar het veer in pacht/eigendom was van de familie Huys die steeds opvolging had in mannelijke lijn.

De strijd met het polderbestuur van Ruisbroek

Dijkgraaf Philippus van Cauwenbergh (Ruisbroek) stuurde op 18 augustus 1718 de Willebroekse notaris Jan de Cock naar Gillis Cooman te Eikevliet en naar de weduwe Adrianus Huys te Puurs, met het verzoek dringend de dijk te herstellen aan het veer "Den Esch". Beide eigenaars waren van mening dat zij dit niet moesten herstellen.

Op 16 januari 1731 is de akte voor notaris Verheyden (Puurs) waar op verzoek van Gilles Cooman en Catharina Nuyens, als weduwe van Adrianus Huys, getuigen werden gehoord over het gebruik van de dijken. Tijdens de vergadering te Antwerpen in het refugiehuis van de Sint-Bernaertsabdij op donderdag 18 januari 1731 van de gegoeden der polder van Ruisbroek, werd beslist om nogmaals een schrijven te richten aan de betrokken eigenaars. Dit bleef zonder resultaat.

Op 27 juni 1733 werden voor notaris A. Verheyden (Puurs) op verzoek van sieur Guilielmus Balthazar Van Hanswijk, penningmeester van de polder van Ruisbroek, getuigen gehoord die beweerden dat de eigenaars en pachters van het veer of kaai Den Esch altijd gebruik maakten van de dijk. Na maanden en jaren van 'wel en niet' kwam het tot een proces dat zou duren van 1733 tot 1754. Op 31 augustus 1740 werd aan het polderbestuur van Ruisbroek een octrooi verleend om het proces verder te voeren en een provisie aan te leggen. De uiteindelijke kost voor het polderbestuur bedroeg 3.130 gulden en 12,5 stuivers. Wat het uiteindelijk aan de tegenpartij kostte, is niet geweten. De weduwe Adriaan Huys overleed te Puurs op 8 februari 1741 en het verhaal ging verder met haar zonen Cornelius en Guilielmus.

Proces door de Sint-Bernaertsabdij tegen Franciscus Poulet te Mechelen (1725-1733)

Een kostelijk en langdurig (1725-1733) proces tussen de Sint-Bernaertsabdij van Hemiksem en Franciscus Poulet (Mechelen) werd uiteindelijk door de abdij niet gewonnen. Waarom dit proces? De heer Poulet had op 24 en 25 oktober 1724 op de aanlegplaats 'Kleine-Amer' een schip met boekweit gelost (1000 Mechelse veertelen) zonder aflaadgeld te betalen aan de pachter van de Grote-Amer en rechthebbende Jacobus Vertongen. Gaspar Zeghers was de verdeler van de boekweit en stond borg. Zijn ouders waren de pachters (1676-1726) van de 'Merlegat-hoeve' en daardoor ook de pachters van de aanlegplaats Kleine-Amer.¹¹ Zijn zuster Anna Zeghers, getrouwd met Egidius Tersago, had (1710) de pacht van de Kleine-Amer overgenomen. Blijkbaar was de relatie tussen de familie Zeghers en Vertongen niet optimaal. De abdij koos de kant van hun pachter Vertongen. Door notaris A. Verheyden (Puurs) werd er op vraag van de abdij en hun advocaten een uitgebreid onderzoek gestart.

Catharina Nuyens werd ondervraagd en legde volgende verklaring af: 'Compareren Catharina Nuyens laatst weduwe wijlen Judocus Corthals en daarvoor weduwe Adrianus Huys inwoners dezer parochie oud LXXII (72) jaar gedaagt en in eed gesteld als de voorgaande, de welke verhoort op de 51, 52 en 53 artikelen der schrijven van designatie met nadere nieuwe feiten. En verklaart dat de Amer gemeenlijk genoemd De Esch is gelegen onder dezelfde en jurisdictie van Puurs op d'uyterste palen tegen Ruisbroek. Dat zij deponent met wijlen haar eerste man Adriaan Huys de hellight¹²

RAB – PUURS 1819 - detail uit het primitief kadaster. Den Esch met de eigendommen van de familie Huys

en dat selfs alsnu nog geschied met haar zonen en ook geschied is als zij met haar eerste man is getrouwt. En de deponent naar voorlezing gherecolleert op haar attestor notarieel verleden op 1 december 1725 overgeschreven de 3 ditto en gequoteert letter G ingevolge het voorsijde billet van directie verklaart bij de gehelen inhoud dezer te presiseren behoudens het woord aflaeyghelt het gene zij zegt altijd genoemd te hebben kaeygelt nogtans dat de zelfde schippers daar worden accordeerde of geloofden te betalen eens zij mochten komen laden. Ghevende voor eed en van wetenschap degend resulteren van uit haar depositie en de voorsijde attestant nec aliter nec amplius et habita lectura persustat en signatii'

sectie C

34 kaai	23a00ca	de helft behoort aan Joannes Baptista Everaert
37 land	1ha00a85ca	
38 tuin	8a80ca	
39 hofstede en herberg 'Den Esch'	4a70ca	
40 huis	1a95ca	verhuurd aan Petrus Josephus Rosiers
41 tuin	6a90ca	verhuurd aan Petrus Josephus Rosiers
42 huis	55ca	verhuurd aan Petrus Talboom
56 tuin	6a22ca	verhuurd aan Petrus Talboom
57 huis	1a10ca	
69 land	47a00ca	
244 land	5a55ca	
245 land	25a95ca	
246 land	23a45ca	verhuurd aan JB Verbeeck (Sauvegarde)
247 land	6a40ca	verhuurd aan JB Verbeeck (Sauvegarde)

van voorschreven Amer bij koop hebben verkregen anno 1702 en dat de wederhelligt daarvan is toebehorend aan Gillis Cooman, dat zij met haren voorsijde eerste man die de zoon was van schipper of pachter van het veer Den Esch voorsijde wel XXV jaar salvo justo voor de voorsijde coop het zelfde veer hebben in huur gehad en de voorsijde wederhelft ook tot in gehele drie jaren wanneer zij de huur of pacht van gemelde helft heeft overgelaten aan haar zonen en haar helft aen zelfde verhuurt dat zij deponent met wijlen haar man altijd hebben gehouden een schip en nog daarboven een mercktschuyte om aldaar te laden en te lossen alle soorten van coopmanschappen gelijk haar zonen ook zijn doende en verder waarachtig te zijn, dat als wanneer een vreemde schipper aldaar heeft komen afladen enige coopmanschappen de zelfde schipper of koopman haar deponent of haar mans altijd heeft moeten kunnen consenteren en tevreden stellen voor het kaai of aflaagdeld met de zodanige som als zij konden accorderen

Het landschap rond de plaats waar eens het veer of kaai 'De Esch' bestond, bleef uiteindelijk goed bewaard wat niet vanzelfsprekend is. Waar destijds de hofstede met herberg 'Den Esch' stond vind men vandaag een fraaie woning met adres: Eikse-Amer 38 te Puurs-Sint-Amands.

Eindnoten

- 1 Een Amer was een aanleg -en loskade.
- 2 Het veer werd verkocht als 'zwart-goed' in 1797. Aanpalende hoeve 't hof ter Wijlen-Camer, werd door de abdij verkocht in 1794 om de zware oorlogsbelasting te kunnen betalen.
- 3 Dirk BINON (2018) *COOMAN genealogie-Onbekend maakt onbemind*.
- 4 In 1633 had Peeter Van den Hove een belangrijke handel in boomschors te Londerzeel (ARA, schepengriffie Londerzeel nr. 5118). Uit de nalatenschap is geweten dat hij ook eigenaar was van de brouwerij "Den Bergh", afspanning "Den Helm" (Londerzeel Dorp). Was ook eigenaar van het Schailleken (in de Kerkstraat te Londerzeel).
- 5 RAA Puurs schepenbank akte van 28 februari 1689 - f°157.
- 6 RAA Puurs schepenbank akte van 16 september 1691 - f°254r.
- 7 Koopman te Eikevliet en burgemeester van Puurs in Eikevliet. Hij overleed te Eikevliet op 24 augustus 1715 en werd op 26 augustus begraven in de Sint-Pieterskerk (Puurs). Zijn dochter Catharina huwde later (1711) met Gillis Cooman.
- 8 RAA Puurs schepenbank akte 20 van 7 november 1743.
- 9 RAA Puurs schepenbank akte 53 van 3 juli 1770.
- 10 Dirk BINON – *Volkstelling 1796 Puurs* (1994).
- 11 De latere Schaliënhoeve te Kalfort.
- 12 Helft.

Boeken van Giovanni Pico della Mirandola en Girolamo Savonarola in de abdijbibliotheek van Bornem

Raf Vinck

Toen ik in 2013 samen met andere vrijwilligers begon aan het inventariseren van de boeken uit de abdijbibliotheek van Bornem, had ik, zoals de meesten, geen vermoeden van wat we in handen zouden krijgen. De ene schat na de andere haalden we echter te voorschijn. Vanuit mijn grote interesse in de Renaissance én het 15de-eeuws Firenze van Lorenzo Il Magnifico, was ik dan ook blij verrast toen ik een boek zag met als titelblad: IONANNIS PICI MIRANDULAE CONCORDIAEQUE COMITIS [...] : Opera quae extant omnia [...] Editio ultima [...] BASILEAE PER SEBASTIANUM HENRICPETRI

Dit boek (met oude plaatscode 076A002) uit 1601 bevat immers enerzijds het verzameld werk van de jong gestorven maar intellectueel zeer begaafde Florentijnse Renaissancefilosoof Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494) en anderzijds de werken van zijn jongere neef Giovanni Francesco (Gianfrancesco) Pico della Mirandola (1469-1533), die ook de uitgave van de werken van zijn oom verzorgde.

Vrij vertaald vermeldt het volledige titelblad van dit boek het volgende: *Van Giovanni Pico, graaf van Mirandola en Concordia, de Prins der theologen en filosofen, zonder betwisting een man die uitblonk in kennis en talent, of het nu de kennis van talen of van (seculiere en goddelijke) zaken betreft – en eveneens, in het tweede deel, van prins Gianfrancesco Pico, geboren in datzelfde roemrijke geslacht, een man en filosoof uiterst beslagen in elke soort en deugd, zowel op het vlak van de Vrije Kunsten en Disciplines als op het vlak van de doctrines van de antieke filosofen: alle overgebleven werken, die voor geleerden niet alleen nuttig, maar ook noodzakelijk zijn, samengebracht in één volume en waarvan de indices te vinden zijn na de biografie van de auteur. Daarna volgen nog twee uiterst gedetailleerde indices met vermeldenswaardige zaken, termen en auteurs, wier uitspraken en meningen over welke zaak dan ook vermeld en geciteerd worden. Laatste uitgave, veel correcter en uitgebreider dan de vorige uitgaven Basel door Sebastian Henricpetri.*

Ik heb het boek toen niet alleen vluchtig doorgebladerd – want er lagen nog zoveel andere werken te wachten – maar gelukkig ook de plaatscode genoteerd in de hoop het later terug te vinden en beter te kunnen bekijken. Het initiatief van Gert en Pieter om samen met de vrijwilligerswerking een aantal abdijschatten in de kijker te zetten biedt me nu deze gelegenheid. Waarvoor dank!

De eerste uitgave van enkele werken van Giovanni Pico della Mirandola dateert van vlak na zijn dood: “Commentationes Joannis Pici Mirandulae” van 1496, verzorgd door zijn neef. Het volledig verzamelde werk verscheen in de uitgaven van 1498, 1504, 1505, 1506, 1517, 1519, 1557, 1572 en 1601. Van deze laatste uitgave uit Basel (Zwitserland) bezit de abdijbibliotheek van Bornem dus een exemplaar dat bovendien de handgeschreven vermeldingen ‘Stephanus Baluzius Tutelensis’ en ‘Sancti Ger-

mani a pratis’ (= Saint-Germain-des-Prés) draagt, wat doet vermoeden dat het eigendom is geweest van de Franse historicus Etienne Baluze (1630-1718) en de waarde van het boek nog verhoogt.

Giovanni Pico della Mirandola was een van de edelste vertegenwoordigers van het nieuwe Renaissancebewustzijn. Als tijd- én/of stadsgenoot van Botticelli (1444-1510), Lorenzo Il Magnifico (1449-1492), Leonardo da Vinci (1452-1519), Rafael (1453-1520), Macchiavelli (1469-1527) en Michelangelo (1475-1564), om maar enkele genieën uit het 15de-eeuwse Firenze te noemen, lag hij mede aan de basis van het “cinquecento” (= de hoog-Renaissance van de Florentijnse 16de eeuw) en de enorme ontwikkeling van de menswetenschappen.

Hij werd op 24 februari 1463 geboren in het Italiaanse Mirandola, nabij Modena en Ferrara in de huidige provincie Emilia-Romagna. Zijn ouders waren Gianfrancesco I Pico (“condottiere” of legeraanvoerder en graaf van Concordia, overleden toen Giovanni vier jaar oud was) en Giulia Boiardo (dochter van de graaf van Scandiano en intellectueel erg ontwikkeld). Hij kwam dus uit een adellijke familie en was wel bemiddeld wat hem later wel van pas zou komen.

Giovanni Pico zelf was een “wonderkind”: als kleine jongen leerde hij bij zijn moeder al Latijn en Grieks, waarna hij op 10-jarige leeftijd van de paus de titel van “apostolisch protonotaris” kreeg – een eervolle administratieve functie. Met het oog op een verdere carrière in de Kerk, stuurde zijn moeder hem vier jaar later naar de universiteit van Bologna om er “kerkelijk recht” te studeren. Maar dit was niet wat hij ambieerde zodat hij, toen zijn moeder een jaar later overleed en hij een behoorlijke erfenis kreeg, deze studie opgaf en als 15-jarige koos voor vrije lessen in theologie, filosofie en meerdere talen, o.a. Latijn, Grieks, Hebreeuws, Arabisch en Chaldeeus (=Aramees). Als hoogbegaafde was hij ook snel voldoende vertrouwd met wiskunde, natuurkunde, architectuur, muziek, poëzie en (occulte) wetenschappen als alchemie, magie en de joodse kabbala. Diploma’s vond hij echter niet belangrijk. Zijn streefdoel was eerder zoveel mogelijk kennis vergaren om zo alle toen beschikbare inzichten uit de verschillende culturen en wereldbeschouwingen in één grote waarheid (en liefst ook één religie) te verenigen.

Hoewel Giovanni een zeer diepgelovige christen was, zelfs op het mystieke af – het doel van de mens is volgens hem de eenheid met God – was hij zoals vele van zijn geleerde stadsgenoten ook sterk geïnteresseerd in godsdiensten, mythologieën en wijsheden uit andere culturen, vooral deze van Hellas en het oude Rome. Want de humanisten van Firenze vonden in de herontdekte Latijnse en Griekse geschriften van antieke auteurs ook uitspraken die overeenkwamen met christelijke dogma's (o.a. over de Drievuldigheid) waaruit zij besloten dat het christendom niet het monopolie had op een aantal inzichten of "dé waarheid".

Net zoals Augustinus (354–430) trachtten zij daarom de wijsbegeerte van de klassieke schrijvers te verzoenen met de christelijke theologie. Men moest de oude filosofen niet als voorchristelijk (en dus heidens) verwerpen maar juist met hun wijsheden omarmen als voorbereiders van het christendom.

Zoals vele intellectuelen uit zijn tijd had Giovanni natuurlijk ook veel kritiek op de Kerk, haar eenzijdige Bijbelinterpretatie, dogma's en machtsmisbruiken. Hij was een grote voorvechter van intellectuele tolerantie en stond open voor elke overtuiging om op die manier uit alle visies datgene op te nemen wat rationeel verantwoord en waardevol was. Bovenal wilde hij echter zijn eigen meningen en visies hierover toetsen aan het oordeel van anderen.

Daarom schreef hij in 1486 op 23 jarige leeftijd zijn "Conclusiones sive Theses DCCCC": 35 pagina's met 900 theologische, filosofische, natuurkundige en magische stellingen op basis van klassieke, christelijke, joodse, islamitische, mystieke en kabbalistische inzichten. Om hierover met kardinalen en theologen onder leiding van de paus in alle openheid te discussiëren en zo een aantal belangrijke geloofskwesties en wetenschappelijke vraagstukken uit te klaren of op te lossen, stuurde hij zijn werkstuk naar de apostolische senaat (= het college van kardinalen), beloofde tussen te komen in de eventuele reiskosten van de deelnemers aan het debat en vertrok zelf naar Rome.

Omdat hij omwille van zijn jonge leeftijd en gebrek aan universitaire diploma's echter enige tegenstand vreesde vanwege de oudere geleerden, bedacht hij onderweg als verklarende inleiding op dit debat zijn beroemde 13 pagina's tellende "Oratio" (die in 1504 bekend werd als de "Oratio de hominis dignitate" – Rede over de menselijke waardigheid): een alternatieve beschrijving van de schepping van de mens met een vrije wil en een oproep aan iedereen om maximaal gebruik te maken van de meegekregen mogelijkheden. Samengevat komt de tekst hier op neer:

God zou bij de creatie van de wereld een probleem gehad hebben : na vijf dagen was alles wel mooi geschapen maar er was niemand die over de schoonheid ervan kon nadenken of er kon van genieten. Daarom schiep hij de mens die niet zou gebonden zijn aan een vaste plaats of een instinct zoals de dieren en ook niet eeuwig onveranderlijk zou blijven zoals de engelen maar die, omdat hij niets had dat hem alleen toebehoorde, deel zou hebben aan de eigenschappen van de andere wezens en in volle vrijheid over al het andere zou kunnen beschikken. Zo kon de mens zelf zijn weg uitstippelen en zijn bestemming kiezen, zich vervolmaken in edele activiteiten en quasi gelijk worden aan de engelen of zich bezighouden met minder hoogstaande dingen en op het niveau van de dieren blijven staan. Deze vrijheid moeten we volgens Giovanni Pico ten volle benutten om het

hoogst mogelijke te bereiken in plaats van met het middelmatige tevreden te willen zijn. Door de studie van moraalfilosofie, dialectiek, theologie en wijsheden van oude beschavingen en andere godsdiensten moeten we de ziel vrij maken van onwetendheid en één worden met de alwetende God. Want alle culturen en religies hebben hun waarde die vaak verborgen maar zeker aanwezig is.

De "Oratio" van Giovanni Pico della Mirandola was dan ook een vroege uiting van het nieuwe mensbeeld dat in de Renaissance opkwam : de mens als vrij en machtig wezen, baas over zichzelf in plaats van een speelbal te zijn van het lot of de voorzienigheid. Het leven was geen tranendal in afwachting van een hiernamaals maar een vreugdevolle vrije ontdekking van de schepping. De tekst werd later beschouwd als een van de belangrijkste fundamenten van het humanisme en het meest bekende filosofische geschrift uit de 15de eeuw. In de er op volgende decennia en eeuwen, werd de inhoud ervan door tal van filosofen en wetenschappers verder uitgewerkt tot op de dag van vandaag. We mogen dan ook stellen dat Giovanni Pico della Mirandola mee de weg geplaveid heeft naar onze tijd en cultuur. Hij was een vroege verdediger van mensenrechten, individuele vrijheid en verantwoordelijkheid. (De volledige tekst van de "Oratio" is in Nederlandse vertaling, samen met een inleiding en een nawoord van Jan Papy, te lezen in het boek van Michiel Op de Coul, Rede over de menselijke waardigheid / Pico. Historische Uitgeverij Groningen, 2008.)

Onderweg opgehouden door een liefdesaffaire en het erop volgend gevecht (dat hem verwondde én zelfs in de gevangenis deed belanden), kwam Giovanni echter later dan voorzien (en pas nadat de "Conclusiones" al gepubliceerd waren) aan in Rome. Daardoor kreeg het pauselijk gezag de tijd om de inquisitie te mobiliseren en een negatief oordeel uit te spreken over het geschrift met de 900 stellingen. Het debat hierover werd door paus Innocentius VIII dan ook verboden, omdat het werk naast onorthodoxe uitspraken over de sacramenten en de transsubstantiatie (= de verandering van brood en wijn in lichaam en bloed van Christus bij de consecratie), 7 ketterse en 6 twijfelachtige standpunten bevatte, o.a. de stellingen dat zelfs de ergste zonde nooit oneindige straf verdient, dat de mens niet zo nietig is als de Kerk verkondigt en dat de magie en de kabbala meer zekerheid bieden over de goddelijkheid van Christus dan de Bijbel. Vooral deze laatste stelling was teveel voor de paus. Het feit dat Giovanni het als 23-jarige zonder diploma's durfde opnemen tegen de oudere geleerden werd hem, zoals hij zelf wel verwacht had, ook zeer kwalijk genomen. Zonder het debat was van het uitspreken van de inleidende "Oratio" natuurlijk ook geen sprake meer.

Giovanni reageerde met een "Apologia" (verdedigende toelichting) van 164 pagina's die alles alleen nog erger maakte: de Curie veroordeelde niet alleen ook dit nieuwe geschrift maar eveneens de hoogmoedige ongehoorzaamheid van de auteur zodat paus Innocentius VIII hem nu als ketter veroordeelde en besliste dat de "Conclusiones" officieel moesten verbrand worden. Gelukkig waren er ondertussen voldoende kopieën verstuurd zodat de tekst bewaard bleef voor het nageslacht. Bang voor de praktijken van de inquisitie vluchtte Pico daarop naar Frankrijk. In Lyon werd hij echter gearresteerd, en daarna enkele maanden gevangen gezet in Varennes.

Na tussenkomst van onder anderen Lorenzo II Magnifico, de Medici-heerser van Firenze, liet de Franse koning Karel VIII hem enige tijd later vrij. Pico keerde terug naar Italië en verbleef voortaan in Firenze waar hij zich

aansloot bij de "Platoonse Academie". Deze ongestructureerde, in de antieke geschriften geïnteresseerde, vriendengroep was enkele decennia eerder met de steun van Cosimo de Medici (1389-1464) ontstaan om naast de werken van Aristoteles – dé autoriteit tijdens de eerder starre scholastiek van de late Middeleeuwen – ook deze van de recent herontdekte en meer aan de christelijke wijsbegeerte verwante Plato te bestuderen. De informele leider van deze "humanistenclub", Marsilio Ficino (1433-1499), had de Griekse werken van Plato al in het Latijn vertaald en meerdere aanknopingspunten gevonden tussen diens filosofie en de christelijke theologie. Hij wilde beide visies verenigen en zelfs sommige geschriften van Plato laten voorlezen in de kerk want Plato was (met zijn filosofie van lichaam / ziel en een onlichamelijke Ideeënwereld die voorrang had op de zichtbare realiteit) volgens hem een voorloper van het evangelie, een theoloog avant la lettre met een plaats tussen de profeten en het christendom.

Door zijn veroordeling als ketter nog gesterkt in zijn kritiek op de Kerk, ging Giovanni Pico op zoek naar medestanders. Daarom vroeg hij in 1490 aan de heerser, Lorenzo Il Magnifico, om zijn (= Pico's) tien jaar oudere vriend, de dominicaan Girolamo Savonarola (1452-1498), na een eerder verblijf van hem in de stad in 1485-1486, terug naar Firenze te laten komen. Deze monnik stond vooral bekend om zijn vurige sermoenen tegen de Kerk, haar machtsmisbruik en het zedeloze, corrupte leven van de paus en de kardinalen. Hij wilde niets liever dan een herstel van het vrome christendom van de (vroeg) Middeleeuwen.

Met zijn doordringende grijsgroene ogen en zijn vreesaanjagende scherpe stem riep hij in zijn apocalyptische preken steeds meer op tot harde ascese en boetedoening, angst voor het hellevuur en "terugkeer naar het ware christelijke geloof". Maar na verloop van tijd hield hij op dezelfde demagogische manier ook quasi hypnotiserende toespraken tegen de ophemeling van de antieke cultuur en de wulpse, materialistische levensstijl van de (rijke) Florentijnen – waarvan hij later de schuld in de schoenen schoof van de heerser Lorenzo Il Magnifico. Firenze was voor hem niet het nieuwe Athene zoals de humanisten het voorstelden maar het nieuwe Babylon. De antieke schrijvers waren geen "christenen avant la lettre" maar aan het christendom vijandige heidenen.

Als fanatieke puritein was hij bovendien erg gekant tegen de beeldende kunsten (tenzij zij het lijden van Christus toonden), vooral tegen de naakte afbeeldingen en beeldhouwwerken (die vanuit het heimwee naar de antieke cultuur nu juist erg in trek waren!). Men kan zich dan ook afvragen wat de tolerante levensgenieter Pico en de ascetische monnik Savonarola, naast hun kritiek op Rome, nog gemeen hadden ...

Zoals vele andere (hoog opgeleide) Florentijnen viel ook Giovanni echter voor het verbale geweld en de boete-eisen van de duivelse pater. De mensen waren erg bang geworden voor de hel als straf voor hun materialistische levensstijl en hadden gewetenswroeging. Botticelli hield op met het schilderen van naakte vrouwen. Michelangelo hield er zijn tragische kijk op de mens aan over en schilderde dit op zijn Laatste Oordeel in de Sixtiijnse kapel – hij beweerde 60 jaar later nog steeds de diabolische stem van Savonarola te kunnen horen. En Giovanni Pico, die in 1493 door paus Alexander VI in ere hersteld was, nam zelfs zijn intrek in het San Marco-klooster van Savonarola om later misschien ook monnik te worden. Verknocht als hij was aan zijn vrijheid, weigerde hij voorlopig echter de beloften af te leggen.

In het najaar van 1494 werd Pico op 31-jarige leeftijd zwaar ziek door een arsenicumvergiftiging (mogelijk een aanslag op bevel van de nieuwe heerser, Piero de Medici, omwille van de vriendschap tussen Giovanni en Savonarola). Op zijn sterfbed vroeg hij Savonarola toch om hem een dominicanerhabijt aan te trekken. Zijn graf bevindt zich in het San Marco-klooster te Firenze.

Naast de reeds vermelde "900 Stellingen", de beroemde "Oratio" en de "Apologia" schreef Giovanni in zijn korte leven (31 jaar) ook nog "Heptaplus" (een aan Lorenzo Il Magnifico de' Medici opgedragen, kabbalistisch commentaar op de schepping, "De ente et uno" (een poging om Aristoteles met Plato te verzoenen), "Commento sopra una Canzona de Amore" (een Platonisch geïnspireerde commentaar op een liefdesgedicht, wellicht ingegeven door zijn mislukt liefdesavontuur) en het 12-delig werk (236 pagina's) "Disputationes adversus astrologiam divinatricem" tegen de astrologie.

Al deze werken zijn opgenomen in het eerste deel van het boek na een document met de goedkeuring door paus Leo X (1519), een document met het eerherstel door paus Alexander VI (1493), de biografie van Giovanni, een catalogus met alle in het boek vernoemde Latijnse, Griekse, Hebreeuwse en Chaldeeuwse schrijvers, een overzicht van de opgenomen werken van neef Gianfrancesco en een zakenregister van 40 pagina's in drie kolommen per pagina. Het boek in de abdijbibliotheek van Bornem is vanuit filosofisch-historisch standpunt dan ook zeer waardevol. Een identiek exemplaar (zonder de handgeschreven vermeldingen op het titelblad) is door het museum Faesch in Basel trouwens volledig gedigitaliseerd en daardoor vrij raadpleegbaar.

Het blijft een mysterie waarom de geniale en uiterst tolerante Giovanni Pico, die de wijsheden van oude culturen en andere godsdiensten kende en, strevend naar één universele waarheid, volledig openstond voor alle filosofisch en religieus verantwoorde inzichten, zich zodanig liet beïnvloeden. Misschien ligt de veronderstelling dat hij, als diepgelovige christen op het einde van de Middeleeuwen, toch twijfels had en zoals de meesten zeer bang was voor wat er na de dood komt, nog het dichtst bij de waarheid ...

En Savonarola? Die ging onverstoord verder. In 1494 werd hij zelfs de machtigste figuur in Firenze en voerde hij een waar schrikbewind tegen iedereen die volgens hem in zonde leefde. Prostitutie, alcoholgebruik en spelen werden streng bestraft. Op homoseksualiteit stond de doodstraf. In 1497 gebruikte hij het traditionele carnavalsfeest om zijn inzichten in daden om te zetten: hij haalde, samen met jongeren die in zijn ban geraakt waren, dagenlang heel wat aanstootgevende kunstschaten (ook van later beroemde kunstenaars als Michelangelo), boeken van antieke schrijvers en uitingen van het ontspannings- en luxelevens (tot kledij, juwelen en make-up toe), uit de huizen, richtte hiermee een grote brandstapel op en stak op carnavalsavond op de Piazza della Signoria het "vreugdevuur der ijdelheden" aan.

Maar stilaan kwam er in Firenze ook protest tegen het dodelijke beleid van de monnik. Waar de prediker omwille van zijn kritiek op de Kerk nog in 1490 met open armen was binnengehaald door Giovanni Pico en Lorenzo Il Magnifico, werd het de Florentijnen op de duur toch te veel. Ze waren zijn angstaanjagende preken over hel en verdoemenis en zijn strenge optreden tegen hun vrije levensstijl beu en dienden een klacht in

bij de paus. De decadente Borgia-paus Alexander VI had zelf ook al lang genoeg van de puriteinse aanvallen op Rome (en zijn eigen rijke privéleven). Hij probeerde nog de monnik te overhalen om braaf in het spoor van de heersende Kerk te lopen door hem het kardinaatschap te verlenen, maar dat weigerde Savonarola.

Uiteindelijk gooide de paus hem, na een preekverbod, dat Savonarola ook negeerde, in 1497 toch als ketter in de ban. Maar de monnik ging onbevreesd verder, niets kon hem tegenhouden. Zijn aanvallen werden zelfs nog heviger en in 1498 herhaalde hij met carnaval het "vreugdevuur". Kort daarna werd hij echter gevangen genomen en aan het gerecht overgeleverd. Hij werd opgehangen en verbrand op de plaats waar ook de vreugdevuren hadden plaatsgehad. Een mozaïek op de grond herinnert nu nog aan dit feit.

De abdij van Bornem bezit niet alleen het besproken boek van Pico della Mirandola met o.a. de "Oratio" maar ook twee boekjes met preken van Savonarola: een uit 1508 met als oude plaatscode 175 C 003 en een uit 1544 met als oude plaatscode 090 GO 23.

Het eerste is getiteld : *Fratris Hiëronymi de Ferrara Triumphus Crucis de veritate fidei. Cum gratia et privilegio* [Vrij vertaald: Van broeder Hiëronymus uit Ferrara: De triomf van het Kruis. Over de waarheid van het geloof. Met toestemming en toelating']. Het bevat een handgeschreven vermelding die, vrij vertaald, luidt: 'Aan de eerwaarde heer Christoph Gabler, kanunnik in Haug [stad nabij Würzburg] heeft broeder Johannes Appius van de Orde van de Heilige Dominicus in 1579 [dit boek] geschonken'.

Het boek uit 1544 heeft als titelblad: *PREDICHE Quadragesima Li de L Reve. P.F. Ieronimo Savonarola da Ferrara sopra Amos propheta & sopra Zacharia & parte sopra li Evangelii occorrenti & molti Psalmi di David utilissime a ca dauno predicatore & fidei christiano novissamamente con di ligetia cor rette. Apud Venetii per Alouixe de Tortis. M D XXXX IIIII* [Vrij

vertaald : 'Preken voor de vasten van de eerwaarde broeder Ieronimo Savonarola uit Ferrara op de Profeet Amos, op Zacharias en deels op de relevante Bijbellezingen en vele Psalmen van David, van nut voor iedere prediker en gelovige Christen, zeer recent met zorg verbeterd' – Venetië Aloïs de Tortis 1594.] [N.B. : Girolamo en Ieronimo zijn Italiaanse varianten van Hiëronymus (soms allebei in dezelfde tekst voorkomend); Girolamo is nu wel de meest gebruikte naam als het over de monnik Savonarola gaat.]

Bronnen:

COUGHLAN R., *De wereld van Michelangelo 1475-1564*, Time-Life 1966 / 1975

DE VOS K., *De geniale stad. Waarom Florence zoveel genieën voortbracht in haar gouden vijftiende eeuw*, Ambo Amsterdam 2019

Historiek.net/giovanni_pico_della_mirandola_menselijke_waardigheid/78463

Humanistischecanon.nl/venster/renaissance/pico-della-mirandola-oratie-over-de-menselijke-waardigheid/ Fernando Suarez Müller

KING R., *De boekhandelaar van Florence. Over de renaissance, de boekdrukkunst en de veranderende kracht van ideeën*, Wilco, Amersfoort 2021

PLUMB J., *De Glorie van de Renaissance*, Elsevier Amsterdam – Brussel, 1961

Renaissance, Bakermat van de moderne mens. National Geographic Society. De Haan, 1976

RENOY G., *Kunststeden. Firenze*, Artis-Historia. Brussel 1992

VAN VEEN E., *Florence. Dominicus stedengids*, Gottmer Haarlem 2011.

VAN VELTHUYSEN P., *Giovanni Pico della Mirandola over de mens*. Ugent – Archief 1942
Artikel Tekst 7625-1-10-20160219

Vrijeschoolpedagogie.com/2019/05/09/vrijeschool-vertelstof-biografieen-pico-della-mirandola/

Scans:

Ioannis Pici, *Mirandulae Concordiaequae comitis, theologorum & philosophorum, sine controversia, principis viri, sive linguarum, sive rerum, & humanarum, & divinarum cognitionem spectes, doctrina & ingenio admirando* (swisscollections.ch)

UB Basel / Ioannis Pici, *Mirandulae Concordiaequae comitis, theologorum & philosophorum, sine controversia, principis viri, sive linguarum, sive rerum, & humanarum, [...]* (e-rara.ch)

Met dank aan Nicolas De Maeyer, Doctor in de Letteren, spec. Latijn, K.U.Leuven voor de vertalingen van de titelbladen en de commentaar bij de boeken.

"Winterbib"

De abdijsbibliotheek werd beschreven als 'So een plaets verciert met boecken'. Ja, de pronkbibliotheek oogt zéér mooi, maar de inhoud van de collectie is nog belangrijker. De vrijwilligers van de dienst Erfgoed & Toerisme zijn al langer onder de indruk en willen graag hun meest opvallende of interessantste boeken voorstellen. We doen dit op een minimalistische manier en settelen ons knus in beperkte kring in de bibliotheek zelf. Aan de hand van fragmenten, gravures en achtergrondinformatie verbaast Raf Vinck jullie op een 3-tal unieke 'Winterbib'-momenten.

Info:

Donderdag 11 januari

Thema: Met Guicciardini op stap naar Antwerpen

Namiddagsessie om 14u30 - Avondsessie om 19u30 - Ticket: 8 euro

Donderdag 8 februari

Thema: Een Bijbel uit Delft

Namiddagsessie om 14u30 - Avondsessie om 19u30 - Ticket: 8 euro

Donderdag 7 maart

Thema: Diderot of Wikipedia in de 18^e eeuw

Namiddagsessie om 14u30 - Avondsessie om 19u30 - Ticket: 8 euro

Tickets: www.deabdijvanbornem.be

De slingerkogel, meer dan een bijbels projectiel

Bert Mestdagh

Slingerkogels uit Oostvleteren (links) en Borsbeek (midden en rechts)

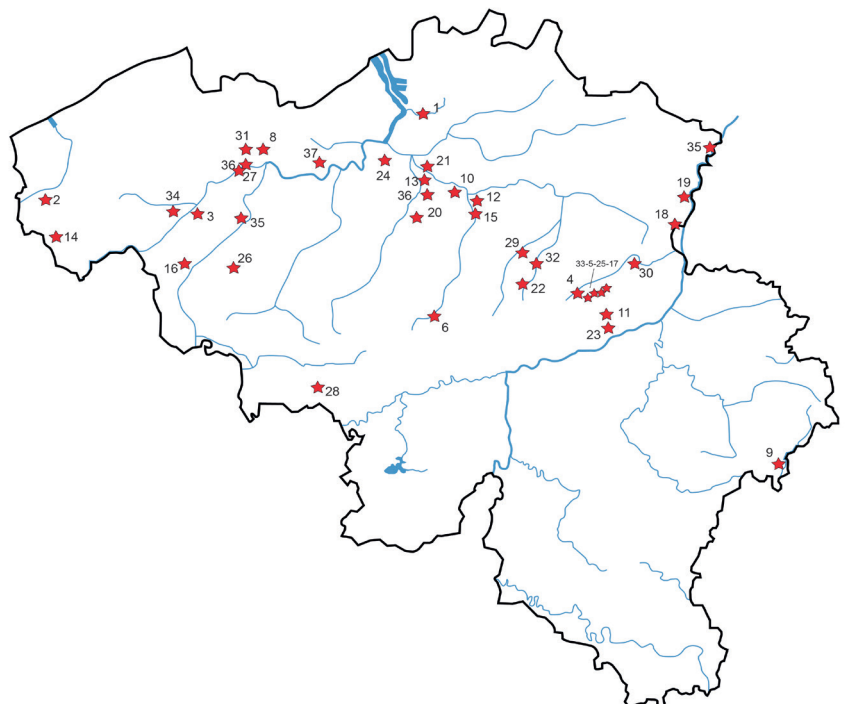
Slingerkogels worden in grote delen van Europa (en daarbuiten) aangevonden. Ze kunnen gemaakt worden uit lood of ceramiek. Ook in België zijn er meerdere voorbeelden gevonden. Toch is het lang geen algemene archeologische vondst. Nadat Ron Bakx – collega-archeoloog bij BAAC Vlaanderen – en ik elk op verschillende archeologische onderzoeken slingerkogels vonden, beslisten we deze objecten wat nader te bestuderen. Het opzet was om een zo compleet mogelijke inventaris te maken van alle gekende ceramische slingerkogels binnen België. We informeerden onder collega's in het ganse land en gingen op zoek in de uitgebreide vakliteratuur. De zoektocht leverde in totaal 37 vindplaatsen op. Dit is een relatief klein aantal dat in schril contrast staat met het eenvoudige en snelle productieproces dat nodig was voor produceren van slingerkogels. Ze werden gemaakt van klei (aangevuld met wat zand), werden gekneed naar een ellipsvormige of ovale vorm met een maximale doorsnede van 3 tot 5cm. Vervolgens werden ze gebakken in een veldoven. Bij sommige slingerkogels is de zijde die in het vuur lag (onderzijde) en deze die naar boven lag nog te onderscheiden (respectievelijk grijze en bruine of roodbruine kleur). Eens gebakken, konden ze worden gebruikt.

Nu komt de slinger op de proppen. Deze was gemaakt van textiel, touw of leer en werd – zoals de naam aangeeft – gebruikt om de kogel weg te slingeren. Experimenteel onderzoek heeft aangetoond dat deze wapens bijzonder effectief zijn. Althans wanneer de slingeraar de techniek onder de knie krijgt. Zo blijkt hun bereik bijvoorbeeld groter dan dat van boogschutter en ze waren in staat om stevige verwondingen te veroorzaken.

Hierboven kwam al naar voor dat slingerkogels doorgaans in verband worden gebracht met oorlogsvoering. Toch is de realiteit waarschijnlijk wat breder. Zo werd de slingerkogel zonder twijfel –

en misschien wel initieel – ingezet tijdens de jacht. Concreet kan hierbij gedacht worden aan jacht op watervogels zoals diverse soorten eenden, ganzen en zwanen. Het leidt namelijk geen twijfel dat zich hier vroeger in Noordwest-Europa tijdens de zomer en nog meer in de winter aanzienlijk meer watervogels ophielden. Bovendien hebben deze vogelsoorten de neiging om zich in groep op te houden en te verplaatsen. Dat biedt perspectief voor jacht met een projectiel zoals de slingerkogel. De resultaten van de inventaris lijken de hypothese van de jacht te ondersteunen. Heel wat vondstlocaties situeren zich namelijk in rivier valleien, zoals de Schelde-, Rupel en Dijlevallei. Ook in Klein-Brabant werd een slingerkogel gevonden. Deze kwam aan het licht in een paalspoor van een vermoedelijke Romeinse gebouwplattegrond op de grootschalige opgraving te Puurs-Lichterstraat. Net buiten de regio leverden opgravingen in Mechelen-Nekkerspoel en Hombeek eveneens enkele kogels op. Te Hombeek werden zelfs acht slingerkogels uit een kuil gehaald.

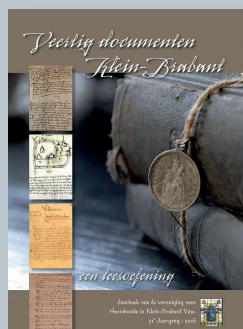
Ongetwijfeld weerspiegelt het beperkt aantal verzamelde slingerkogels op de diverse vondstlocaties lang niet het effectieve gebruik van de ceramische slingerkogels tijdens de ijzertijd en Romeinse periode. Wanneer gewezen wordt op het toepassen als jachtwapen, werden ze misschien nog geproduceerd binnen een nederzettingcontext, maar het concrete gebruik gebeurde buiten de menselijke activiteitenzones. Bovendien is de kans erg klein dat een matig gebakken kogel die buiten een archeologische context rondslinger tot op vandaag bewaard bleef. Laat staan door de juiste mensen gevonden werd. Kogels die in een conflictsituatie werden gebruikt – en zo dus wel in een archeologische context terecht konden komen – maken aanzienlijk meer kans om tijdens archeologisch onderzoek gevonden te worden. Op die manier werd het gebruik vermoedelijk respectievelijk onder- en overschat.

	Site	Aantal	Context/Interpretatie	Datering
1	Borsbeek R11 (ANT)	2	Waterkuil	Late ijzertijd
2	Oostvleuten Woestenstraat (WVL)	1	Paalkuil nederzetting	¹⁴ C 2234±29 - ca. 390-200 v.Chr.)
3	Waregem Spoorweglaan (WVL)	1	Paalkuil	IJzertijd
4	Berloz (LIE)		?	?
5	Bovenistier (LIE)	1	?	La Tène
6	Court-Saint-Etienne (WBR)	2	?	?
7	Geistingen (LIM)	3	Rivierbedding	(Vroege) ijzertijd
8	Gent Port Arthur (OVL)	?	Waarschijnlijk nederzetting	?
9	Grüfflingen (Burg-Reuland, LIE)	18	Graf/Bijgift	La Tène
10	Haacht Dijkstraat (VLB)	22	2 kuilen (1x21, 1x1)	Late ijzertijd
11	Haneffe Champ Tirtiaux (LIE)	2	Kuil	Laat La Tène
12	Holsbeek Plein (VLB)		?	?
13	Hombeek Zemstseweg (ANT)	8	Nokpaal hoofdgebouw	170-225 n. Chr.
14	Kemmelberg (WVL)	39	Hoogtesite	Vroeg La Tène /midden-ijzertijd
15	Kesselberg (VLB)	6	Hoogtesite	?
16	Kooigembos (WVL)	3	Hoogtesite	5 ^e eeuw v. Chr.
17	Lamine (LIE)	1	?	La Tène
18	Lanaken Pannestraat (LIM)	2	Silo en kuil, nederzetting	Midden-ijzertijd (?)
19	Maasmechelen Mottekamp (LIM)	1	Graf/Bijgift	¹⁴ C: 2215 ± BP: 380-200 v. Chr.
20	Machelen Begoniagaarde (VLB)	1	Kuil, nederzetting	¹⁴ C: 2240-2280 ± BP: 380-190 v. Chr
21	Mechelen Nekkerspoel (ANT)	1	Waarschijnlijk nederzetting	?
22	Orp-Le-Grand (WBR)	3	Nederzetting	La Tène
23	Oudoumont (Verlaine, LIE)	?	?	?
24	Puurs Lichterstraat (ANT)	1	Paalspoor	Romeinse periode (?)
25	Remicourt (LIE)	1	?	La Tène
26	Ronse Pont West (O-VL)	1	Windval	Late ijzertijd/Romeins
27	Sint-Denijs-Westrem Flanders Expo (OVL)	2	Los spoor	?
28	Spiennes Camp-à-Cayaux (HAI)	1	Nederzetting	Vroeg La Tène
29	Tienen Wijngaardberg (VLB)	1	?	6 ^{de} – 5 ^{de} eeuw v.Chr.
30	Tongeren Plinius-terrein (LIM)	2	Silo's	Vroeg La Tène
31	Vinderhoute (OVL)		?	?
32	Wange Damekot (VLB)	3	Kuil	Late ijzertijd
33	Wareme La Côtale (LIE)	3	?	Over gang Hallstatt-La Tène
34	Wielsbeke Vaartstraat (WVL)	?	Hutkom	Vroeg-Romeinse periode
35	Maaseik/Aldeneik De Leeuwerik	16	Urnegraven	Late ijzertijd
36	Sint-Martens-Latem 'Brakel'	?		Late ijzertijd
37	Zelee-Kamershoek (zone 12)	1	Potstal	Romeins

Eénmalige promotie voor de lezers van onze Mededelingen

Bij aankoop van minimum 3 boeken uit onderstaande reeks krijg je 50% vermindering op de huidige verkoopprijs - titels beschikbaar zolang de voorraad strekt

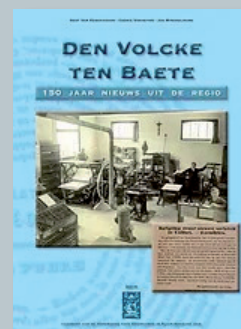
Huidige VP: 30 EUR

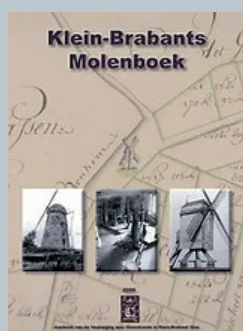
Huidige VP: 30 EUR

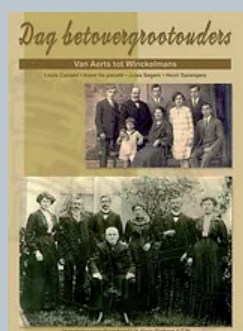
Huidige VP: 30 EUR

Huidige VP: 15 EUR

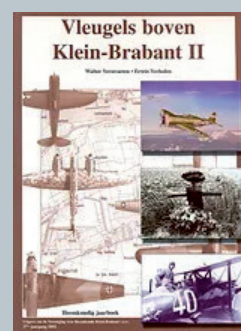
Huidige VP: 15 EUR

Huidige VP: 10 EUR

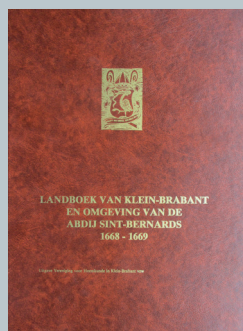
Huidige VP: 10 EUR

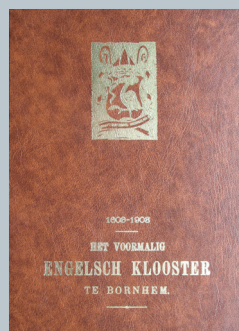
Huidige VP: 15 EUR

Huidige VP: 10 EUR

Huidige VP: 15 EUR

Huidige VP: 10 EUR

Huidige VP: 10 EUR

Voor inlichtingen en bestellingen:

Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw • p/a Secretariaat VHKB • W. d'Urselstraat 20, 2880 Hingene-Bornem

E-mail: heemkundekleinbrabant@gmail.com • Rek. nr: BE63 0682 0091 4208

Erfgoedhuis VHKB, Oud-gemeentehuis, W. d'Urselstraat 20, 2880 Hingene-Bornem

Check ook even volgende website: www.heemkunde-klein-brabant.com